

IX 13,17

INSTITUT ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA
U ZAGREBU

Dr IVO BAUČIĆ

PORIJEKLO I STRUKTURE RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE
U SR NJEMAČKOJ
I NEKA OBILJEŽJA RAZLIČITOG UČEŠĆA POJEDINIH
DIJELOVA JUGOSLAVIJE U VANJSKIM MIGRACIJAMA
RADNE SNAGE

ZAGREB 1970.

inv. št. 21

INSTITUT ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA
U ZAGREBU

PREDGOVOR

VANJSKI MIGRACIJE KAO EKSTREMNI OBLIK POKRETLJIVOSTI
RADNE SNAGE

LEKATAK I METODOLOGIJA PRITVODNE STUDIJE

SRM I OSNOVNE STRUKTURE RADNIKA KOJI SU IZ

JUGOSLAVIJE OTISLI NA RAD U SR NJEMAČKU 1961-1962

Što radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj?

u istom je porastu

Elementarna radnika iz dviju emigrantskih regija

U 1968. godini potvrđuje se nova emigrantska

struktura

Udio izlaza emigranata

PORIJEKLO I STRUKTURE RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U
SR NJEMAČKOJ I NEKA OBILJEŽJA RAZLIČITOG UČEŠ-
ĆA POJEDINIH DIJELOVA JUGOSLAVIJE U VANJSKIM
MIGRACIJAMA RADNE SNAGE

nekvalifikirani i poluobrazovani radnici

Veći udio vanjske migracije radne snage iz
gradskih naselja

Proces repulijavanja u SR Njemačkoj u regionu
porasta i širi se po cijeloj Jugoslaviji

PROSTORNI RAZMJEŠTAJ RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U SR
NJEMAČKOJ, BRANJE DJELATNOSTI, ZARADE I MOĆI
DOHODAKA U JUGOSLAVIJI

Radnici iz Jugoslavije prelaze u južnoj
Njemačkoj i sjevernom Porajniu

Metallurgija, tekstilna industrija i građevinarstvo
su osnovne grane privlačeći radnika Jugoslavije

Relativno mnogo zaraduju, ali malo doznaju u
Jugoslaviju

RAZLIČIT OSTO REPUBLIKA I POKRAJINA JUGOSLAVIJE U
VANJSKI MIGRACIJAMA RADNE SNAGE
ZAGREB 1970.

Glavina otisla radnika su iz Hrvatske i
Bosne i Hercegovine

Radnici pripadaju srednje, se društvene i gospodar-
stvene struktura i razvoja ne mogu se u cijelosti
objasniti, velike disperzije u udjelu vanjskih
migracija radne snage iz pojedinih dijelova Jugo-
slavije

S a d r Ź a j

PREGOVOR	4
VANJSKE MIGRACIJE KAO EKSTREMNI OBLIK POKRETLJIVOSTI RADNE SNAGE	6
ZADATAK I METODOLOGIJA PRETHODNE STUDIJE	9
BROJ I OSNOVNE STRUKTURE RADNIKA KOJI SU IZ JUGOSLAVIJE OTIŠLI NA RAD U SR NJEMAČKU 1965-1968.	16
Broj radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj u stalnom je porastu	16
Glavnina radnika iz dviju emigrantskih regija	28
U 1968. godini "otvaraju" se nova emigrantska područja	29
Udio ženskih emigranata u porastu	32
Trećina radnika mlađji od 25 godina	37
Glavnina emigranata su prije odlaska osnovali braćnu zajednicu	38
Medju otišlim u SR Njemačku pretežno su nekvalificirani i priučeni radnici	41
Veći udio vanjske migracije radne snage iz gradskih naselja	49
Proces zapošljavanja u SR Njemačkoj u naglom porastu i širi se po čitavoj Jugoslaviji	51
PROSTORNI RAZMJETAJ RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U SR NJEMAČKOJ, GRANE DJELATNOSTI, ZARADE I NOVČANE DOZNAKE U JUGOSLAVIJU	53
Radnici iz Jugoslavije pretežno u južnoj Njemačkoj i sjevernom Porajnju	53
Metalurgija, metalna industrija i gradjevinarstvo su osnovne grane djelatnosti radnika Jugoslavije	55
Relativno mnogo zaradjuju, ali malo doznaćuju u Jugoslaviju	61
RAZLIČIT UDIO REPUBLIKA I POKRAJINA JUGOSLAVIJE U VANJSKIM MIGRACIJAMA RADNE SNAGE	66
Glavnina otišlih radnika su iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine	66
Razlikama prirodne sredine, te društvene i gospo- darske strukture i razvoja ne mogu se u cijelosti objasniti velike disproporcije u udjelu vanjskih migracija radne snage iz pojedinih dijelova Jugo- slavije	69

METODOLOŠKI PRISTUP ZA UPOZNAVANJE MOTIVA ZAPOŠLJAVANJA U INOZEMSTVU I ISTRAŽIVANJE PROCESA MIGRACIJE . . .	87
Informacije o mogućnostima i prednostima zaposlenja u inozemstvu imaju najveće značenje . . .	87
Anketiranjem se najbolje mogu upoznati motivi, posljedice i proces zapošljavanja u inozemstvu . . .	93
NEKE SPECIFIČNOSTI VANJSKIH MIGRACIJA RADNE SNAGE IZ POJEDINIH REPUBLIKA I POKRAJINA JUGOSLAVIJE	95
Iz zapadne Hercegovine i jugozapadne Bosne proces zapošljavanja u inozemstvu prenosi se u sjevernu Bosnu	95
Od 1969.g. proces zapošljavanja u inozemstvu sve više zahvaća i Crnu Goru	100
Hrvatska ima najveću stopu vanjske migracije radne snage iz Jugoslavije	103
Posljednjih nekoliko godina u Makedoniji obnovljeno pečalbarstvo u inozemstvo	111
Suvremenim privrednim razvitkom u Sloveniji se posljednjih godina smanjuje odlazak na rad u inozemstvo	116
Uža Srbija još uvijek je relativno slabo zahvaćena procesom vanjskih migracija radne snage	121
U Vojvodini je proces zapošljavanja u inozemstvu najjače zahvatio Bačku	124
Kosovo traži put bržeg razvitka i kroz privremeno zapošljavanje viška radne snage u inozemstvu	127

S p i s a k t a b e l a

		Strana
I	Strani radnici u zemljama Zapadne i Srednje Evrope 1969 - 1970.god.prema zemljama porijekla.	8
II	Pregled izdatih dozvola za rad u SR Njemačkoj i evidentiranih odlazaka na rad u SR Njemačku kod jugoslavenske službe za zapošljavanje, 1965 - 1968.god.	10
III	Udio stranih radnika među ukupnim brojem zaposlenih u SR Njemačkoj i kretanje zapošljavanja jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj od 1954 - 1970.god.	17
IV	Kretanje broja vjerojatnih povratnika radnika iz Jugoslavije s rada u SR Njemačkoj.	19
V	Radnici iz Jugoslavije i svi strani radnici prema dužini radnog staža u SR Njemačkoj (stanje 1.oktobar 1967.)	21
VI	Radnici iz Jugoslavije i svi strani radnici u SR Njemačkoj prema dužini boravka od prvog dolaska u %	22
VII	Stanovništvo Jugoslavije, zaposleni u Jugoslaviji i otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. po republikama i pokrajinama.	24
VIII	Broj jugoslavenskih radnika otišlih u SR Njemačku 1965-1968. po republikama i pokrajinama.	30
IX	Udio broja stanovnika 1961. i radnika otišlih u SR Njemačku 1965-1968.g. iz pojedinih republika i pokrajina u odnosu na tipove naselja.	33
X	Radnici otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine prema tipovima naselja stalnog boravka, spolu i godini odlaska.	35
XI	Zanimanje radnika iz Jugoslavije koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. u odnosu na spol.	43
XII	Grupe zanimanja radnika otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968.god. u odnosu na tip naselja stalnog boravka u Jugoslaviji.	45
XIII	Radnici iz Jugoslavije prema regionalnom rasporedu u SR Njemačkoj (stanje krajem juna).	54
XIV	Okruzi zavoda za rad u SR Njemačkoj (Arbeitsamtbezirk) u kojima je krajem septembra 1969.g. bilo zaposleno preko 2000 radnika iz Jugoslavije.	56
XV	Svi strani radnici i radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj prema granama djelatnosti u kojima su radili koncem septembra 1969.	57
XVI	Grupe djelatnosti u kojima je u SR Njemačkoj 1969.g.bilo zaposleno preko 1000 radnika iz Jugoslavije.	60
XVII	Visina brutto zarade za jedan sat rada kod svih stranih radnika i radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj u odnosu na spol, u jesen 1968. u %.	63
XVIII	Pregled visine zarada radnika iz Jugoslavije na radu u SR Njemačkoj i dostavljanje ušteđevine u Jugoslaviju	64

XIX	Broj i udio otišlih na rad u SR Njemačku u 1969.g. iz različitih dijelova Jugoslavije.	68
XX	Površine, obradive površine i poljoprivredno stanovništvo po republikama i pokrajinama.	73
XXI	Struktura (u %) stanovništva prema migracijskim obilježjima po republikama i pokrajinama 1961.	77
XXII	Pregled kretanja ukupnog broja zaposlenih u Jugoslaviji, osoba koje traže zaposlenje preko službe za zapošljavanje i broja slobodnih radnih mjesta (godišnji prosjek).	80
XXIII	Broj zaposlenih u 1960.g. te lančani indeksi do 1969.g. po republikama i pokrajinama (godišnji prosjek).	85
XXIV	Kretanje zapošljavanja u inozemstvu radnika iz SR Slovenije koji su evidentirani u jugoslavenskoj službi za zapošljavanje 1964 - 1970 godine.	119
	1. Broj i udio radnika iz SR Slovenije u inozemstvu	121
	2. Radnici otišli iz Jugoslavije na rad u SR Njemačku 1965-1969 u odnosu na spolne grupe i grupe zanimanja	127
	3. Broj radnika iz Jugoslavije u okvirima zavoda za rad u SR Njemačkoj krajem septembra 1969.	133
	4. Udio radnika iz Jugoslavije u ukupnom broju stranih radnika u pokrajinama SR Njemačke 1968.	139
	5. Udio radnika iz Jugoslavije u ukupnom broju stranih radnika u pokrajinama SR Njemačke 1969.	144
	6. Udio zaposlenih u privrednim granama narodne privrede u SR Njemačkoj krajem septembra 1969.	155
	7. Udio pojedinih republika i pokrajina Jugoslavije u ukupnom stanovništvu 1968. zaposlenim u Jugoslaviji i otišlim na rad u SR Njemačku 1965-1969.	169
	8. Indeksi kretanja ukupnog broja zaposlenih, osoba koje traže zaposlenje i prijavljenih slobodnih radnih mjesta 1960-1969.	180
	9. Indeksi kretanja ukupnog broja zaposlenih u privrednom i društvenom sektoru 1965-1969 u republikama i pokrajinama Jugoslavije.	183
	10. Shematski prikaz zapošljavanja u inozemstvu	188

S p i s a k s l i k a

iza strane

1	Kretanje broja stranih radnika i radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj 1954-1970	17
2	Dobna struktura radnika iz Jugoslavije koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968	37
3	Radnici otišli na rad iz Jugoslavije u SR Njemačku 1965-1968 u odnosu na bračno stanje i grupe zanimanja	41
4	Radnici otišli iz Jugoslavije na rad u SR Njemačku 1965-1968 u odnosu na dobne grupe i grupe zanimanja	47
5	Broj radnika iz Jugoslavije u okruzima zavoda za rad u SR Njemačkoj krajem septembra 1969.	53
6	Udio radnika iz Jugoslavije u ukupnom broju stranih radnika u pokrajinama SR Njemačke 1968.	54
7	Udio radnika iz Jugoslavije u ukupnom broju stranih radnika u pokrajinama SR Njemačke 1969.	54
8	Udio zaposlenih u pojedinim granama djelatnosti u SR Njemačkoj krajem septembra 1969.	55
9	Udio pojedinih republika i pokrajina Jugoslavije u ukupnom stanovništvu 1968, zaposlenim u Jugoslaviji i otišlim na rad u SR Njemačku 1965-1968	69
10	Indeksi kretanja ukupnog broja zaposlenih, osoba koje traže zaposlenje i prijavljenih slobodnih radnih mjesta 1960-1969	80
11	Indeksi kretanja ukupnog broja zaposlenih u privatnom i društvenom sektoru 1965-1968 u republikama i pokrajinama Jugoslavije	85
12	Shematski prikaz zapošljavanja u inozemstvu	88

PREDGOVOR

Nakon dugogodišnje obostrano korisne naučne suradnje, Geografski institut Tehničkog sveučilišta u Münchenu i Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu započeli su u 1968. godini proučavanje jugoslavenskih radnika na privremenom radu u SR Njemačkoj.

Ovo su rezultati prve faze istraživačkog rada, tzv. "prethodne studije", za koju je s njemačke strane financijska sredstva osigurala Njemačka istraživačka zajednica (Deutsches Forschungsgemeinschaft) iz Bad Godesberga, a s jugoslavenske strane Republički fond za naučni rad SR Hrvatske i Sveučilište u Zagrebu, te Komitet za pitanja vanjskih migracija Saveznog izvršnog vijeća u Beogradu.

Na osnovu molbi koje jugoslavenski radnici ispunjavaju prilikom traženja njemačke vize i dozvole za rad, a koje su pohranjene u Ambasadi SR Njemačke u Beogradu i Generalnom konzulatu u Zagrebu, u ovoj prethodnoj studiji obrađene su osnovne strukture jugoslavenskih radnika na privremenom radu u SR Njemačkoj u odnosu na njihovo porijeklo u Jugoslaviji. Prethodnom studijom izrađjeni su probni upitnici za anketiranje radnika iz SFRJ koji su bili ili se sada nalaze na radu u stranim zemljama, te radnika koji se žele zaposliti u inozemstvu. Probno anketiranje izvršeno je u 5 različitih područja Jugoslavije, a rezultati tog anketiranja također su sastavni dio ovog rada. Prethodnom studijom izrađen je i program rada na glavnoj studiji projekta "Jugoslavenski radnici u SR Njemačkoj".

Čast nam je izraziti veliku zahvalnost svima onima koji su na bilo koji način pomogli pri izradi ove studije, a posebnu zahvalnost dugujemo službenicima Ambasade SR Njemačke u Beogradu i Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu.

Unaprijed se najsrdačnije zahvaljujemo svima onima koji će svojim primjedbama na tekst probnih upitnika i program izrade glavne studije poduprijeti naša nastojanja da se što svestranije i uspješnije analizira cjelokupna problematika u vezi s migracijom jugoslavenske radne snage u SR Njemačkoj.

U Münchenu i Zagrebu maja 1970.g.

Prof.dr Ivan Crkvenčić, direktor
Instituta za geografiju
Sveučilišta u Zagrebu

Prof.Dr.Wolfgang Hartke, Direktor
Geographisches Institut der
Technischen Universität München

*Opomenuti, ne mogu loše reći
niti loše reći da općenit problem
To je
kao najprije tužno Herberly.*

VANJSKE MIGRACIJE KAO EKSTREMNI OBLIK PROSTORNE
POKRETLJIVOSTI RADNE SNAGE

Udovoljavajući osnovnim životnim funkcijama, čovjek se svakodnevno kreće od mjesta stanovanja do mjesta rada, obrazovanja, snabdijevanja, odmora i razonode. Dok se u agrarnom društvu čovjek kretao uglavnom samo od kuće do njive, u industrijskom društvu redovito mu je ne samo udaljenije mjesto rada, nego se kreće i zbog udovoljavanja ostalih funkcija svojeg bivstvovanja na Zemlji (izobrazba, odmor, razonoda). Suvremeno društvo iz dana u dan sve je pokretljivije, a ta mobilnost je jedna od njegovih glavnih osobina. Zato je i proučavanje prostorne pokretljivosti stanovništva jedan od primarnih zadataka suvremene geografije.

Nas u ovom slučaju posebno zanimaju kretanja koja se vrše pri osnovnim funkcijama ljudske egzistencije, tj. između mjesta stanovanja i mjesta rada. Rad je ne samo osnovna funkcija čovjeka, nego se njime u pravilu stječu sredstva za udovoljavanje ostalih životnih potreba. Vrlo često, mjesto rada nije u mjestu stanovanja. Ako je ono u blizini, onda se redovito svakog dana putuje do mjesta rada i istog dana vraća u mjesto stanovanja. U tom slučaju se radi o dnevnoj migraciji radne snage. Putovanje u udaljenije mjesto rada redovito zahtjeva izbjivanje od mjesta stanovanja preko čitavog radnog tjedna, pa tada govorimo o tjednoj migraciji radne snage. Ponekad je radnik prinudjen potražiti zaposlenje u još udaljenijim područjima, pa u mjestu rada boravi od nekoliko tjedana do nekoliko mjeseci i tada imamo slučaj sezonске migracije radne snage. Ekstremni oblik mobilnosti radne snage predstavlja odlazak na privremeni rad u strane zemlje - vanjska migracija radne snage.

Pored ovakvih oblika migracije radne snage od mjesta stanovanja do mjesta rada, treba imati u vidu da je mjesto rada najčešće motiv stalnog preseljenja, tj. promjene mjesta stanovanja.

Nesrazmjer između ponude i potražnje radne snage izazvao je u sadašnjim ekonomsko-socijalnim uvjetima migraciju radnika iz privredno slabije razvijenih zemalja evropskog juga u industrijski razvijenije zemlje srednje i zapadne Evrope. Iako je

privremeni odlazak na rad u strane zemlje započeo u Evropi još prije Prvog svjetskog rata, ova pojava je tek disproporcijom privrednog razvoja u posljednjih desetak godina poprimila široke razmjere, te se broj stranih radnika u zemljama zapadne i srednje Evrope u tom razdoblju naglo i sve više povećava.

1969-1970. godine u zemljama zapadne i srednje Evrope radilo je gotovo 9 milijuna stranih radnika (tab. I). Oko pola tih radnika su iz zemalja južne i jugoistočne Evrope i Turske, dok je druga polovica uglavnom iz privredno nedovoljno razvijenih zemalja drugih kontinenata. Među njima bilo je i 566 200 radnika iz Jugoslavije.

Sredinom 1970. godine radilo je u stranim zemljama oko 600 000 radnika iz Jugoslavije. Na osnovu statistika zemalja imigracije i različitih procjena bilo je zaposleno u SR Njemačkoj 400 000, Austriji 65 000, Francuskoj 55 000, Švedskoj 30 000, Švicarskoj 25 000 i ostalim zemljama oko 25 000 radnika.

Preko 70% svih jugoslavenskih vanjskih emigranata zaposleni su u SR Njemačkoj, a među 1 838 900 stranih radnika zaposlenih u SR Njemačkoj, 30.6.1970. godine, radnici iz Jugoslavije bili su najbrojniji - 21,1%.¹ Sve do sredine 1970. god. najveći udio su imali radnici iz Italije.

U septembru 1969.god. strani radnici su imali udio od 7,0% ukupnog broja zaposlenih u SR Njemačkoj, a u isto vrijeme oko 13,5% svih aktivnih stanovnika Jugoslavije zaposlenih izvan individualne poljoprivrede radilo je u stranim zemljama.

I devizna sredstva koje jugoslavenski radnici iz SR Njemačke prenose u Jugoslaviju stalno se povećavaju (1963. god. 80 mil. maraka, 1964.god. 104, 1965.god. 131, 1966.god. 191, 1967. god. 196, 1968.god. 238 mil. maraka. U 1969. godini doznake radnika u SR Njemačkoj više su se nego udvostručile u odnosu na prethodnu godinu, 503 mil. maraka, odnosno oko 137 mil. dolara ili 1,72 milijarde dinara.²

Očito je za obe zemlje, a naročito za Jugoslaviju od velike važnosti analizirati i proučiti cjelokupnu problematiku ove grupe vanjskih migranata koja se karakterizira brojnim i značajnim osobitostima.

¹ Prema najnovijim podacima Saveznog ureda za rad (Bundesanstalt für Arbeit) u Nürnbergu, 30.9.1970. god. bilo je u SR Njemačkoj 424 500 radnika iz Jugoslavije.

Tab.I Strani radnici u zemljama Zapadne i Srednje Evrope 1969 - 1970.god. prema zemljama porijekla

	Z e m l j a m i g r a c i j e											
	SR Njemačka	Francuska ¹⁾	Austrija ²⁾	Švicarska ³⁾	Švedska ⁴⁾	Belgija ⁵⁾	Nizozemska ⁶⁾	Vel.Britanija ⁷⁾				UKUPNO
Jugoslavi- vija	389000 21,1 68,7	51600 1,6 9,1	66400 75,4 11,8	21300 2,1 3,8	28300 8,7 5,0	4100 0,9 0,7	3000 4,6 0,5	2500 0,1 0,4				566200 6,4 100,0
Itali- ja	375000 20,4 21,5	611900 19,3 35,1	800 0,9 0,1	539000 54,5 31,0	8200 2,5 0,5	176000 38,5 10,1	9500 14,4 0,5	21000 1,1 1,2				1741400 19,7 100,0
Španjo- lska	165900 9,0 17,1	616800 19,5 63,6	200 0,2 0,02	101700 10,3 10,5	3700 1,2 0,4	48000 10,5 5,0	11500 17,4 1,2	21500 1,1 2,2				969300 11,0 100,0
Portu- gal	40200 2,2 7,5	479700 15,2 89,8	-	2000 0,2 0,4	1100 0,3 0,2	4500 1,0 0,8	2000 3,0 0,4	4500 0,2 0,9				534000 6,0 100,0
Grčka	229400 12,5 82,6	10400 0,3 3,8	300 0,4 0,1	8700 0,9 3,1	9300 2,9 3,4	14000 3,1 5,0	1500 2,3 0,5	4000 0,2 1,5				277600 3,1 100,0
Turska	328000 17,8 79,8	8800 0,3 2,1	12300 14,2 3,0	10100 1,0 2,5	22000 6,8 5,4	11500 2,5 2,8	15000 22,7 3,7	3000 0,2 0,7				410700 4,7 100,0
Čistale zemlje	311400 17,0 7,2	1388100 43,8 32,0	6900 7,9 0,2	305000 30,9 7,0	251800 77,6 5,8	198500 43,5 4,5	23500 35,6 0,5	1856500 97,1 42,8				4341700 49,1 100,0
UI UPNO	1838900 20,8	3167300 100,0 35,8	86900 1,0	987800 100,0 11,2	324400 100,0 3,7	456600 100,0 5,2	66000 100,0 0,7	1913000 100,0 21,6				8840900 100,0 100,0

- +samo zaposleni stranci; ++svi stranci(radnici, žene, djeca i nezaposleni stranci);
- 1) stanje krajem jula 1970, izvor: Amtliche Nachrichten der Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg, No.40, 1970;
 - 2) stanje 31.12.1969. izvor: Ministère de l'Intérieur, Paris 1970.
 - 3) stanje sredinom 9.1970. izvor: Bundeskammer, Wien
 - 4) stanje 31.12.1969. izvor: Die Volkswirtschaft, Heft 4, 1970.
 - 5) stanje 31.12.1968. (za Jugoslaviju 31.12.1969.) izvor: Statistical Reports, 1969 i 1970. Composition of the Population 31.12.1968. i 31.12.1969, National Central Bureau, of Statistics, Stockholm
 - 6) stanje 1.1.1969. (za Jugoslaviju 1.1.1970.) izvor: podaci Ministère de la Justice Administration de la Sûreté Publique, Bruxelles (za Jugoslaviju: Ministère de l'emploi et du travail, Bruxelles).
 - 7) stanje 15.10.1969. izvor: podaci Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid, Directie voor algemene beleids aangelegenheden, podaci se odnose samo na strane radnike koji su u Nizozemskoj manje od 5 godina dobivaju dozvolu za rad (15.10.1969. bilo je registrirano sa stalnom dozvolom 60 radnika iz Jugoslavije);
 - 8) Stanje decembar 1968, izvor: Annual Report of Institute of Race Relations, London.

Zadatak i metodologija prethodne studije

Najvažniji zadatak prethodne studije projekta "Radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj" sastojao se u utvrđivanju prostornih raznolikosti unutar Jugoslavije, koje su u vezi s odlaskom radne snage na privremeni rad u SR Njemačku. Da bi se mogla izvršiti strukturalna analiza prostornih razlika, trebalo je prikupiti podatke o našim radnicima u SR Njemačkoj na bazi sadašnje osnovne političko-teritorijalne podjele Jugoslavije, tj. po općinama.

Jedinu osnovu za prostorno diferenciranje emigranata u SR Njemačku prema porijeklu iz Jugoslavije, pružaju arhive Ambasade SR Njemačke u Beogradu i Generalni konzulat u Zagrebu, u kojima se za četiri posljednje godine pohranjuju molbe koje radnici iz Jugoslavije podnose prilikom traženja njemačke vize i dozvole za rad. Molbe za dozvolu zaposlenja u SR Njemačkoj i radnu vizu podnose se na posebnim dvojezičnim formularima.³

Od 1965-1968.g. njemačka diplomatska predstavništva u Jugoslaviji izdala su ukupno 168 312 dozvola za rad u SR Njemačkoj (tab. II) i imaju za to razdoblje pohranjen isto toliki broj ispunjenih formulara. Vodeći računa o tome da u Jugoslaviji ima preko 27 000 naselja u 499 osnovnih političko-teritorijalnih jedinica - općina, odlučili smo se za obradu uzorka od 25% svih ispunjenih formulara, tj. ukupno je obradeno preko 40 000 formulara.

² Ausländische Arbeitnehmer (Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung), Erfahrungsbericht 1968, str. 5 i Ausländische Arbeitnehmer 1969, str. 5, izdavač Bundesanstalt für Arbeit Nürnberg

³ Prikupljanje podataka iz arhivske gradje pohranjene u diplomatskim predstavništvima SR Njemačke u SFRJ izvršeno je u prvoj polovici 1969.g. i na tome su radili suradnici iz SR Njemačke. Time su prikupljeni podaci o strukturnim obilježjima naših radnika koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. Zbog teškoća u osiguranju naše participacije u troškovima za obradu, interpretaciju i objavljivanje ovih podataka, prošla je puna godina dana, pa su u međuvremenu prikupljeni u njemačkim diplomatskim predstavništvima i podaci o našim radnicima koji su se posredstvom konzularnog odjeljenja Ambasade u Zagrebu zaposlili u SR Njemačkoj u 1969.g. i prvoj polovici 1970.g. Ovi podaci će biti obradjeni i objavljeni zajedno sa podacima o radnicima koji su otišli na rad u SR Njemačku posredstvom njemačke delegacije pri Saveznom birou za poslove zapošljavanja u Beogradu, koja je počela radom u martu 1969.g.

Tab. II Pregled izdatih dozvola za rad u SR Njemačkoj i evidentiranih odlazaka na rad u SR Njemačku kod jugoslavenske službe za zapošljavanje, 1965 - 1968.g.⁺

Godina	Broj izdatih dozvola za rad u SR Njemačkoj prema evidenciji u njemačkim službenim predstavništvima			Evidentirano kod jugoslavenske službe za zapošljavanje	
	u Beogradu	u Zagrebu	Ukupno	broj	% u odnosu na broj zaposlenih posredstvom njemačkih službenih predstavništva u Jugoslaviji
1	2	3	4	5	6
1965	5 933	21 888	27 821	17 006	61,1
1966	9 622	39 726	49 348	21 611	43,8
1967	1 770	6 855	8 625	3 834	44,5
1968	14 090	68 428	82 518	43 815	53,1
Ukupno 1965-68	31 415	136 897	168 312	86 266	51,2
=====					
1969	91 867 ⁺⁺	88 153	180 020	93 358	51,9
Ukupno 1965-69	123 282	225 050	348 332	179 624	51,6
=====					

+ Izvor: Arhive Ambasade SR Njemačke u Beogradu (za republike Srbiju i Makedoniju) i Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu (za republike Hrvatsku, Sloveniju, Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru); podaci o evidenciji jugoslavenske službe za zapošljavanje prema publikacijama: Zapošljavanje u inozemstvu u 1964/65., 1966, 1967, 1968 i 1969.g., izdavač: Savezni biro. za poslove Zapošljavanja, Beograd

++ Od ovog broja preko Njemačke delegacije zaposleno je 67 752, a preko Konzularnog odjeljenja Ambasade SR Njemačke u Beogradu 24 115 radnika.

Na posebnu shemu za elektronsku obradu podataka šifrirani su slijedeći podaci:

1. mjesto stalnog boravka radnika u SFR Jugoslaviji⁴
2. mjesec i godina podnošenja molbe za zaposlenje u SR Njemačkoj
3. godina rođenja⁵
4. spol
5. bračno stanje
6. zanimanje⁶
7. tip naselja stalnog boravka u Jugoslaviji⁷

Smatrajući da će društveno-ekonomska diferencijacija pojedinih dijelova Jugoslavije u vezi s odlaskom radne snage na rad u SR Njemačku doći dovoljno do izražaja i unutar političko-teritorijalne podjele po općinama, one su uzete kao baza za prikaz ostalih varijabla (godina odlaska na rad u SR Njemačku, spol, starost, bračno stanje, zanimanje i tip naselja).

⁴ Suradnici iz SR Njemačke su na posebnim formularima ispisivali ime naselja stalnog boravka radnika u Jugoslaviji, a suradnici iz Jugoslavije su naknadno taj podatak šifrirali prema kodeksu šifara kojeg koristi jugoslavenska statistička služba.

⁵ Izdvojene su slijedeće starosne grupe emigranata: I do 24 god., II 25-29 god., III 30-34 god., IV 35-39 god. i V 40 i više god.

⁶ Izdvojene su slijedeće grupe zanimanja:

- grupa I poljoprivrednik, ribar, šumski radnik, radnik, pomoćni radnik, zidar i tesar
- grupa II rudar, bravar, varilac, tokar, mehaničar, električar, tekstilni radnik, cipelar, staklar, keramičar, pekar, mesar, grafički radnik, soboslikar i ostala zanimanja u industriji i zanatstvu
- grupa III radnik u saobraćaju, trgovini i ugostiteljstvu, kućne pomoćnice, službenik, radnik sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom
- grupa IV penzioner, rentijer, domaćica, nezaposlen, izdržavan, bez zanimanja

⁷ Naselja su grupirana u seoska, mješovita i gradska prema podjeli koju je izvršila jugoslavenska statistička služba i to na osnovu kriterija veličine naselja i udjela poljoprivrednog stanovništva:

Općine unutar pojedinog gradskog područja spojene su u ovoj obradi u jednu teritorijalnu jedinicu.⁸ Time je ukupno dobivena 481 teritorijalna jedinica koje su u obradi grupirane po socijalističkim republikama i autonomnim pokrajinama.⁹

Tabelarni i grafički prikazi osnovnih podataka o broju i strukturama radnika koji su iz pojedine općine, republike ili pokrajine Jugoslavije otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. priloženi su ovom radu (prilog 17).

Broj stanovnika	Postotak poljoprivrednog stanovništva		
	gradsko	mješovito	seosko
ispod 300	-	-	sva
300 - 999	-	do 30	31 i više
1 000 - 1 999	-	do 40	41 i više
2 000 - 2 999	do 10	11-40	41 i više
3 000 - 9 999	do 30	31-60	61 i više
10 000 -14 999	do 60	61-70	71 i više
15 000 i više	do 70	71 i više	-

⁸ 13 općina Beograda (Barajevo, Čukarica, Grocka, Novi Beograd, Obrenovac, Palilula, Savski Venac, Sopot, Stari Grad, Voždovac, Vračar, Zemun i Zvezdara spojene su u teritorijalnu jedinicu "Beograd"; 5 općina Ljubljane (Bežigrad, Centar, Moste-Polje, Šiška i Vič-Rudnik) čine teritorijalnu jedinicu "Ljubljana"; 3 općine Sarajeva (Sarajevo-Centar, Sarajevo-Novo i Vogošća) su u teritorijalnoj jedinici "Sarajevo".

⁹ Broj teritorijalnih jedinica po kojima su prikazani podaci u ovom radu u pojedinim republikama i pokrajinama je slijedeći:

Bosna i Hercegovina	104
Crna Gora	20
Hrvatska	104
Makedonija	30
Slovenija	56
Srbija (uža)	101
Vojvodina	44
Kosovo	22

Jugoslavija 481

U nastojanju da se objasni velika raznolikost koja postoji u različitim dijelovima Jugoslavije u odnosu na broj i strukturu radnika koji odlaze na rad u strane zemlje, podaci dobiveni obradom molbi za rad u SR Njemačkoj, upoređeni su sa različitim podacima jugoslavenske statističke službe (broj stanovnika, broj stanovnika na 1 km², broj poljoprivrednog stanovništva, udio zaposlenih u društvenom sektoru u odnosu na broj stanovnika, udio dnevnih migranata među radnicima i službenicima; prilog 18). Upoređenjem tih različitih podataka bilo je vidljivo da raznolikost broja i strukture jugoslavenskih emigranata nije moguće objasniti isključivo gospodarskim položajem pojedinaca i čitavih regija, već da na to utječu i različiti drugi razlozi, pa je izrađen model zapošljavanja u stranim zemljama.

Da bi se što bolje upoznali s problematikom koja je povezana s odlaskom radne snage iz SFR Jugoslavije u SR Njemačku, a naročito sa specifičnom problematikom pojedinih područja iz kojih radna snaga u većem broju odlazi na rad u strane zemlje, organizirano je u 1968. i 1969.g. više grupnih diskusija sa predstavnicima službe za zapošljavanje, te upravnih i političkih institucija u Jugoslaviji, kao i u jugoslavenskim predstavništvima u SR Njemačkoj. Vodjeno je i više grupnih diskusija u Jugoslaviji s radnicima koji su bili na radu u SR Njemačkoj, te sa članovima obitelji radnika koji su na radu u Njemačkoj. I u SR Njemačkoj su vodjene grupne diskusije s radnicima iz Jugoslavije.

Na osnovu studija literature i upoznavanja odgovarajuće dokumentacije, te rezultata obrade podataka iz molbi koje su jugoslavenski radnici ispunjavali prilikom traženja njemačke vize i dozvole za rad 1965-1968.g., kao i na osnovu neposrednog upoznavanja problematike različitih grupnim diskusijama, izrađen je probni upitnik za anketiranje jugoslavenskih radnika na radu u stranim zemljama, te za anketiranje domaćinstava koja imaju radnike na radu u stranim zemljama (prilog 18).

Posebno anketiranje izvršeno je u 5 tipičnih područja u Jugoslaviji i u jednoj pokrajini SR Njemačke (Bavarska). Ukupno je anketirano 338 radnika ili članovi njihovih domaćinstava.

Na osnovu rezultata probnog anketiranja i vođenja grupnih diskusija u pojedinim dijelovima Jugoslavije izvršena je početna tipizacija jugoslavenskih emigrantskih područja.

U uvjerenju da će biti osobito korisno ako specifičnu problematiku pojedinih jugoslavenskih republika i pokrajina budu obradivali jedinstvenom metodologijom stručnjaci iz tih krajeva Jugoslavije, u svakoj republici osim u SR Crnoj Gori, angažirana su po dva suradnika, a u SR Crnoj Gori i autonomnim pokrajinama po jedan suradnik.¹⁰

Osnovni rezultati dobiveni radom na ovoj prethodnoj studiji izloženi su i raspravljani na sastanku u Zagrebu 16.12. 1969. g. na kojem je prisustvovalo 86 predstavnika jugoslavenskih upravnih, društveno-političkih i različitih naučnih institucija, te suradnici iz SR Njemačke i predstavnik Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu.

Rezultati cjelokupnog rada na prethodnoj studiji omogućili su donošenje programa rada i izradu osnovne metodološke koncepcije za glavnu studiju projekta "Radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj".

Pored autora ovog rada, na izradi metodologije prethodne studije projekta "Radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj" i organizaciji istraživanja suradjivali su i članovi Geografskog instituta Tehničkog sveučilišta u Münchenu: Helga Neubeck-Fischer, Karl Ganser i Klaus Nubeck.

Prvenstvena je želja da se ovim radom objavi i interpretira dostupna dokumentacija o osnovnim strukturama naših radnika u

¹⁰ Suradnici su naučni radnici, nastavnici i asistenti u vodećim geografskim institucijama pojedinih republika i pokrajina. Ukupno je 7 suradnika bilo po 2 mjeseca na tečaju u različitim Goethe institutima u SR Njemačkoj, a zatim u Geografskom institutu Tehničkog sveučilišta u Münchenu na trodnevnom seminaru o metodama socijalno-geografskog istraživanja i proučavanja problematike migracije radne snage.

SR Njemačkoj. Da bi imalo što veću praktičnu vrijednost za sve one koji se zanimaju za problematiku zapošljavanja naših radnika u stranim zemljama, a posebno u SR Njemačkoj, obradjeni su i podaci koje o stranim radnicima redovno objavljuje njemačka služba za zapošljavanje kao i podaci jugoslavenske statističke službe, te izvještaji jugoslavenske službe za zapošljavanje.

Ovaj rad nema pretenziju da naučno interpretira cjelokupnu problematiku u vezi sa zapošljavanjem naših radnika u SR Njemačkoj. Njegova je svrha da ukaže na opseg i osobitosti ove problematike, te inicira potrebu daljnjeg upoznavanja uzroka i mogućih posljedica emigracijskih procesa.

BROJ I OSNOVNE STRUKTURE RADNIKA KOJI SU IZ JUGOSLAVIJE OTIŠLI NA RAD U SR NJEMAČKU 1965-1968.GOD.

Broj jugoslavenskih radnika u SR Njemačku u stalnom je porastu. U godišnjim izvještajima njemačkog Saveznog ureda za rad (Bundesanstalt für Arbeit) u Nürnbergu daju se podaci o kretanju broja stranih radnika u SR Njemačkoj od 1954.god. (tab.III, sl.1). U 1954.god. bilo je u SR Njemačkoj 72 906 radnika iz inozemstva. Među njima je udio radnika iz zemalja koje danas daju glavninu radne snage SR Njemačkoj (Italija, Grčka, Španjolska, Turska, Portugal i Jugoslavije) bio vrlo malen, svega 12,7% pa iz toga zaključujemo da glavninu tih radnika čine politički emigranti koji su poslije rata došli u SR Njemačku.

Do 1959.god. broj stranih radnika u SR Njemačkoj u malom je porastu, a od tada, paralelno s naglim razvitkom njemačke privrede broj i udio stranaca među ukupno zaposlenim u SR Njemačkoj naglo se povećava. Kontinuitet je jedino prekinut privrednom recesijom u 1967 i 1968. godini.

Od 1954.god. kada su u njemačkoj statističkoj službi prvi poslije rata među stranim radnicima registrirani i radnici iz Jugoslavije, pa do posljednjih službenih statističkih podataka za 1970.god., broj radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj u stalnom je porastu (1954.god. 1901 radnik a 30.9.1970.god. 424 500 radnika; tab.III,sl.1). Zapošljavanje radnika iz Jugoslavije u većem je porastu od 1962.god., a povećanje je osobito veliko 1966, 1969. i 1970. godine. Značajno je da i u vrijeme privredne recesije u SR Njemačkoj 1967. i 1968.god., kada se broj radnika iz svih drugih emigrantskih zemalja smanjio, jedino se broj radnika iz Jugoslavije povećao.

Udio jugoslavenskih radnika među ukupnim brojem stranih radnika u SR Njemačkoj postaje sve značajniji (1956.god.2,3%, a 1970.god. 21,1%; tab.III).

Udio žena u ukupnom broju jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj, do 1968.god. takodjer je u kontinuiranom porastu (1959.god. 18,7%, 1968.god. 36,3%; tab.III), a zatim se naglim povećanjem broja emigranata u 1969. i 1970.god. udio žena smanjuje (1969.god. 32,8% a 1970.god. 25,0%).

Broj novopridošlih radnika iz Jugoslavije u SR Njemačku od 1956. godine dosta se neravnomjerno povećao. Osobito velik

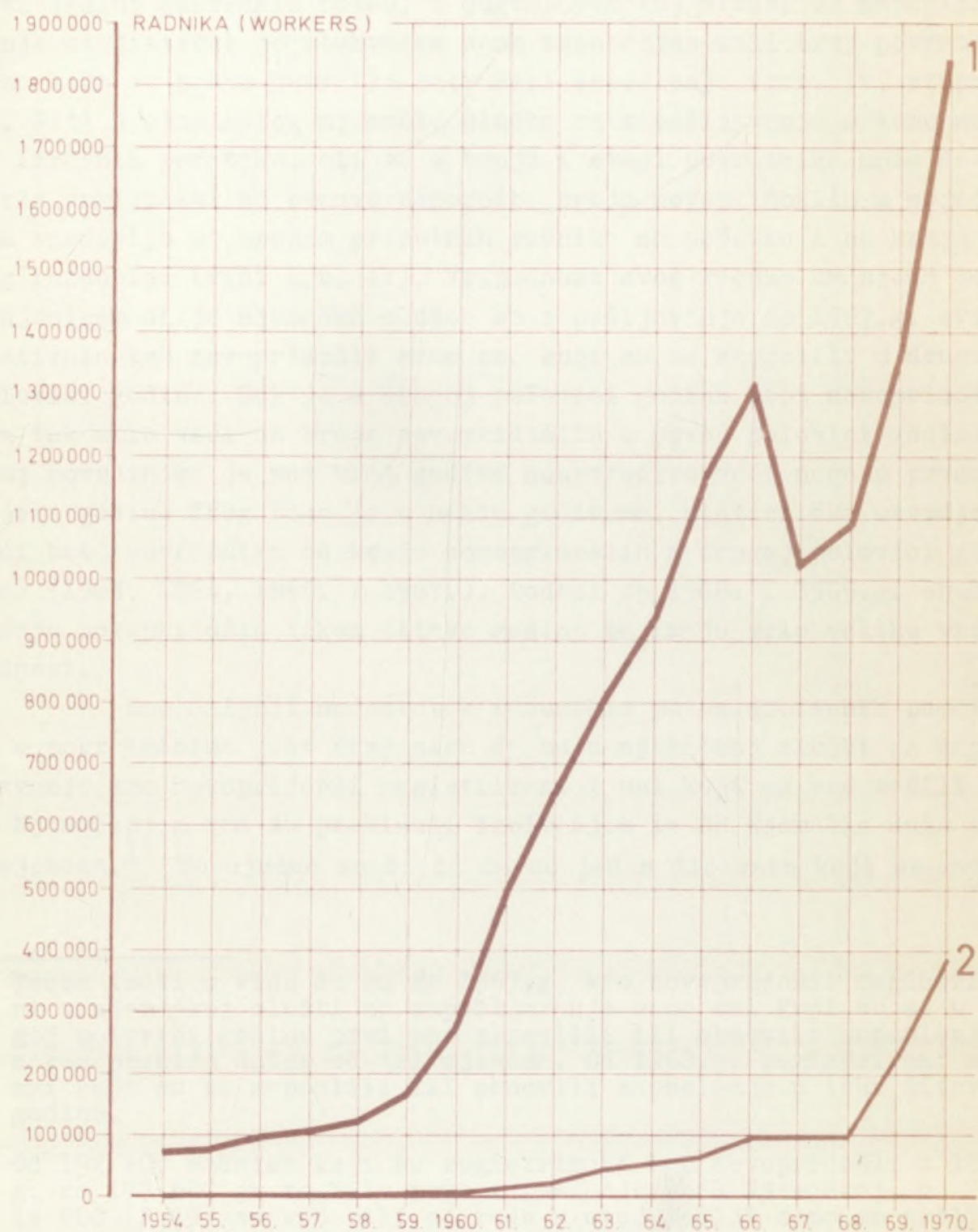
Tab.III Udio stranih radnika među ukupnim brojem zaposlenih u SR Njemačkoj i kretanje zapošljavanja jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj od 1954. do 1970.godine ⁺

Godina	Ukupan broj stranih radnika u SR Njemačkoj	Udio stranih radnika među ukupnim brojem zaposlenih u SR Njemačkoj u %	Jugoslavenski radnici u SR Njemačkoj						Broj novopridošlih na rad u SR Njemačkoj ⁺⁺
			u k u p n o			ž e n s k e			
			Broj	Lančani indeks	Udio među stranim radnicima u SR Njemač. u %	Broj	Lančani indeks	Udio među radnicima iz SFRJ u %	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1954	72 906	0,4	1 801		2,5				
1955	79 607	0,4	2 085	15,7	2,6				
1956	98 818	0,5	2 297	10,1	2,3				
1957	108 190	0,6	2 778	20,9	2,6				1 997
1958	127 083	0,6	4 845	74,4	3,8				3 358
1959	166 829	0,8	7 310	50,8	4,4	1 374		18,7	4 400
1960	279 390	1,3	8 826	20,7	3,2	1 657	20,5	18,7	4 400
1961	507 419	2,3							9 962
1962	655 463	3,0	23 608	167,4	3,6	4 309	160,0	18,2	25 139
1963	811 213	3,6	44 428	88,1	5,5	9 298	115,7	20,9	19,440
1964	932 932	4,1	53 057	19,4	5,7	11 142	19,8	21,0	17 459
1965	1164 364	5,5	64 060	20,7	5,5	14 443	29,6	22,5	30 983
1966	1314 031	6,1	96 675	50,9	7,4	25 471	76,3	26,3	50 869
1967	1023 747	4,9	97 725	1,0	9,5	32 202	26,4	32,9	15 379
1968	1089 873	4,9	99 660	1,9	9,8	36 202	12,4	36,3	76 782
1969	1372 059	6,4	226 290	227,1	16,5	74 170	204,9	32,8	192 232
1970	1838 900		389 000	171,9	21,2	199 700	330,6	30,8	

⁺ Izvor: Ausländischer Arbeitnehmer (Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung), Erfahrungsbericht 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967 i 1968 (Ausländische Arbeitnehmer 1969, Presseinformationen Nr.40(1970), Izdavač: Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg. Podaci o broju radnika do 1960.g. odnose se na konac jula, a od 1961.g. na konac juna svake godine.

⁺⁺ Do 1967. radnici koji su u posljednjem polugodištu prvi put došli ili su obnovili zaposlenje nakon prekida dužeg od 3 mjeseca. Od 1968. radnici koji su unutar jedne godine prvi put došli ili su obnovili zaposlenje koje je bilo prekinuto odlaskom iz SR Njemačke.

SI.1. KRETANJE BROJA STRANIH RADNIKA (1) I
RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE (2) U SR NJEMAČ-
KOJ OD 1954-70.

broj novih radnika došao je 1966, 1968. i 1969. godine (tab. IV). Njihov udio u ukupnom broju zaposlenih Jugoslavena bio je osobito velik 1962, 1968. i 1969. godine.¹¹

Koliko se radnika vratilo u pojedinoj godini s rada u SR Njemačkoj i došlo u Jugoslaviju moglo se djelomično izračunati jedino posrednim putem. U jugoslavenskoj službi za zapošljavanje statistički je obuhvaćen samo beznačajno mali broj povratnika koji su nakon povratka zatražili zaposlenje (tab. IV, stupac 6). Niti u statistici njemačke službe za zapošljavanje o tome nema izravnih podataka, ali se o broju i stopi povratnika može donekle zaključiti na osnovu usporedbe broja novopridošlih u pojedinom razdoblju sa brojem prisutnih radnika na početku i na kraju tog razdoblja (vidi tab. IV). Vrijednost ovog računa umanjena je činjenicom da je njemačka služba za zapošljavanje do 1967.g. evidentirala kao novopridošle samo one koji su se zaposlili u drugoj polovici godine. Dok je u drugoj polovici godine broj novopridošlih tek malo veći od broja novopridošlih u prvoj polovici godine, broj povratnika je pod kraj godine neuporedivo veći nego u prvom dijelu godine. Zbog toga je u nekim godinama, statistički utvrđen, veći broj povratnika od broja novopridošlih u drugoj polovici godine (1963, 1964, 1966. i 1967.). Podaci za 1968. i 1969.g. obuhvaćaju novopridošle tokom čitave godine pa imaju vrlo veliku vrijednost.

Kao daljnji nedostatak računskim putem dobivenih podataka o povratnicima jest činjenica da su u njemačkoj službi za zapošljavanje kao novopridošli registrirani i oni koji su već radili u SR Njemačkoj a rad su prekinuli izbjivanjem iz SR Njemačke duže od 3 mjeseca.¹² To ujedno znači da će se jedan dio onih koji se ova-

¹¹ Treba imati u vidu da su do 1967.g. kao novopridošli registrirani u njemačkoj službi za zapošljavanje samo oni koji su se u drugoj polovici godine prvi put zaposlili ili obnovili zaposlenje nakon prekida dužeg od tri mjeseca. Od 1968.g. registrirani su svi koji su se zaposlili ili obnovili zaposlenje u toku čitave godine.

¹² Od 192 200 radnika koji su registrirani kao novopridošli u 1969.g. za 177 600 je to bilo prvo zaposlenje u SR Njemačkoj, a 14 600 (7,6%) su već bili na radu u ovoj zemlji samo su imali prekid duži od 3 mjeseca.

Tab.IV Kretanje broja vjerojatnih povratnika radnika iz Jugoslavije s rada u SR Njemačkoj⁺

Razdoblje	Novopridošli radnici iz Jug. u SR Njemačku	Stvarno povećanje ili smanjenje (-) broja radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj	Razlika (povratnici ili preselili u druge zemlje)	Stopa povratnika ili preseljenih u druge zemlje ⁺⁺	Broj povratnika evidentirani kod jugoslavenske službe za zapošljavanje ⁺⁺⁺
1	2	3	4	5	6
1.7 - 31.12.					
1962	25 139	12 585	12 554	49,9	
1963	19 440	- 1 267	20 707	106,5	
1964	17 459	- 4 914	22 373	128,1	88
1965	30 983	4 476	26 507	85,6	318
1966	50 869	- 3 034	53 903	106,0	792
1967	15 379	-10 376	25 755	167,5	3 448
1.1 - 31.12.					
1968	76 728	63 634	13 094	17,1	2 643
1969	192 232	148 561	43 671	22,7	3 651

+ Izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969, str.94 i 125 i Presseinformationen Nr.10, 1970; izdavač: Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg.

++ Odnos broja povratnika ili preseljenih prema broju novopridošlih u pojedinom razdoblju.

+++ Izvor: Zapošljavanje u inozemstvu 1964, 1965, 1966, 1967, 1968 i 1969.g; Statistički podaci službe za zapošljavanje; izdavač: Savezni biro za poslove zapošljavanja Beograd. Obuhvaćeni su samo oni koji su se po povratku prijavili službi za zapošljavanje.

kovim računom svrstavaju među povratnike, ponovno vratiti na rad u SR Njemačku pa prema tome nisu stalni povratnici.

Razlikom između broja novopridošlih i stvarnog povećanja ili smanjenja broja radnika u tom razdoblju utvrdjer je broj naših radnika koji su napustili SR Njemačku. Međutim, razumije se da to ne znači da su se svi oni vratili u Jugoslaviju jer je poznato da je dosta značajan broj onih koji iz SR Njemačke preseljuju u druge zemlje i to pretežno u prekomorske te time redovito transformiraju u stalne emigrante.

Unatoč svakovih manjkavosti ovo nam je za sada najpouzdaniji podatak o broju i stopi povratnika i posebno pouzdan za posljednje dvije godine. Međutim, nikako se ne smije izgubiti iz vida vrijeme i način evidentiranja novopridošlih radnika u SR Njemačku te vrijednost da je jedan neevidentiran broj radnika iz SR Njemačke preselio u neku drugu zemlju. Podatke o stopi povratnika te dužini boravka na radu u SR Njemačkoj i preseljavanju u neku drugu zemlju, trebat će prikupiti daljnjim istraživanjem.

O približnoj dužini boravka Jugoslavena na radu u SR Njemačkoj možemo donekle zaključivati iz statističkih podataka njemačke službe za zapošljavanje o radnom stazu jugoslavenskih radnika u 1967.g. (tab. V). Među zaposlenima u SR Njemačkoj 1. 10. 1967.g. najveći je bio udio koji imaju jedno do dvije godine radnog staža u SR Njemačkoj (36,4%). Međutim, značajan je i udio onih koji rade u SR Njemačkoj 2-5 godina (30,5%), pa čak i preko 5 godina (12,1%). Ako se dužina radnog staža radnika iz Jugoslavije uporedi sa radnim stažom svih stranih radnika u Njemačkoj, vidljiv je mnogo veći udio radnika iz ostalih emigrantnih zemalja sa dužim radnim stažom (preko 5 godina 23,8%). To se vidi i u tabelarnom prikazu dužine boravka u SR Njemačkoj nakon prvog dolaska (tab. VI). I kod muškaraca, a osobito kod ženskih, znatno veći udio radnika iz Jugoslavije ima kraće vrijeme boravka u Njemačkoj nego što je to slučaj kod svih stranih radnika. Ovo treba prvenstveno objašnjavati činjenicom da je udio radnika iz Jugoslavije među svim stra-

Tab.V Radnici iz Jugoslavije i svi strani radnici prema dužini radnog staža
u SR Njemačkoj (stanje 1. oktobar 1967. godine) +

Strani radnici u SR Njemač- koj	Dužina radnog staža u godinama														Ukupno	
	< 1/2		1/2 - 1		1 - 2		2 - 3		3 - 5		5 - 8		> 8			
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
iz Jugo- slavije	8 545	8,9	11 589	12,1	34 877	36,4	16 027	16,7	13 244	13,8	8 583	9,0	2 926	3,1	95 791	100,0
Svi	85 023	9,0	67 225	7,1	194 571	20,6	172 631	18,3	201 476	21,2	156 151	16,5	68 627	7,3	945 704	100,0

+ Izvor: Ausländischer Arbeitsnehmer (Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung), Erfahrungsbericht 1967, str. 49. Izdavač: Bundesamt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenversicherung, Nürnberg.

Tab. VI Radnici iz Jugoslavije i svi strani radnici u SR Njemačkoj prema dužini boravka od prvog dolaska u % ⁺

	2 g.	2 - 4 g.	4 - 7 g.	> 7 g.
M u š k a r c i				
iz Jugoslavije	29	39	23	9
svi	17	26	31	26
Ž e n s k e				
iz Jugoslavije	42	42	16	
Sve	26	35	26	13

+ Izvor: Reprezentativno anketiranje Saveznog ureda za rad (Bundesansteltfür Arbeit) u Nürnbergu 1968.g. Pod prvim dolaskom u SR Njemačku podrazumijeva se ono nakon kojega radnik nije pojedinačno izbivao iz SR Njemačke duže od 6 mjeseci.

¹¹ Udio zaposlenih u ukupnom broju stanovništva spada među najvišim udjelima u razvijenoj zemlji. U SR Njemačkoj udio zaposlenih u stanovništvu iznosi 7,3% stanovništva.

nim radnicima u SR Njemačkoj tek posljednjih godina u stalnom i tako velikom porastu da su od sredine 1970.g. najbrojnija strana grupa. Koncem 1964. godine, prema podacima njemačkog Saveznog ureda za rad (Bundesanstalt für Arbeit) u Nürnbergu, bilo je u SR Njemačkoj oko 50 000 jugoslavenskih radnika. Od 1965. do 1966.g. prema rezultatima njemačkih predstavništava u Jugoslaviji, dobili su vizu i dozvolu za rad 166 312 jugoslavenskih radnika (vidi tab. IV). Prema službenoj statistici njemačke službe za zapošljavanje koncem 1968.g. bilo je u SR Njemačkoj oko 150 000 jugoslavenskih radnika. To znači da je koncem 1968.g. u SR Njemačkoj bio približno isti broj radnika koliko ih je dobilo njemačku vizu i dozvolu za rad od 1965. do 1966.g., pa su nam prema tome rezultati o porijeklu i strukturama jugoslavenskih radnika koji su dobiveni obradom podataka u molbama za zaposlenje u SR Njemačkoj jako reprezentativni i dobro nam mogu poslužiti za upoznavanje naših obilježja naših radnika zaposlenih u SR Njemačkoj koncem 1968. godine.

U Jugoslaviji je 1966.g. bilo zaposleno ukupno 3 567 000 osoba (bez individualnih poljoprivrednika), odnosno 17,8% ukupnog broja stanovništva (tab. VII). Iz podataka po republikama i pokrajinama vidljive su znatne disproporcije između učešća pojedine republike i pokrajine u ukupnom broju stanovnika i ukupnom broju zaposlenih. Slovenija, Hrvatska i Vojvodina imaju veće učešće u ukupnom broju zaposlenih nego što im je učešće u ukupnom broju stanovnika, a sve ostale republike i pokrajine imaju manje. Dok je u Sloveniji zaposleno čak 30% ukupnog broja stanovništva, na Kosovu je zaposleno svega 7,8% stanovništva.¹³

¹³ Udio zaposlenog u ukupnom broju stanovništva spada među najbolje pokazatelje privredne razvijenosti pojedinih dijelova Jugoslavije.

Tab. VII Stanovništvo Jugoslavije, zaposleni u Jugoslaviji i otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. po republikama i pokrajinama*

Republike i pokrajine	Stanovništvo 1968		Zaposleni u Jugoslaviji 1968. **				Udio zapo- slenih me- đu ukupnim brojem sta- novnika u % (stopa zapo- slenosti)	Otišli na rad u SR Njemačku 1965 - 1968				Odnos (%) broja otišlih u SR Njemačku 1965- 1968. prema ukup- nom broju zapo- slenih u Jugo- slaviji 1968.
	broj u 1 000	%	Ukupno Broj u 1 000	%	Ženske Broj u 1 000	%		Ukupno Broj u 1 000	%	Ženske Broj u 1 000	%	
Bosna i Hercegovina	3 799	18,8	484	13,5	117	10,4	12,7	26 420	16,0	4 372	7,6	4,8
Dalmatinska Gora	535	2,6	72	2,0	20	1,8	13,4	415	0,3	54	0,1	0,6
Hrvatska	4 364	21,7	917	25,6	313	28,6	21,0	78 270	47,6	32 338	56,4	8,6
Slavonska Hrvatska	1 574	7,8	237	6,6	56	5,1	15,0	4 380	2,6	1 453	2,5	1,8
Ljubljana Tlovenija	1 691	8,4	508	14,2	206	18,8	30,0	22 490	13,7	7 219	12,6	4,4
Republika za Srbija	5 079	25,2	887	24,7	251	22,9	17,5	18 345	11,1	6 215	10,9	2,1
Republika Krajvodina	1 929	9,6	390	10,9	120	10,9	20,2	12 615	7,7	5 490	9,6	3,2
Republika Kosovo	1 183	5,9	92	2,5	17	1,5	7,8	1 680	1,0	145	0,3	1,8
SR Jugo- slavija	20 154	100,0	3 587	100,0	1 097	100,0	17,8	164 615	100,0	57 286	100,0	4,6

* Izvor: Broj stanovnika i broj zaposlenih prema publikaciji Statistički godišnjak Jugoslavije 1969, Savezni zavod za statistiku Beograd. Broj otišlih na rad u SR Njemačku prema obradi podnesenih molbi za zaposlenje u SR Njemačkoj.

** Godišnji prosjek

Kada se podaci o udjelu pojedine jugoslavenske republike i pokrajine u broju radnika koji su otišli na rad u SR Njemačku uporede s podacima o udjelu u ukupnom broju zaposlenih u Jugoslaviji, uočava se zanimljiva pojava da upravo one republike koje imaju relativno veliko učešće u broju zaposlenih u Jugoslaviji (Slovenija, Hrvatska, Vojvodina) istodobno imaju i veće učešće u broju emigranata u SR Njemačku (vidi tab. VII). U tom pogledu posebno mjesto ima Hrvatska koja ima tek nešto više od 1/4 zaposlenih u Jugoslaviji, a gotovo 50% ukupnog broja otišlih na rad u SR Njemačku od 1965. do 1968.g. Bosna i Hercegovina ima veći udio u ukupnom broju otišlih u SR Njemačku nego što je njen udio u ukupnom broju zaposlenih u Jugoslaviji (vidi tab. VII).

Glavnina radnika iz dviju emigrantskih regija. Kada se posmatra broj emigranata po općinama unutar čitavog jugoslavenskog teritorija (prilog 1) osobito dolaze do izražaja dva područja velikog broja emigranata. To su s jedne strane općine u gospodarski slabo razvijenom planinskom i krškom području dalmatinske Zagore (s Imotskom Krajinom), jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine. Ovo područje prostorno nije veliko ali su u njemu općine s najvećim brojem emigranata u Jugoslaviji. Iz općina Livno i Imotski otišlo je npr. 1965-1968.g. na rad u SR Njemačku više od 3 000 radnika. Kada uz to imamo u vidu da se ovaj kraj najranije uključio u evropske migracije radne snage, tj. da je i među onima koji su otišli do 1965.g. najveći udio iz ovog kraja (osobito iz same općine Imotski), razumljivo je da ovu regiju treba tretirati kao najveće jugoslavensko žarište emigracije radne snage u strane zemlje.

Drugo područje većeg broja emigranata po općinama je u plodnoj Panonskoj nizini i zahvaća područje sjeverne i istočne Hrvatske, Bačke i sjeveroistočne Slovenije. Ono se s nešto manjim brojem emigranata proširuje i na peripanonsko područje srednje

Hrvatske (s Kordunom i Banijom), te susjednih krajeva u Sloveniji (Bela i Suha Krajina) i sjeverozapadnoj Bosni. Ovo je prostorno najveće područje emigracije na rad u SR Njemačku 1965-1968.g., ali apsolutni broj emigranata po općinama općenito nije tako velik kao u prvom emigrantskom području. Osim toga, unutar ovog područja ima više općina s relativno malim brojem emigranata. U ovom području osobito je velik broj emigranata u gradskim općinama, a iz samog Zagreba otišlo je 1965-1968.g. na rad u SR Njemačku gotovo 20 000 osoba. To je ujedno i najveći broj radnika koji je iz jedne jugoslavenske općine otišao u promatrane 4 godine u SR Njemačku.¹⁴

Izvan ovih dvaju izrazitih emigrantskih područja s većim brojem vanjskih emigranata ističu se uglavnom samo gradske općine.

U 1966. godine "otvaraju" se nova emigrantska područja. Odlazak na rad u SR Njemačku u svakoj od 4 promatrane godine nije bio ravnomjeran u svim područjima Jugoslavije. Apstrahirajući 1967. godinu, kada je, zbog spomenutog uspona privrednog rasta u SR Njemačkoj, broj odlazaka iz svih republika i pokrajina jako smanjen, u ostalim godinama bio je u svim republikama, osim u užoj Srbiji, u porastu (tab.VIII, prilog 11). Taj porast je bio osobito velik u 1968.g. Međutim, dok je u SR Slo-

¹⁴ Može se pretpostaviti da je znatan udio emigranata iz Zagreba doselio u Zagreb relativno kratko vrijeme prije emigriranja u SR Njemačku. Vjerojatno je mnogima i doseljenje u Zagreb bilo motivirano željom da iz ovog republičkog središta i sjedišta njemačkog diplomatskog predstavništva lakše osiguraju zaposlenje u inozemstvu.

Tab.VIII Broj jugoslavenskih radnika otišlih u SR Njemačku 1965-1968. po republikama i pokrajinama

Republika Pokrajina	broj	1965. %	% ukupno	Broj	1966. %	% ukupno	Broj	1967. %	% ukupno	Broj	1968. %	% ukupno	Broj	1965-1968 %	% ukupno
		od SFRJ	1965- 1968.		od SFRJ	1965- 1968.		od SFRJ	1965- 1968.		od SFRJ	1965- 1968.		od SFRJ	1965- 1968.
Bosna i Hercegovina	4673	15,7	17,7	4926	10,5	18,7	725	9,4	2,7	16096	20,1	60,9	26420	16,0	100,0
Crna Gora	44	0,2	10,6	96	0,2	23,1	13	0,2	3,1	262	0,3	63,2	415	0,3	100,0
Hrvatska	11546	38,8	14,8	24141	51,3	30,8	4459	58,2	5,7	38124	47,6	48,7	78270	47,6	100,0
Makedonija	389	1,2	8,9	542	1,2	12,4	105	1,4	2,4	3344	4,2	76,3	4380	2,6	100,0
Slovenija	5473	18,4	24,3	7875	16,7	35,0	761	9,9	3,4	8381	10,5	37,3	22490	13,7	100,0
Srbija	6067	20,4	33,1	5936	12,6	32,4	791	10,3	4,3	5551	6,9	30,2	18345	11,1	100,0
Vojvodina	1472	5,0	11,7	3502	7,4	27,7	790	10,3	6,3	6851	8,5	54,3	12615	7,7	100,0
Kosovo	97	0,3	5,8	36	0,1	2,1	22	0,3	1,3	1525	1,9	90,8	1680	1,0	100,0
SFRJ	29761	100,0	18,1	47054	100,0	28,6	7666	100,0	4,6	80134	100,0	48,7	164615	100,0	100,0

veniji udio otišlih 1968.g. tek nešto malo veći nego 1966.g. (1966.g. 35%, a 1968.g. 37,3%), on je osobito velik u republikama i pokrajinama koje se općenito karakteriziraju malim brojem emigranata (Kosovo 90,8%, Makedonija 76,3% i Crna Gora 63,2% u 1968.g.). U Kosovu i Makedoniji proces zapošljavanja u SR Njemačkoj gotovo je u 1968.g. tek započeo. U Bosni i Hercegovini je i broj i udio otišlih 1968.g. u odnosu na ukupan broj 1965-1968., vrlo velik (vidi tab. VIII, prilog 11). U svim godinama je udio iz Hrvatske najveći, ali je 1968. u odnosu na 1966.g. nešto smanjen (1966.g. 51,3%, a 1968.g. 47,6% ukupnog broja emigranata iz Jugoslavije).

Iz tabelarnog i grafičkog prikaza udjela otišlih 1968.g. u odnosu na ukupan broj 1965-1968. godine po općinama (prilog 2 i 17), vidljivo je da u prikazana dva područja koja imaju veliki broj emigranata, krško područje u dalmatinskoj Zagori, jugozapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini ne ističe se velikim udjelom emigranata u 1968.g. dok je udio otišlih 1968.g. osobito velik u agrarnom području istočne Hrvatske i Bačke.

To nas upućuje na zaključak da je prvo područje, iz kojeg su emigranti najranije krenuli na rad u strane zemlje do 1966.g. već znatnim dijelom "ispražnjeno", dok su u općinama istočne Hrvatske i Bačke emigranti krenuli na rad u SR Njemačku u većem broju tek u 1968. godini.

Na grafičkom prikazu (vidi prilog 2) vrlo se lijepo može uočiti kako se povećanjem udjela broja emigranata u 1968.g. u nekim rubnim područjima velikog apsolutnog broja emigranata, sve više uključuje u tokove vanjskih migracija privredno slabije razvijen međuprostor dviju regija velikog broja emigranata: sjeverna i srednja Bosna, Lika, Gorski kotar i Kordun.

Veliki udio otišlih u 1968.g. iz republika i pokrajina koje se karakteriziraju malim apsolutnim brojem emigranata upućuju na nastojanje jugoslavenske službe za zapošljavanje da

se u proces vanjskih migracija uključe nova područja.

Utvrđili smo veliki broj emigranata iz gradskih općina ali se iz podataka o udjelu otišlih u 1968.g. (prilog 2) vidi da taj udio u gradskim općinama nije osobito velik.

I iz podataka o udjelu emigranata iz pojedinih republika i pokrajina prema tipovima naselja stalnog boravka u Jugoslaviji (tab. IX, prilog 5), može se zaključiti da proces odlaženja na rad u strane zemlje najprije zahvaca gradska naselja pa se preko mješovitih širi na seoska. U svim republikama i pokrajinama znatno je veći udio emigranata iz gradskih naselja među ukupnim brojem emigranata, nego što je udio gradskog stanovništva među ukupnim stanovništvom.¹⁵ U Srbiji (uključujući Vojvodinu i Kosovo) i Makedoniji, tj. u republikama u kojima je relativno manji udio emigranata i u kojima je proces emigracije na rad u SR Njemačku kasnije počeo, osobito se ističe udio emigranata iz gradskih naselja.¹⁶

Udio ženskih emigranata u porastu. Iz tabelarnog prikaza udjela ženskih emigranata među ukupnim brojem jugoslovenskih radnika u SR Njemačkoj (vidi tab. III), vidljivo je konstantno povećanje udjela ženskih radnika do 1968.g. (1959.g. 18,7%, a 1968.g. 36,3%), te znatnije smanjenje udjela ženskih

¹⁵ U gradskim naseljima Jugoslavije živi 28% ukupnog stanovništva, a iz gradskih naselja su čak 54% emigranta na radu u SR Njemačkoj 1965-1968.g.

¹⁶ U užoj Srbiji 28% stanovništva živi u gradskim naseljima, a 83% od ukupnog broja emigranata u SR Njemačku 1965-1968.g. su iz gradskih naselja (tab. VII). To je prvenstveno zbog toga što su 2/3 svih emigranata iz beogradskih općina. Objašnjenje tako velikog broja emigranata iz općina glavnog grada Jugoslavije slično je objašnjenju koje je dano za velik broj emigranata iz Zagreba (vidi bilješku 14).

Tab.IX Udio broja stanovnika 1961. i radnika otišlih u SR Njemačku 1965-1968.g.
iz pojedinih republika i pokrajina u odnosu na tipove naselja

Republika i pokrajina	T i p n a s e l j a						Ukupno
	seoska		mješovita		gradska		
	udio stanov- nika u %	udio emigra- nata u %	udio stanov- nika u %	udio emigra- nata u %	udio stanov- nika u %	udio emigra- nata u %	
Bosna i Hercegovina	66	62	14	6	20	32	100
Crna Gora	65	40	13	4	22	56	100
Hrvatska	57	39	12	9	31	52	100
Makedonija	59	33	6	7	35	60	100
Slovenija	50	32	21	14	29	54	100
Srbija (uža)	66	14	6	3	28	83	100
Vojvodina	48	20	14	10	38	70	100
Kosovo	76	47	4	3	20	50	100
Jugoslavija	61	37	11	9	28	54	100

emigranata u 1969., a osobito 1970.g. Opaža se da u godinama u kojima je naglo povećan broj emigranata udio ženskih je smanjen, a u godinama manjeg povećanja ukupnog broja emigranata udio ženskih raste. I među ukupnim brojem otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. udio ženskih raste (1965.g. 26,6%, a 1968.g. 34,6%; tab. X). Značajno je da je 1967.g., tj. u vrijeme uspona privrednog rasta u SR Njemačkoj broj otišlih ženskih emigranata iz Jugoslavije bio veći nego muških (55,6% ženskih).

Od ukupnog broja jugoslavenskih radnika koji su 1965-1968.g. otišli na rad u SR Njemačku, ženske zauzimaju 34,8%.¹⁷ I u odnosu na udio ženskih među ukupnim brojem emigranata postoje znatne razlike u pojedinim emigrantskim regijama, republikama i pokrajinama (prilog 3 i 12). Općenito se može zaključiti da je u privredno slabije razvijenim republikama i pokrajinama (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija) manji udio ženskih emigranata. Iznimka je Slovenija, koja, iako je privredno najrazvijenija jugoslavenska republika ima udio ženskih emigranata ispod jugoslavenskog prosjeka (33%). Dok se manji broj i udio ženskih emigranata u privredno slabije razvijenim republikama i pokrajinama može objasniti slabijim socijalnim položajem žene, pri čemu domaćinstva općenito zapostavljaju zapošljavanje ženske radne snage, a posebno izbjegavaju upućivanje djevojaka na rad u inozemstvo. Manji udio ženskih emigranata u SR Sloveniji može se tumačiti već

¹⁷ Prema njemačkoj službenoj statistici udio ženskih među ukupnim brojem zaposlenih iz Jugoslavije bio je 1968.g. 36,3%, tj. svega 1,5% veći od udjela koji je dobiven obradom prijave za zaposlenje u SR Njemačkoj 1965-1968.g. I ova podudarnost podataka obzirom na spol emigranata također ukazuje da su obradjene prijave jako pogodne za analiziranje strukturnih osobina radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj koncem 1968. godine.

Tab.X Radnici otišli na rad u SR Njemačku 1965 - 1968. godine prema tipovima naselja stalnog boravka, spolu i godini odlaska

Tip Sp- nase- lja	ol	1965.godina			1966.godina			1967.godina			1968.godina			1965-1968.g.		
		broj	spola	% tipa nase- lja	broj	spola	% tipa nase- lja	broj	spola	% tipa nase- lja	broj	spola	% tipa nase- lja	broj	spola	% tipa nase- lja
seos- ka	m	8843	80,8		9135	64,8		684	37,1		23511	68,4		42173	68,8	
	ž	2100	19,2		4966	35,2		1160	62,9		10882	31,6		19108	31,2	
	uk.	10943	100,0	36,8	14101	100,0	30,0	1844	100,0	24,1	34393	100,0	42,9	61281	100,0	37,2
mje- šo- vita	m	1648	73,7		2290	60,4		245	44,2		5118	65,5		9301	64,6	
	ž	588	26,3		1499	39,6		309	55,8		2692	34,5		5088	35,4	
	uk.	2236	100,0	7,5	3789	100,0	8,0	554	100,0	7,2	7810	100,0	9,7	14389	100,0	8,8
grad- ska	m	11361	68,5		18204	62,4		2475	47,0		23815	62,8		55855	62,8	
	ž	5221	31,5		10960	37,6		2793	53,0		14116	37,2		33090	37,2	
	uk.	16582	100,0	55,7	29164	100,0	62,0	5268	100,0	68,7	37931	100,0	47,3	88945	100,0	54,0
SVEGA	m	21852	73,4		29629	63,0		3404	44,4		52444	65,4		107329	65,2	
	ž	7909	26,6		17425	37,0		4262	55,6		27690	34,6		57286	34,8	
	uk.	29761	100,0	100,0	47054	100,0	100,0	7666	100,0	100,0	80134	100,0	100,0	164615	100,0	100,0

postignutim relativno visokim životnim standardom, pri kojem ne postoji potreba da i ženski članovi domaćinstava privredjuju u teškim uvjetima rada u inozemstvu.

Iz iznijetog obrazloženja razlika u udjelu ženskih emigranata ujedno se može zaključiti da se u područjima većeg broja emigranata bitni i veći udio ženskih (prilog 3). Izuzetak je jedino u najjačoj emigracijskoj regiji (Dalmatinska Zagora s Imotskom Krajinom, jugozapadna Bosna i zapadna Hercegovina), gdje je prvenstveno zbog socijalnih odnosa udio ženskih emigranata relativno malen. Iz tog područja regrutira se uglavnom radna snaga koja se sezonski zapošljava u inozemstvu i to pretežno na teškim građevinskim radovima. U uvjetima jake fluktuacije ne postoje ni uvjeti da se supruge zapošljavaju u inozemstvu. One su prvenstveno vezane uz vođenje domaćinstava, te rađanje i uzgoj djece.

Iz činjenice da je udio ženskih općenito u porastu i da je u pravilu veći u krajevima većeg broja emigranata, proizlazi da se ženska radna snaga, u pravilu, kasnije odlučuje na emigriranje. Istodobno, u područjima socijalnog razvoja, takva koja imaju veći broj emigranata uglavnom imaju veći udio ženskih. Proizlazi da veći broj emigranata u jednom području općenito znači i veću socijalnu emancipaciju žena.

Karakteristično je da u drugom velikom emigrantskom području (sjeverna i istočna Hrvatska, Bačka, sjeveroistočna Slovenija) ima više općina s udjelom od preko 50% ženskih među ukupnim brojem emigranata u SR Njemačkoj 1965-1968. godine (vidi prilog 3 i 17). U tom agrarnom području čest je slučaj da suprug ostaje kod kuće i uzdržava poljoprivredno gospodarstvo ili je zaposlen u nepoljoprivrednim djelatnostima, a žena privremenim radom u inozemstvu zaradjuje sredstva za gradnju kuće, poboljšanje prilika u gospodarstvu i sl. Očito je da socijalna emancipiranost žena u ovom prenaseljenom agrarnom području nije praćena otvaranjem radnih mjesta u kojima bi se zaposlio veliki višak

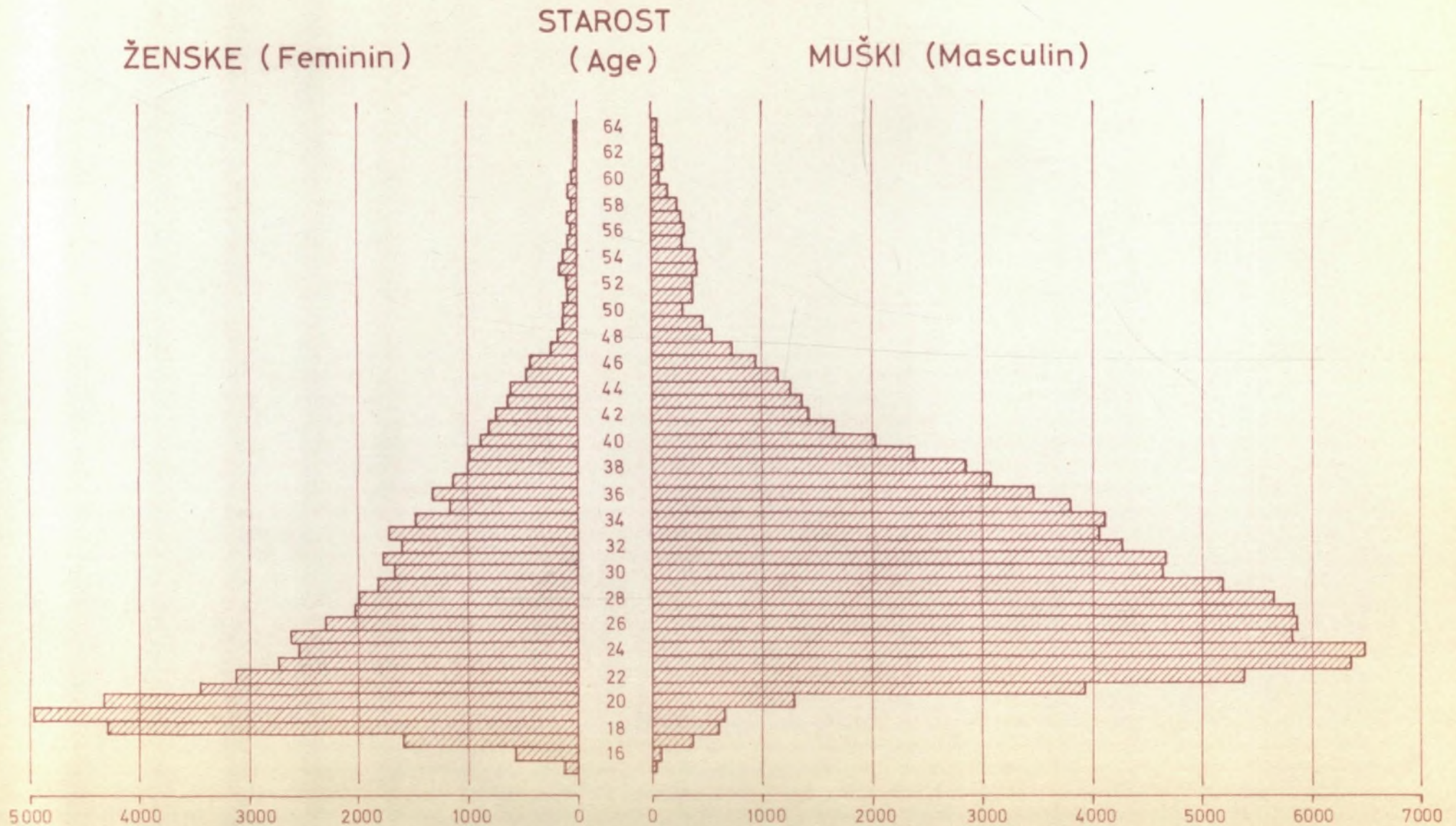
radne snage, pa ženska radna snaga, koja je manje zaposlena u poljoprivrednim i nepoljoprivrednim djelatnostima, privremeno napušta domaćinstvo i zapošljava se u inozemstvu.

Trećina radnika mlađji od 25 godina. Prosječna starost svih jugoslavenskih radnika koji su 1965-1968. godine otišli na rad u SR Njemačku je 29 godina i 8 mjeseci. Ženski emigranti su u prosjeku mlađji od muškaraca (žene 25 godina i 5 mjeseci, a muškarci 30 godina i 11 mjeseci). Iz grafičkog prikaza broja radnika po godinama starosti (sl. 2) vidi se da je najveći broj ženskih emigranata u vrijeme odlaska na rad u SR Njemačku imao 19 godina starosti, a najveći broj muškaraca 24 godine. Ovo se može objasniti obavezom muškaraca da prije emigriranja služe vojni rok, ali isto tako i većom ponudom radnih mjesta za nekvalificirane radnike ženskim emigrantima. To se naročito odnosi na radna mjesta u uslužnim djelatnostima.

Oko 1/3 svih radnika koji su 1965-1968.g. otišli na rad u SR Njemačku bili su mlađji od 25 godina (32%; prilog 13), nešto manje od 1/4 su stari 25-29 godina (24%), a svega 13% su stariji od 40 godina. Očito je da se mlađji radnici ne samo lakše odlučuju na emigraciju, nego isto tako i lakše se zapošljavaju u inozemstvu.

U republikama koje imaju veći broj i udio emigranata među ukupnim brojem zaposlenih (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Slovenija), radnici su u vrijeme odlaska na rad u SR Njemačku nešto mlađji od jugoslavenskog prosjeka. Kod emigranata iz Slovenije osobito je veliki udio mlađjih od 25 godina (40%). U Makedoniji i Kosovu, dakle, u područjima koja se karakteriziraju malim brojem emigranata, ali gdje je glavnina emigranata otišla na rad u SR Njemačku u posljednjoj od promatrane 4 godine, radnici su takodjer znatno mlađji od jugoslavenskog prosjeka, jer su posredstvom službe za zapošljavanje iz tih područja upućene na rad u SR Njemačku pretežno mlađje osobe za koje se nije moglo

SL.2. DOBNA STRUKTURA RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE KOJI SU OTIŠLI NA RAD U
S R NJEMAČKU 1965-1968.

naci zaposlenje u Jugoslaviji. U užoj Srbiji, gdje broj emigranata u SR Njemačku 1965-1968. stagnira ili čak lagano opada, radnici su relativno najstariji.

Iz gornjih analiza se može zaključiti da s jedne strane brojniji odlazak radnika iz pojedinih regija istovremeno znači povećanje udjela mlađih emigranata, a s druge strane da su u proces organiziranog emigriranja iz Makedonije i Kosova prvenstveno uključeni mlađi radnici. To se lijepo može zaključiti i iz karte na kojoj je prikazan udio radnika mlađih od 25 godina po općinama (prilog 4). Vidi se da oba područja koja se karakteriziraju velikim brojem emigranata imaju vrlo veliki udio radnika do 25 godina starosti, a u ostalim dijelovima Jugoslavije s većim udjelom radnika u najmlađoj dobnoj grupi ističu se one općine koje imaju ili veći broj emigranata ili su kasnije uključene u tokove vanjskih migracija. U tom pogledu iznimka su gradske općine u područjima relativno malog broja emigranata, tj. gradovi u onim područjima koja su tek u novije vrijeme uključena u proces emigracije. Objašnjenje toga je u činjenici da iz gradova u početnoj fazi procesa emigriranja u inozemstvo odlazi najprije kvalificirana i visokokvalificirana radna snaga, tj. radnici starijih dobni grupa, a zatim se postepeno uključuju radnici s nižim kvalifikacijama i nekvalificirani, tj. mlađi emigranti. Zato se dužim trajanjem procesa emigracije gradskog stanovništva udio mlađih emigranata u gradskim općinama sve više pomladjuje.

Glavnina emigranata su prije odlaska osnovali bračnu zajednicu. Od ukupnog broja radnika koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. g. 60,9% su bili prije odlaska u bračnoj zajednici (prilog 12). Među muškarcima je udio oženjenih veći (67,9%), nego što je udio udatih žena (47,7%).

Od osobite važnosti bi bilo tažno poznavanje bračnih

veza između muških i ženskih emigranata. Podaci prikupljeni u arhivima njemačkih diplomatskih predstavništava u Jugoslaviji ne pružaju mogućnost utvrđivanja udjela kojeg imaju oženjeni muški emigranti u ukupnom broju udatih žena otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine i obratno, koliki udio udatih žena živi u SR Njemačkoj sa svojim bračnim drugovima. Jedan uvid o tome pružaju nam rezultati ankete koja je među stranim radnicima u Njemačkoj sprovedena u jesen 1968. godine.¹⁸ Prema tom anketiranju proizlazi da je među jugoslavenskim radnicima 76% oženjenih muškaraca i 51% udatih žena.¹⁹ Svog bračnog druga u Njemačkoj imaju 34% oženjenih muškaraca (26% ukupnog broja muškaraca) i 78% udatih žena (40% ukupnog broja ženskih radnika). Iz svega proizlazi da su muški emigranti u većem udjelu oženjeni (oko 3/4) ili svega 1/3 oženjenih muškaraca imaju u SR Njemačkoj svoje

¹⁸ Anketiranje je organizirao i izveo Savezni ured za rad (Bundesanstalt für Arbeit) u Nürnbergu. Ukupno je reprezentativnim uzorkom anketirano 9 087 stranih radnika, tj. oko 1% tada prisutnih stranih radnika u SR Njemačkoj, a među njima je anketirano 51 050 radnika iz Jugoslavije (681 muškarac i 369 ženskih). Prilikom anketiranja primjenjena je metoda slučajnog izbora. Opširniji izvještaj o metodologiji i rezultatima ovog anketiranja u : Ergebnisse der Repräsentativ-Untersuchung vomn Herbst 1968 über die Beschäftigung ausländischer Arbeitnehmer und ihre Familien- und Wohnverhältnisse, Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg, 1970.

¹⁹ Udio oženjenih muškaraca i udatih žena dobiven ovim anketiranjem veći je od onog koji je dobiven obradom prijave. To je i za očekivati, jer je obradom prijave utvrđeno bračno stanje radnika neposredno prije odlaska na rad u SR Njemačku, a anketom Saveznog ureda u Nürnbergu obuhvaćeni su i brakovi koji su sklopljeni za vrijeme boravka radnika na radu u SR Njemačkoj.

supruge. Oko polovica svih ženskih emigranata su udate, a preko 3/4 udatih žena živi u SR Njemačkoj sa svojim suprugom.

Područja Jugoslavije koja su na nižem stupnju gospodarskog i socijalnog razvoja općenito imaju među emigrantima veći udio oženjenih muškaraca i manji udio udatih žena (Bosna i Hercegovina, Kosovo i Makedonija; vidi prilog 12). Dakle, iz republika i pokrajina iz kojih je općenito relativno mali udio ženskih emigranata istodobno je među ženskima mali udio udatih. Iz tih se područja, prema tome, vrlo mali broj bračnih parova odlučuje da zajedno idu na rad u stranu zemlju.

U užoj Srbiji je najveći udio oženjenih muškaraca i udatih žena među ukupnim brojem radnika u SR Njemačkoj (ukupno 72%). To je vjerojatno zbog toga jer su u toj republici u prosjeku najstariji radnici, a relativno veći udio udatih žena može se objasniti činjenicom da je pretežan broj emigranata iz gradskih naselja i bolje kvalifikacione strukture, pa se lakše odlučuju na emigriranje oba bračna druga.

Udio emigranata koji su prije odlaska na rad u SR Njemačku stupili u bračnu zajednicu najmanji je u privredno najrazvijenijoj republici, tj. u Sloveniji (ukupno 51%). To je prvenstveno zbog najvećeg udjela neoženjenih muških emigranata u toj republici, a to je u skladu sa činjenicom najvećeg učešća radnika mlađih dobnih grupa među ukupnim brojem emigranata.

Ako se bračno stanje emigranata promatra u odnosu na dobne grupe (sl.3), zaključujemo da je i kod muških i kod ženskih jedino u najmladjoj dobroj skupini, tj. kod emigranata mlađih od 25 godina, veći udio onih koji nisu prije emigriranja osnovali bračnu zajednicu.

Za sada ne raspoložemo tačnim podacima o tome koliki udio naših oženjenih radnika imaju u SR Njemačkoj supruge koje nisu zaposlene. Prema rezultatima spomenutog reprezentativnog

anketiranja iz 1968. godine samo 13% žena radnika iz Jugoslavije, koje su sa svojim muževima u SR Njemačkoj, nisu u radnom odnosu.²⁰ To znači da od ukupnog broja naših oženjenih radnika koji rade u SR Njemačkoj, svega 4,5% imaju u Njemačkoj nezaposlene žene.

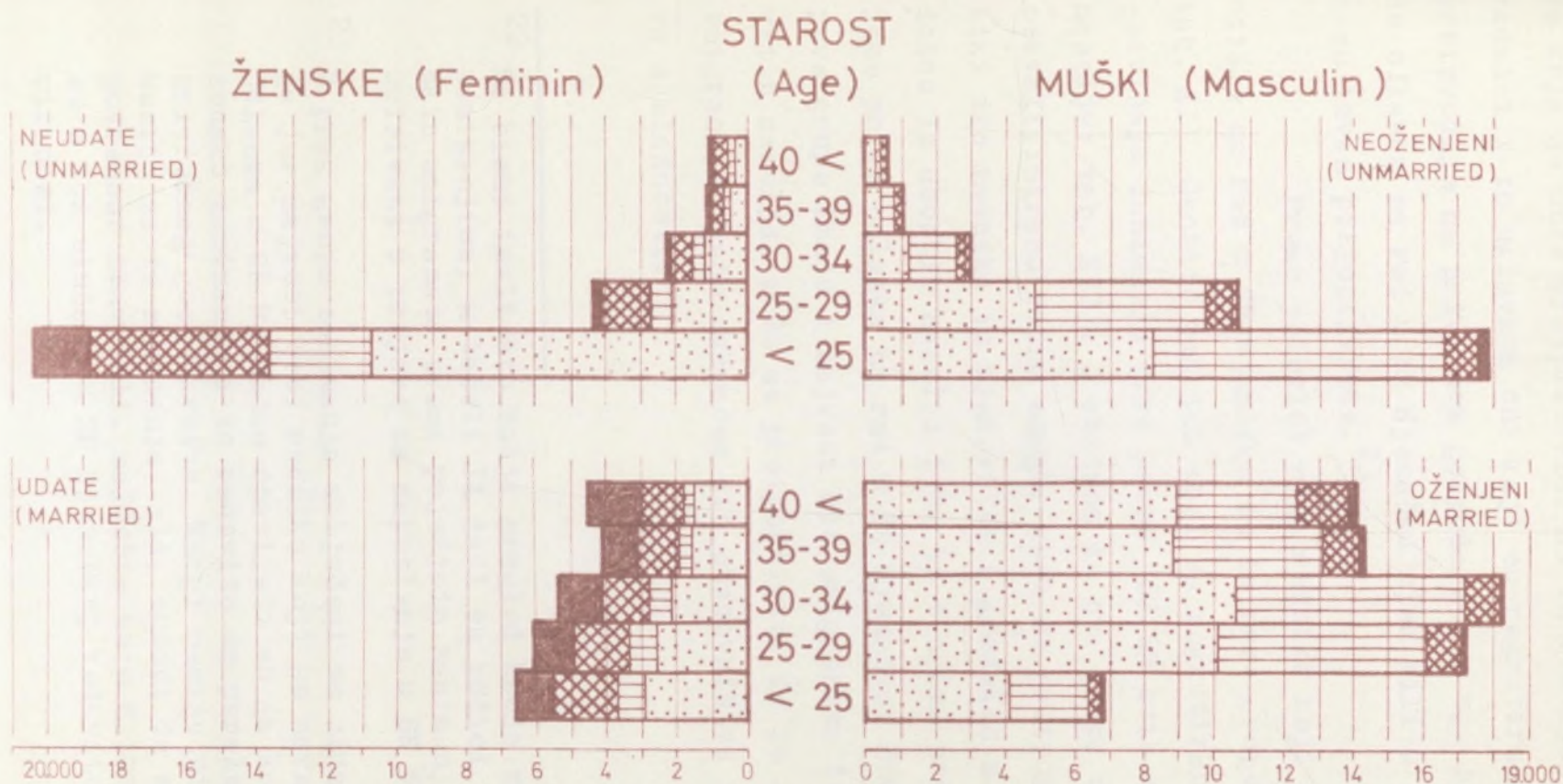
Iz istog njemačkog izvora doznajemo da kod 13% naših radnika koji su sa ženama u SR Njemačkoj, žene imaju njemačko državljanstvo. To je ujedno i prosječan udio žena sa njemačkim državljanstvom kod svih stranih radnika u Njemačkoj.²¹

Medju otišlim u SR Njemačku pretežno su nekvalificirani i priučeni radnici. Prilikom ispunjavanja prijave za zaposlenje u SR Njemačkoj, radnici su proizvoljno unašali zanimanje i pri tome često nisu unosili ono zanimanje koje su do sada obavljali već ono koje imaju u vidu da će obavljati u SR Njemačkoj. Mnogi su svoje dosadašnje zanimanje navodili dosta neprecizno (npr. radnik i sl.). Zbog toga, kod obrade podataka o zanimanju nije bilo moguće grupirati zanimanja prema granama djelatnosti, već je napravljena kompromisna podjela u 4 grupe, a pri tome se nastojalo voditi računa ne samo o granama djelatnosti nego i o kvalifikacijama

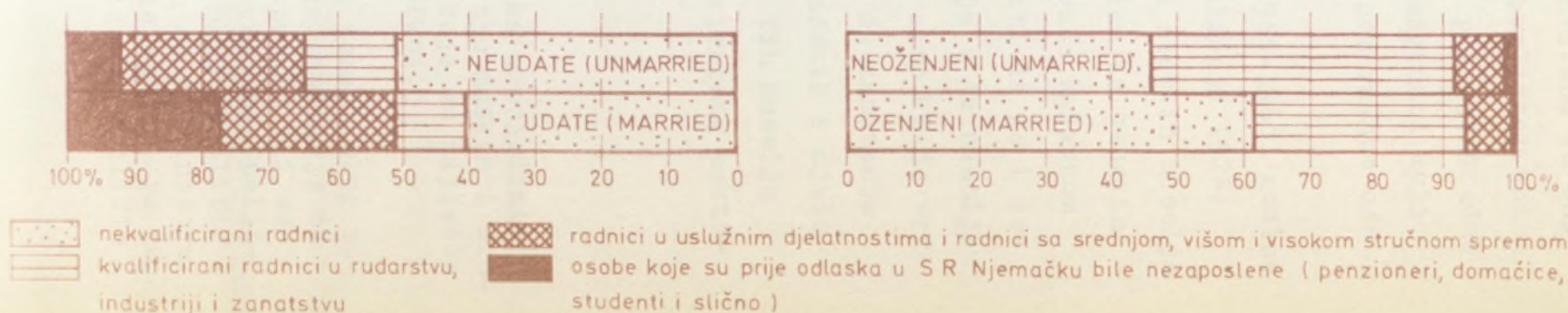
²⁰ U prosjeku 24% svih supruga stranih radnika u SR Njemačkoj nisu zaposlene. Izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg 1970, str. 56.

²¹ Najveći udio žena sa njemačkim državljanstvom imaju Talijani (22% svih radnika kojima su žene u Njemačkoj), a najmanji Portugalci (3%).

SL. 3. RADNICI OTIŠLI NA RAD IZ JUGOSLAVIJE U SR NJEMAČKU 1965-1968. U ODNOSU NA BRAČNO STANJE I GRUPE ZANIMANJA

SFRJ

koje su potrebne za obavljanje pojedinog zanimanja.²²

U prvoj grupi zanimanja (tab. XI) obuhvacena su ona za koja se može pretpostaviti da ih obavljaju nekvalificirani radnici i to uglavnom oni koji su regrutirani iz poljoprivredne proizvodnje na privatnom gospodarstvu, tj. oni emigranti koji do odlaska na rad u SR Njemačku nisu bili u stalnom radnom odnosu izvan poljoprivrede.²³

Preko polovice svih radnika koji su 1965-1968. godine otišli na rad u SR Njemačku su iz prve grupe zanimanja (52%; tab. XI). Osobito radnici koji su regrutirani iz seoskih naselja obavljaju zanimanja prve grupe (67,6% svih radnika iz seoskih naselja; tab. XII). S obzirom da ova grupa obuhvata uglavnom nekvalificiranu radnu snagu, može se pretpostaviti da je i veliki dio radnika iz mješovitih i gradskih naselja u ta naselja došao iz seoskih naselja i da je u njima proveo samo kraće vrijeme prije odlaska na rad u SR Njemačku. Budući da zanimanja prve grupe imaju i najveći dio emigranata iz gradskih i mješovitih naselja, može se pretpostaviti da je i iz tih naselja emigracijom jače zahvaćen dio stanovništva iz primarnog sektora djelatnosti.

²² Da bismo imali što bolji pregled broja radnika u pojedinim zanimanjima, u tabeli IX dati su podaci o broju muških i ženskih emigranata prema pojedinim zanimanjima koja su najčešće upisivana u prijave za zaposlenje u SR Njemačkoj.

²³ U prvu grupu zanimanja uključeni su zidati i tesari zbog toga jer najveći broj radnika koji su naveli to zanimanje do odlaska u SR Njemačku obavljali su ga kao dopunsko ili sezonsko zanimanje i to redovito uz paralelno vođenje poljoprivrednog gospodarstva. Mnogi nemaju ni formalnu kvalifikaciju za ta zanimanja, ali, budući da su ih od djetinjstva povremeno obavljali, najčešće su u njima vrlo vješti, pa im se u tom slučaju u SR Njemačkoj redovito priznaje kvalificiranost.

Tab.XI Zanimanje radnika iz Jugoslavije koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965 - 1968. u odnosu na spol

Zanimanja i grupe zanimanja	Muškarci			Ženske			Ukupno	
	broj	%	udio muških u %	broj	%	udio ženskih u %	broj	%
I	2	3	4	5	6	7	8	9
Poljoprivrednik	787	0,7	87	123	0,2	13	910	0,6
Šumski radnik	613	0,6	100				613	0,4
Radnik i pomoćni radnik	18 875	17,6	42	25 856	45,1	58	44 734	27,1
Zidar	18 003	16,8	100				18 003	11,0
Tesar	21 418	20,0	100				21 418	13,0
I GRUPA UKUPNO	59 699	55,7	70	25 979	45,3		85 678	52,1
Rudar	679	0,6	100				679	0,4
Metaloprerađivački radnik	25 503	23,8	96	968	1,7	4	26 471	16,1
Precizni mehaničar	871	0,8	91	82	0,1	9	953	0,6
Električar	3 047	2,8	98	51	0,1	2	3 098	1,9
Tekstilni radnik	2 351	2,2	33	4 801	8,4	67	7 152	4,3
Radnik u preradi kože	648	0,6	87	98	0,2	13	746	0,5
Staklar i keramičar	227	0,2	89	26		11	253	0,2
Radnik u prehranbenoj industriji	901	0,8	84	170	0,3	16	1 071	0,7
Grafički radnik	346	0,3	78	102	0,2	22	448	0,3
Ostala zanimanja u industriji i zanatstvu	4 763	4,4	27	692	1,2	13	5 455	3,3
II GRUPA UKUPNO	39 336	36,5	85	6 990	12,2	15	46 326	28,3

Tab. XI nastavak

Radnik u saobraćaju	1 190	1,1	99	13		1	1 203	0,9
Radnik u trgovini	311	0,3	46	366	0,6	54	677	0,4
Radnik u ugostiteljstvu	1 151	1,1	39	1 810	3,2	61	2 961	1,8
Kućna pomoćnica	-	-	-	8 973	15,7	100	8 973	5,7
Ostali radnici u uslužnim djelat.	1 694	1,6	39	2 083	3,6	61	3 777	2,0
Službenik	871	0,8	33	1 814	3,2	67	2 685	1,6
Radnici sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom	2 114	2,0	81	497	0,9	19	2 611	1,6
III GRUPA UKUPNO	7 331	6,9	32	15 556	27,2	67	22 887	13,9
Penzioner	70	0,1	72	26		28	96	0,1
Domaćica	-	-	-	7 941	13,9	100	7 941	4,8
Izdržavani, bez zanimanja	613	0,6	47	692	1,2	53	1 305	0,8
Nezaposleni	280	0,3	73	102	0,2	27	382	0,2
IV GRUPA UKUPNO	963	1,0	12	8 761	15,3	88	9 724	5,9
SVEUKUPNO	107 329	100,0		57 286	100,0		164 615	100,0

Tab.XIII Grupe zanimanja radnika otišlih na rad u SR Njemačku 1965 - 1968. god.
u odnosu na tip naselja stalnog boravka u Jugoslaviji

		Tip naselja stalnog boravka										
		Seoska		mješovita			gradska			Ukupno		
Grupe		Udio u %		Udio u %			Udio u %			Udio u %		
zanimanja	Broj	grupe	tipa	Broj	grupe	tipa	Broj	grupe	tipa	Broj	grupe	tipa
		zani-	nase-		zani-	nase-		zani-	nase-		zani-	nase-
		manja	lja		manja	lja		manja	lja		manja	lja
I	41 409	67,6	48,3	7 686	53,4	9,0	36 583	41,1	42,7	85 678	52,0	100,0
II	10 876	17,7	23,5	4 087	28,4	8,8	31 363	35,3	67,7	46 326	28,2	100,0
III	5 669	9,3	24,8	1 690	11,8	7,4	15 528	17,5	67,8	22 887	13,9	100,0
IV	3 327	5,4	34,2	926	6,4	9,5	5 471	6,1	56,3	9 724	5,9	100,0
Ukupno	61 281	100,0	37,2	14 389	100,0	8,8	88 945	100,0	54,0	164615	100,0	100,0

U drugoj grupi zanimanja, koja obuhvaća preko 1/4 jugoslavenskih emigranata u SR Njemačkoj, obuhvaćeni su kvalificirani radnici u rudarstvu, industriji i zanatstvu (vidi tab. XI). Ovom grupom zanimanja pretežno su izdvojeni emigranti iz sekundarnog sektora jugoslavenske privrede. Emigranti iz seoskih naselja u ovoj grupi imaju relativno mali udio (17,7% radnika iz seoskih naselja su u drugoj grupi zanimanja), a jače su zastupljeni emigranti iz mješovitih i gradskih naselja (u drugoj grupi zanimanja su 28,4% radnika iz mješovitih i 35,3% iz gradskih naselja; vidi tab. XII).

Udio ženske radne snage u drugoj grupi zanimanja (12,2%) znatno je manji nego muške (36,5%). To je uglavnom zato što su to pretežno teža "muška" zanimanja, za koja je najčešće potrebna i duža stručna izobrazba. Jedina industrijska grana koja je u ovoj grupi posebno pogodna za žene je tekstilna industrija, pa su glavnina ženske radne snage u ovoj grupi zanimanja tekstilne radnice.

I trećoj grupi zanimanja, pred radnika u uslužnim djelatnostima, obuhvaćeni su i službenici, te radnici s fakultetskim obrazovanjem (vidi tab. XI)²⁴. Ukupno 13,9% svih jugoslavenskih radnika otišlih u SR Njemačku 1965-1966. godine pripadaju ovoj grupi zanimanja. Među ženama je udio zaposlenih u

²⁴ Treba imati u vidu da je obradom prijava za zaposlenje u SR Njemačkoj, koje su pohranjene u njemačkim diplomatskim predstavništvima u Jugoslaviji, obuhvaćen relativno mali dio radnika iz Jugoslavije s višom i visokom stručnom spremom, jer su oni kroz čitavo to razdoblje bez većih poteškoća mogli pretvoriti u SR Njemačkoj svoje turističke ili poslovne vize u radne.

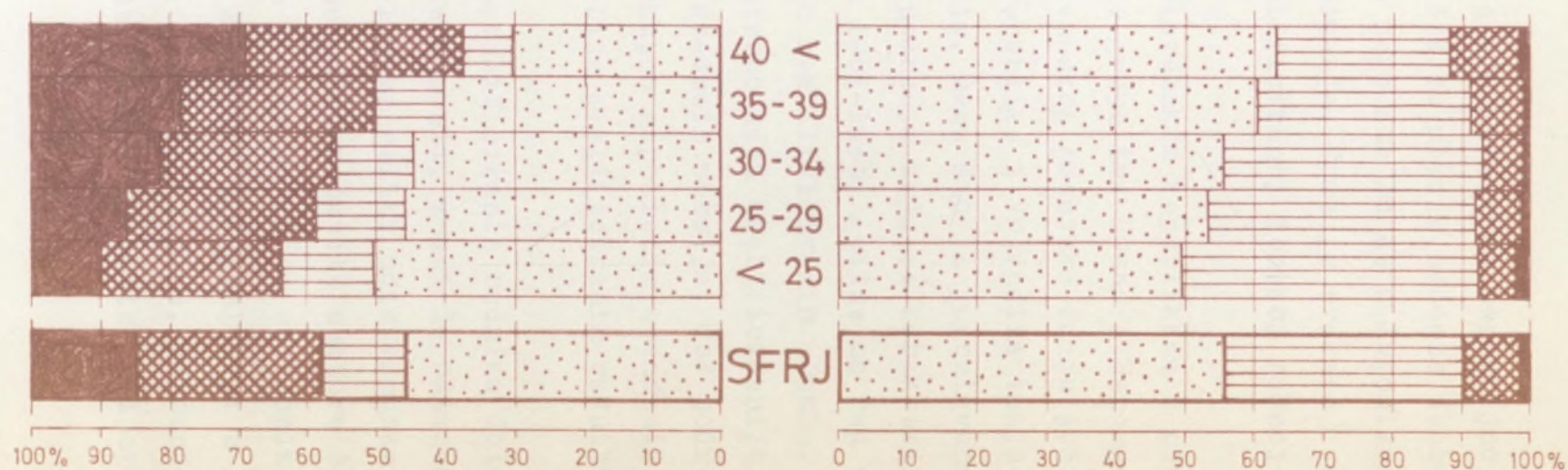
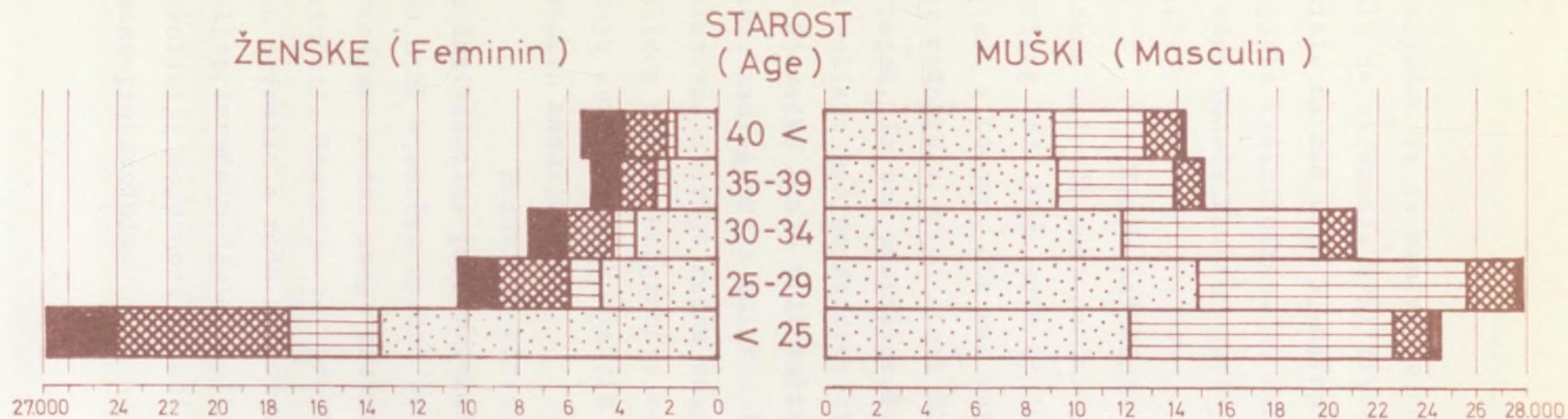
ovoj grupi posebno velik zbog toga jer su njome obuhvaćene i kućne pomoćnice (15,7% svih ženskih emigranata). U odnosu na tipove naselja iz kojih potječe radna snaga u ovoj grupi zanimanja, posebno značenje imaju gradska naselja (67,8% svih radnika treće grupe zanimanja su iz gradskih naselja).

Četvrtom grupom, koja ukupno obuhvaća samo 6% jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj nastojalo se izdvojiti penzionere, domacice i osobe koje prilikom ispunjavanja formulara molbe za rad u SR Njemačkoj nisu navele nikakvo zanimanje. Glavninu osoba u ovoj grupi čine domacice, tj. osobe bez kvalifikacije.

Ako grupe zanimanja jugoslavenskih radnika promatramo u odnosu na dobne grupe i spol (sl. 4) vidimo da kod muškaraca u starijim dobnim grupama raste udio prve grupe zanimanja, dok se kod ženskih smanjuje. Znači da je kod mlađjih muških emigranata veći udio onih koji su se prije odlaska u stranu zemlju kvalificirali u nekom zanimanju, nego što je to slučaj kod starijih emigranata. To je zbog toga što u novije vrijeme mlađji radnici imaju mnogo više uvjeta za sticanje stručnih kvalifikacija, nego što su ih imali stariji radnici. Kod ženskih radnika treba zajedno promatrati grupu I i IV, jer su u grupi IV uglavnom samo domaćice, tj. također kao i u grupi I osobe bez kvalifikacije za neko zanimanje u privrednim i uslužnim djelatnostima. Udio zanimanja grupe I i IV kod ženskih emigranata je podjednak u svim dobnim grupama (oko 60%), a to ujedno znači da u svim dobnim grupama ima podjednako ženskih osoba koje obavljaju zanimanja za koja se traži izvjesna kvalifikacija (oko 40% u grupama zanimanja II i III).

Karakteristično je da je među oženjenim muškarcima veći udio nekvalificiranih (grupa I), nego kod neoženjenih (vidi sl.3). Kod neudatih žena je nešto veći udio zaposlenih u zanimanjima za koja su potrebne kvalifikacije. Iz toga se može izvesti

SI.4. RADNICI OTIŠLI IZ JUGOSLAVIJE NA RAD U SR NJEMAČKU 1965-1968. U ODNOSU NA DOBNE GRUPE I GRUPE ZANIMANJA

- nekvalificirani radnici
- radnici u uslužnim djelatnostima i radnici sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom
- kvalificirani radnici u rudarstvu, industriji i zanatstvu
- osobe koje su prije odlaska u S R Njemačku bile nezaposlene (penzioneri, domaćice, studenti i slično)

zaključak da je osnivanje oorođice kod muškaraca nepovoljno utjecalo na stjecanje kvalifikacija, dok su mladje neudate ženske otišle na rad u SR Njemačku prije nego što su se u Jugoslaviji uspjele kvalificirati za neko zanimanje. Tome je svakako razlog i veća ponuda radnih mjesta nekvalificiranoj ženskoj radnoj snazi.

Medju pojedinim jugoslavenskim republikama i pokrajinama najveći udio zanimanja prve grupe ima Bosna i Hercegovina (prilog 14). Veći udio od jugoslavenskog prosjeka imaju još Hrvatska i Kosovo, dok sve ostale republike i Vojvodina imaju manje radnika u prvoj grupi zanimanja, nego što je jugoslavenski prosjek. Iz tog proizlazi da oba područja koja se karakteriziraju velikim brojem radnika otišlih 1965-1968. godine na rad u SR Njemačku imaju vrlo veliki udio nekvalificiranih. Dakle, područja manjeg broja emigranata pretežno daju kvalificiraniju i relativno stariju radnu snagu iz gradskih naselja, dok područja velikog udjela emigranata medju ukupno zaposlenim stanovništvom imaju veći postotak mladjih i slabije kvalificiranih radnika iz seoskih naselja.

Budući da glavnina nekvalificiranih radnika dolazi iz individualne poljoprivredne djelatnosti, znači da odlazak na rad u SR Njemačku ujedno predstavlja za veliki udio vanjske migracijske radne snage prelaz iz primarne u ostale sektore djelatnosti. Razumije se, problem je u tome da li će se radnik nakon povratka s rada u inozemstvu zaposliti u Jugoslaviji u nepoljoprivrednim djelatnostima ili će mu kao jedina, odnosno najpovoljnija mogućnost ostati povratak na individualnu poljoprivrednu proizvodnju.

Veći udio vanjske migracije radne snage iz gradskih naselja. Protivno svim očekivanjima, više od polovice svih radnika koji su 1965-1968. godine otišli na rad u SR Njemačku, porijeklom su iz gradskih naselja (54%; vidi tab. X). Osobito veliki udio radnika iz gradskih naselja imaju republike i pokrajine s boljom kvalifikacijskom strukturom emigranata (Slovenija, Vojvodina i uža Srbija), te one u kojima je manji broj radnika otišlih na rad u SR Njemačku (Kosovo i Makedonija; prilog 15). Najveći udio radnika iz seoskih naselja ima Bosna i Hercegovina (62%), tj. republika koja ima slabiju kvalifikacijsku strukturu i relativno veliki broj radnika. Uža Srbija, tj. republika u kojoj je broj vanjskih migranata relativno malen i gdje je broj odlazaka na rad u SR Njemačku 1965-1968. godinu čak u laganom opadanju, ima najveći udio radnika iz gradskih naselja (83%)²⁵.

Iz obalskih naselja na Jadranu općenito je išlo malo radnika na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine, a od ukupnog broja 4/5 su iz gradskih i mješovitih naselja. Razlog malom broju svakako treba tražiti u sadašnjem intenzivnijem privrednom razvoju obale, a oni koji napuštaju otoke, prvenstveno se odlučuju na prekomorsko iseljavanje. Pretežan udio radnika koji su otišli iz gradskih i mješovitih obalskih naselja je zbog toga, što u obalskom području u naseljima gradskog i mješovitog tipa živi glavnina stanovništva.

U prvom području velikog broja emigranata (Dalmatinska zagora, zapadna Hercegovina i jugozapadna Bosna) značajan

25

Vidi bilješku 16.

je udio radnika iz seoskih naselja (vidi prilog 5). U drugom području velikog broja emigranata (istočna Hrvatska i Bačka) imamo osobito značajan udio iz mješovitih i gradskih naselja.²⁶

Broj općina u kojima prevladavaju vanjski emigranti iz seoskih naselja, veći je od broja općina s prevladavajućim udjelom onih koji su otišli iz gradskih i mješovitih naselja. Međutim, veći ukupni udio radnika otišlih u SR Njemačku iz gradskih naselja je zbog toga što gradska naselja imaju znatno veći apsolutni broj otišlih.

U Jugoslaviji je prema popisu stanovništva 1961. godine u seoskim naseljima živjelo ukupno 61% stanovništva. Taj se je udio svakako u međuvremenu smanjio na možda oko 50%. Međutim, iz seoskih naselja je 1965-1968. godine otišlo na rad u SR Njemačku svega 37% radnika (vidi tab. X). Postotak radnika otišlih iz seoskih naselja približan je udjelu ukupnog stanovništva u seoskim naseljima jedino u Bosni i Hercegovini, dok je u svim ostalim republikama znatno manji. Kod udjela vanjskih emigranata iz gradskih naselja je obratno: jedino u Bosni i Hercegovini udio otišlih iz gradskih naselja nije znatno veći nego što je udio ukupnog stanovništva koje živi u gradskim naseljima, a u drugim republikama i pokrajinama je u prosjeku oko dva puta veći udio radnika otišlih iz gradskih naselja od udjela ukupnog broja stanovnika u naseljima gradskog tipa.

26

U ovoj "prethodnoj studiji" nije se dalje analiziralo da li se iz mješovitih naselja regrutiraju radnici iz poljoprivredne ili iz nepoljoprivredne djelatnosti, a to će također biti jedan od zadataka glavne studije.

Ako se udio vanjskih emigranata po tipovima naselja promatra vremenski kroz četiri godine za koje su obradjeni podaci u ovoj "prethodnoj studiji" (vidi tab. X), vidimo da je u 1966. i 1967. godini rastao udio otišlih u SR Njemačku iz gradskih naselja, ali u 1968. godini kada se je broj radnika naročito povećao, jako se povećao i udio radnika iz seoskih naselja. Međutim, on je i u toj godini bio manji od udjela radnika iz gradskih naselja.

Udio žena među ukupnim brojem otišlih radnika bio je veći u gradskim nego u seoskim naseljima. Jedino je 1967. godine, kada je među otišlima bio veći broj žena nego muškaraca, bio veći udio žena iz seoskih naselja. To je prvenstveno zbog povoljnijih prilika za zapošljavanje u SR Njemačkoj 1967. godine nekvalificirane ženske radne snage.

Proces zapošljavanja u SR Njemačkoj u naglom je porastu i širi se po čitavoj Jugoslaviji. Rezimirajući sve interpretirane statističke pokazatelje možemo zaključiti da se naročito u posljednje dvije godine, tj. u 1969. i 1970. godini, naglo povećava broj odlazaka na rad u SR Njemačku (vidi tab. III). Osobito zahvaljujući posredovanju službe za zapošljavanje, dva izrazita emigracijska žarišta sve više se šire i proces zapošljavanja u SR Njemačkoj zahvaća istočne dijelove zemlje. Međutim, tim procesom nije težište zapošljavanja u SR Njemačkoj potpuno prenešeno iz dosadašnjih jakih emigracijskih žarišta u druge dijelove zemlje. Tradicionalna emigracijska područja u dalmatinskoj Zagori, jugozapadnoj Bosni i zapadnoj Hercegovini, te Međimurju i Prekmurju su se "ispraznila" i sada odande odlaze na rad u SR Njemačku uglavnom samo osobe koje dolaze u aktivnu dob (mladići nakon završetka vojnog roka, a često i prije reguliranja vojne obaveze). Nova područja koja se karakteriziraju veli-

kim brojem radnika do sada otišlih na rad u SR Njemačku, centralna i istočna Hrvatska, Bačka i sjeverna Bosna, još uvijek imaju "viškove" nedovoljno zaposlenog agrarnog stanovništva. Zbog malog broja povratnika specijalno značenje ovih žarišta emigracije radne snage ne umanjuje se uključivanjem novih područja u proces zapošljavanja u inozemstvu.

Analiza izloženih statističkih podataka dozvoljava zaključivanje da spontani razvoj procesa zapošljavanja u inozemstvu u jednom području počinje u gradskim naseljima kod kvalificiranih muškaraca u srednjim dobnim grupama (30-45 god.). Taj proces odlaska na rad u strane zemlje širi se preko mješovitih naselja u seoska i zahvaća nekvalificirano mlađe stanovništvo sa sve većim udjelom ženske radne snage. I ovim širenjem unutar pojedinih regija bitno se ne smanjuje značenje odlaska kvalificiranih radnika, jer povećavanjem udjela nekvalificiranog agrarnog stanovništva u ukupnom broju vanjskih migranata u jednom području ne nestaju kod kvalificiranih radnika motivi zapošljavanja u inozemstvu. Mala stopa povratnika i u ovom slučaju utječe samo na relativne odnose strukture vanjskih migranata, ali apsolutno učešće pojedinih strukturnih grupa u stalnom je porastu.

Možemo, dakle, zaključiti da se i horizontalnim širenjem procesa zapošljavanja u inozemstvu, tj. prema novim regijama, jednako kao i vertikalnim promjenama, tj. prema novim strukturama radnika unutar pojedine regije, do sada mijenja samo udio pojedine regije i pojedine strukture vanjskih migranata u ukupnom broju, ali su i inicijalne regije i inicijalne strukture u stalnom brojčanom porastu.

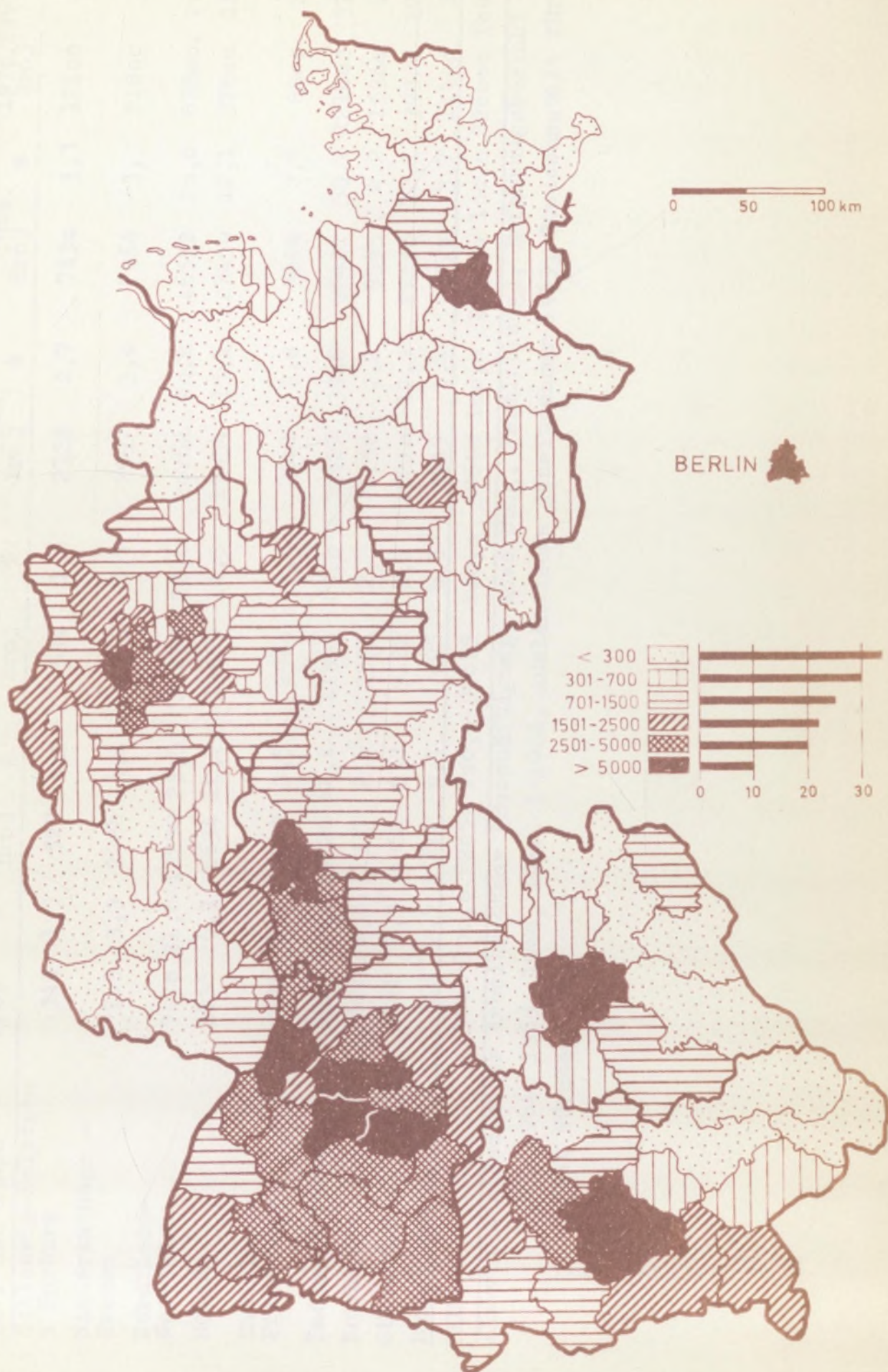
PROSTORNI RAZMJESTAJ RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U SR
NJEMAČKOJ, GRANE DJELATNOSTI, ZARADE I NOVČANE
DOZNAKE U JUGOSLAVIJU

Radnici iz Jugoslavije pretežno u južnoj Njemačkoj i sjevernom Porajnju. Najveći broj radnika iz Jugoslavije zaposlen je u okvirima Zavoda za zapošljavanje u pokrajini Baden - Württemberg, u južnoj Bavarskoj i južnom Hessenu, te u sjevernom Porajnju (tab.XIII, sl.5). Neravnomjieran raspored naših radnika nije u skladu s raznolikošću privrednog razvoja pojedinih dijelova Njemačke, odnosno ukupnim brojem zaposlenih u pojedinim pokrajinama, a radnici iz Jugoslavije nisu ravnomjerno zastupljeni ni među ukupnim brojem svih stranih radnika u SR Njemačkoj (sl. 6 i 7).

Kada se u cjelini promatra strana radna snaga u pokrajinama SR Njemačke i u Zapadnom Berlinu, vidimo da općenito u pokrajinama koje zapošljavaju veći broj stranih radnika, veći je udio radnika iz Jugoslavije. Izuzetak su pokrajina sa najvećim brojem stranih radnika, Nordrhein - Westfalen, u kojoj su radnici iz Jugoslavije relativno slabo zastupljeni (13,0%) i Zapadni Berlin, u kojem ima najmanje stranih radnika, a udio radnika iz Jugoslavije je najveći (vidi sl. 7).

Upoređujući podatke o broju stranih radnika i udjelu radnika iz Jugoslavije u 1968. i 1969. godini (sl. 6 i 7), vidi se da je broj svih stranih radnika u tom razdoblju povećan u svakoj pokrajini za oko 50%. Isto tako se ravnomjerno, s obzirom na pokrajine, udio radnika iz Jugoslavije udvostručio. Jedino se u Hessenu udio radnika iz Jugoslavije u 1969. godini u odnosu na jednu godinu ranije, relativno malo povećao: od 13,0 na 17,4%.

Sl. 5. BROJ RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U OKRUZIMA ZAVODA ZA RAD U S R NJEMAČKOJ KRAJEM SEPTEMBRA 1969. GOD.

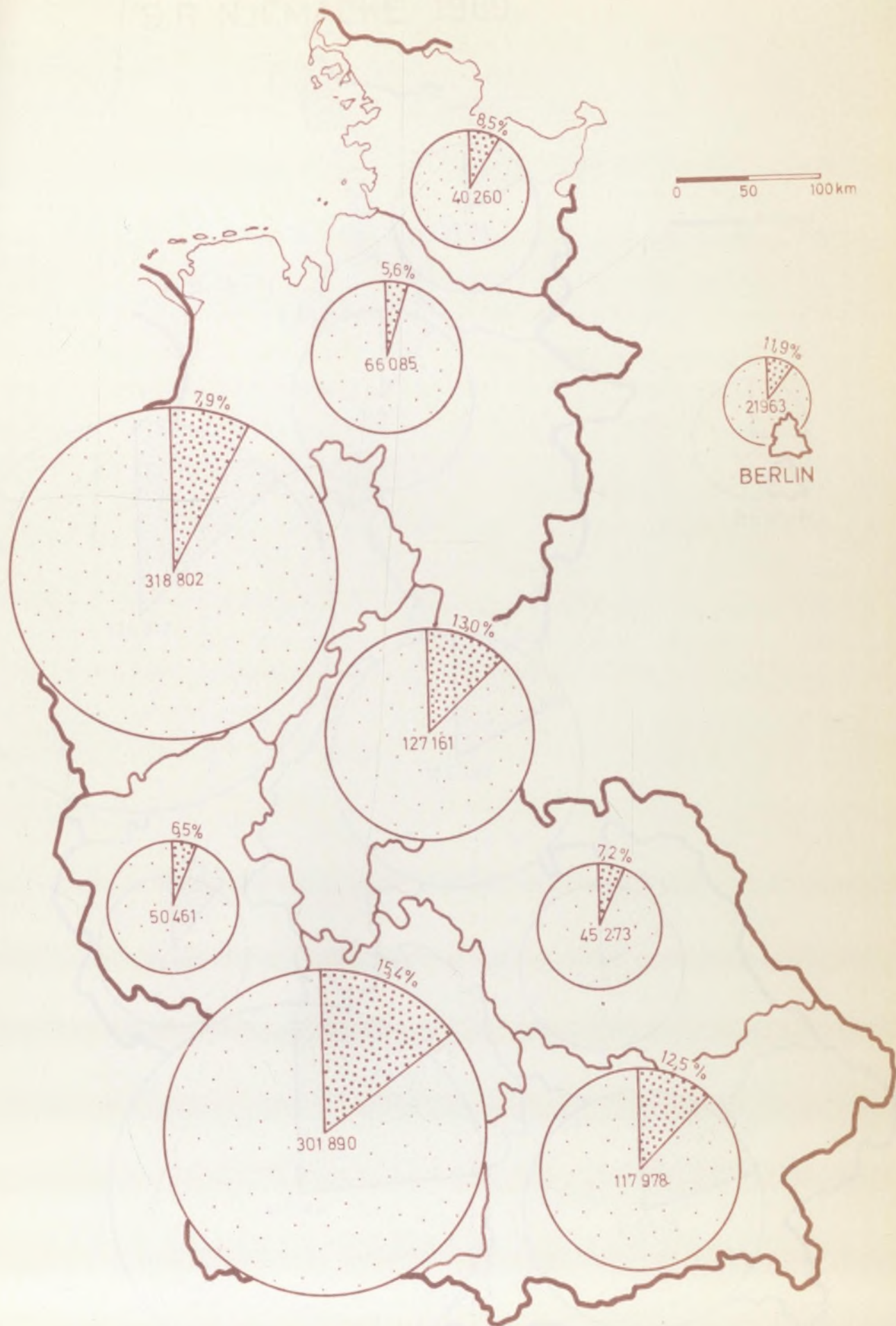

Tab. XIII Radnici iz Jugoslavije prema regionalnom rasporedu u SF Njemačkoj
(Stanje krajem juna)+

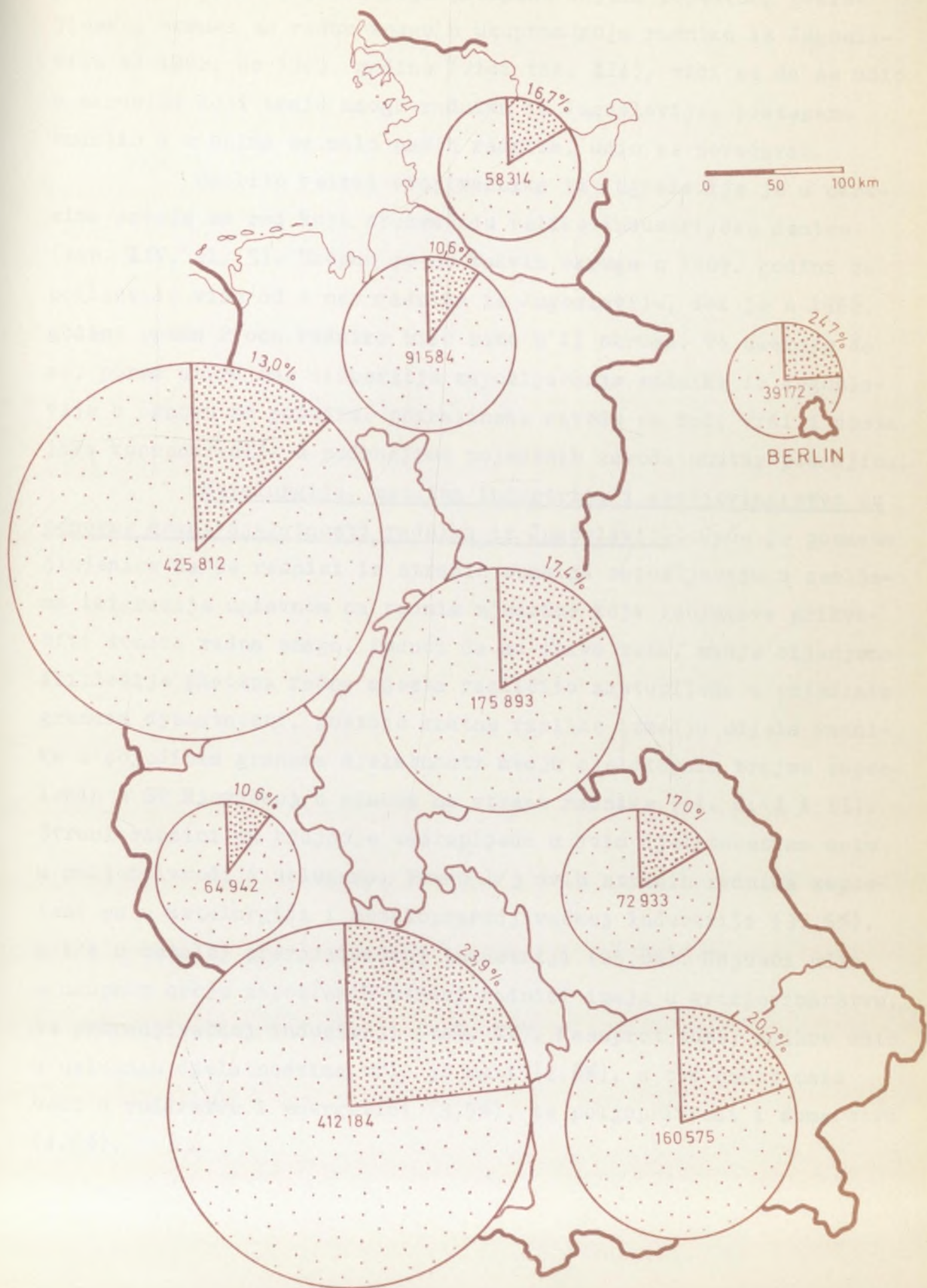
Pokrajinski okrug za radnu snagu	1962.		1964.		1966.		1968.		1969.		1970. (Februar)	
	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%	Broj	%
Schleswig-Holstein i Hamburg	344	1,5	529	1,0	1534	1,6	2728	2,7	7430	3,3	12100	3,7
Niedersachsen - Bremen	769	3,3	2286	4,4	3569	3,7	2997	3,0	7464	3,3	11800	3,6
Nordrhein- Westfalen	7470	31,6	12258	23,5	21238	22,0	20762	20,8	46552	20,6	67800	20,8
Hessen	1636	6,9	6634	12,7	13863	14,3	15034	15,1	27430	12,1	37800	11,6
Rheinland- Pfalz-Saarl	971	4,1	1829	3,5	2904	3,0	2801	2,8	5694	2,5	8800	2,7
Baden-Württemberg	9819	41,6	23126	44,4	41569	43,0	39627	39,8	86421	38,2	121000	37,1
Nordbayern	620	2,6	1331	2,6	2381	2,5	2152	2,2	9595	4,2	15300	4,7
Südbayern	1861	7,9	4852	9,3	9122	9,4	12210	12,3	27330	12,1	39800	12,2
Berlin(West)	118	0,5	212	0,4	495	0,5	1349	1,4	8374	3,7	11400	3,5
UKUPNO	23608	100,0	52057	100,0	96675	100,0	99660	100,0	226290	100,0	326000	100,0

+Izvor: Ausländischer Arbeitsnehmer (Beschäftigung, Anwerbung, Vermittlung), Erfahrungsbericht 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967. i 1968, Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit Nürnberg.

Sl. 6. UDIO RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U UKUPNOM BROJU STRANIH RADNIKA U POKRAJINAMA S R NJEMAČKE 1968.

Sl.7. UDIO RADNIKA IZ JUGOSLAVIJE U UKUPNOM BROJU STRANIH RADNIKA U POKRAJINAMA S R NJEMAČKE 1969.

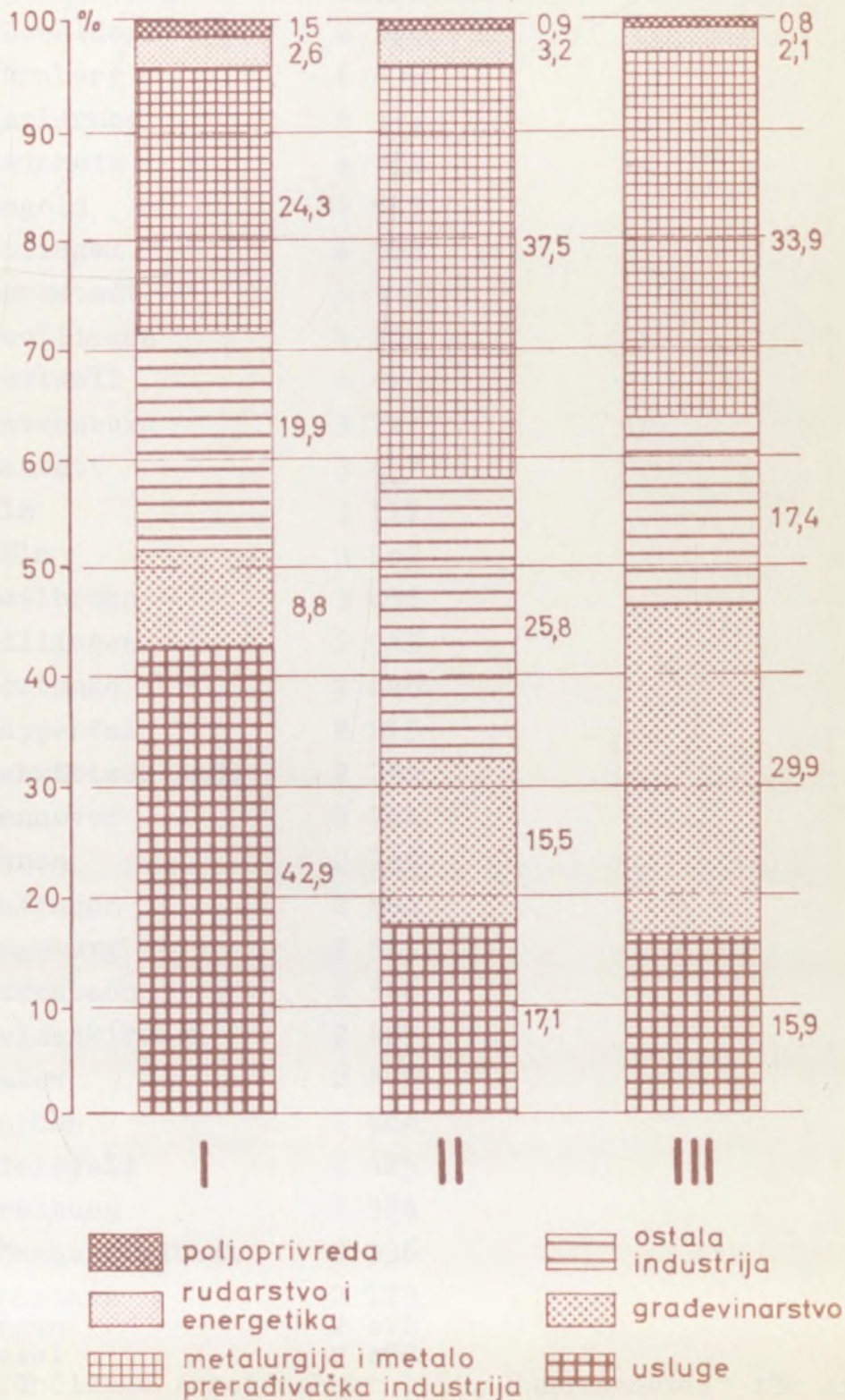
Kada se promatraju promjene udjela pojedinog pokrajinskog okruga za radnu snagu u ukupnom broju radnika iz Jugoslavije od 1962. do 1969. godine (vidi tab. XII), vidi se da se udio u okruzima koji imaju mnogo radnika iz Jugoslavije, postepeno smanjio a u onima sa malo naših radnika, udio se povećavao.

Osobito veliki broj radnika iz Jugoslavije je u okruzima zavoda za rad koji obuhvaćaju velike industrijske centre (tab. XIV, sl. 5). Ukupno je 38 takvih okruga u 1969. godini zapošljavalo više od 2 000 radnika iz Jugoslavije, dok je u 1968. godini preko 2 000 radnika bilo samo u 11 okruga. To ukazuje da se, pored utvrđene disperzije zapošljavanja radnika iz Jugoslavije u odnosu na pojedine pokrajinske zavode za rad, vrši i dosta jaka koncentracija u područjima pojedinih zavoda unutar pokrajina.

Metalurgija, metalna industrija i građevinarstvo su osnovne grane djelatnosti radnika iz Jugoslavije. Opće je poznata činjenica da se radnici iz stranih zemalja zapošljavaju u zemljama imigracije uglavnom na radnim mjestima koja izbjegava prihvatiti domaća radna snaga. Budući da su takva teža, manje cijenjena ili lošije plaćena radna mjesta različito zastupljena u pojedinim granama djelatnosti, postoje znatne razlike između udjela radnika u pojedinim granama djelatnosti među cjelokupnim brojem zaposlenih u SR Njemačkoj u odnosu na strane radnike (sl. 8, I i II). Strani radnici su brojnije zastupljeni u svim djelatnostima osim u poljoprivredi i uslugama. Preko 1/3 svih stranih radnika zaposleni su u metalurgiji i metaloprerađivačkoj industriji (37,5%), a 1/4 u ostaloj prerađivačkoj industriji (25,8%). Najveći udio u ukupnom broju zaposlenih strani radnici imaju u građevinarstvu, te prerađivačkoj industriji (tab. XV). Nasuprot tome, njihov udio u uslužnim djelatnostima vrlo je mali (2,8%), a tek nešto malo veći u rudarstvu i energetici (3,5%), te poljoprivredi i šumarstvu (4,5%).

SI. 8. UDIO ZAPOSLENIH U POJEDINIM GRANAMA DJELATNOSTI U SR NJEMAČKOJ KRAJEM SEPTEMBRA 1969.

I svi zaposleni
 II svi strani radnici
 III radnici iz Jugoslavije

Tab. XIV Okruzi zavoda za rad u SR Njemačkoj (Arbeitsamtbezirk) u kojima je krajem septembra 1969.g. bilo zaposleno preko 2000 radnika iz Jugoslavije⁺

1	Stuttgart	20 789
2	München	19 632
3	Frankfurt	15 915
4	Göppingen	8 079
5	Hamburg	7 789
6	Ludwigsburg	6 925
7	Düsseldorf	6 516
8	Nürnberg	6 436
9	Karlsruhe	6 334
10	Mannheim	4 751
11	Nagold	4 543
12	Solingen	4 383
13	Darmstadt	4 378
14	Reutlingen	4 235
15	Rottweil	4 010
16	Ravensburg	3 747
17	Rastatt	3 417
18	Ulm	3 117
19	Köln	3 102
20	Heilbronn	3 056
21	Villingen	2 945
22	Dortmund	2 840
23	Wuppertal	2 815
24	Schwäbisch Gmünd	2 758
25	Hannover	2 744
26	Essen	2 709
27	Balingen	2 565
28	Augsburg	2 553
29	Offenbach	2 546
30	Gelsenkirchen	2 487
31	Aalen	2 470
32	Aachen	2 464
33	Bielefeld	2 425
34	Freiburg	2 364
35	Mönchengladbach	2 336
36	Konstanz	2 123
37	Hagen	2 072
38	Wesel	2 052

⁺Izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg.

Tab.XV Svi strani radnici i radnici iz Jugoslavije u SR Njemačkoj prema granama djelatnosti u kojima su radili koncem septembra 1969.+

Grane djelatnosti	Svi strani radnici		Radnici iz B r o j		J u g o s l a v i j e	
	udio među ukupno zaposlenim	udio u po- jedinim gra- nama djelat- nostima	ukupno	ženske	Udio u pojedinim gra- nama djelatnostima	
					ukupno	ženske
Poljoprivreda i šumarstvo	4,5	0,9	2 050	222	0,8	0,3
Rudarstvo i energetika	3,5	3,2	5 767	120	2,1	0,1
Metalurgija i metaloprerađivač- ka industrija	11,0	37,5	90 021	27 627	33,9	32,3
Ostala preradi- vačka industrija	9,7	25,8	46 155	25 200	17,4	29,5
Građevinarstvo	12,4	15,5	78 572	340	29,9	0,4
Trgovina bankar- stvo i osigura- nje		4,9	7 275	3 544	2,7	4,1
Privatne uslužne djelatnosti	2,8	5,0	18 363	15 278	6,9	17,9
Promet		2,1	1 855	158	0,7	0,2
Opće uslužne dje- latnosti		5,1	14 978	13 008	5,6	15,2
Ukupno	7,8	100,0	265 036	85 497	100,0	100,0

Izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg 1970, str.11,12, 107 i 109.

Radnici iz Jugoslavije, s obzirom na grane djelatnosti u SR Njemačkoj, znatno se razlikuju od ostalih stranih radnika (vidi sl.8, II i III). Od ukupnog broja nešto je manji dio zaposlen u preradivačkoj industriji (ukupno 51,3%), ali je zato kod naših radnika dvostruko veći udio zaposlenih u građevinarstvu, nego što je taj udio kod svih stranih radnika. U uslužnim djelatnostima, rudarstvu i energetici, te poljoprivredi i šumarstvu, radnici iz Jugoslavije slabije su zastupljeni od prosječne zastupljenosti svih stranih radnika u tim djelatnostima. Osobito se ističe specifičan udio kojeg radnici iz Jugoslavije imaju u građevinarstvu SR Njemačke, jer dok među ukupnim brojem zaposlenih u SR Njemačkoj radnici u građevinarstvu zauzimaju svega 8,8%, među ukupnim brojem svih stranih radnika građevinarstvo je zastupljeno sa 15,5%, a kod ukupnog broja radnika iz Jugoslavije zaposleni u građevinarstvu čine 29,9% ukupnog broja.

Od ukupnog broja ženske radne snage, još je veći udio zaposlenih u preradivačkoj industriji nego kod ukupnog broja radnika iz Jugoslavije (ukupno 61,8%, tab. XV). To je prvenstveno zbog toga jer je udio zaposlenih u građevinarstvu kod ženske radne snage beznačajan (0,4%). Osim u preradivačkoj industriji, ženska radna snaga iz Jugoslavije zaposlena je uglavnom u uslužnim djelatnostima (ukupno 37,4%).

Prema podjeli koju vrši statistika njemačke službe za zapošljavanje u SR Njemačkoj su sve djelatnosti klasificirane u 98 grupa. Od tih su u 36 grupa radnici iz Jugoslavije u 1969. godini bili zastupljeni sa preko 1 000 osoba. Te godine je u tih 36 grupa bilo ukupno 92,7% svih radnika iz Jugoslavije, pa analiziranje kretanja ukupnog broja zaposlenih u pojedinoj od tih grupa u posljednje tri godine, te udjela kojeg ima ženska radna snaga među ukupnom radnom snagom daje mnogo bolje mogućnosti

upoznavanja užih područja djelatnosti radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj (tab. XVI). Upoređujući broj zaposlenih u pojedinoj grani djelatnosti 1968. u odnosu na 1967. godinu, vidimo da se broj radnika iz Jugoslavije smanjio samo u rudnicima kamenog uglja, brodogradnji, te u poduzećima koja rade na kanalizaciji i vodoinstalaciji (vidi tab. XVI, redni broj 1, 10 i 29). Čini se da je naročito pogodan primjer kretanja zaposlenosti u rudnicima kamenog ugljena. U njima je u 1967. godini, tj. u vrijeme kada je zbog privredne recesije bilo teško naći zaposlenje u SR Njemačkoj radilo 500 radnika iz Jugoslavije više nego u 1968. godini, iako je u ovoj godini potražnja za rudarima bila mnogo veća. To znači da su radnici u nuždi prihvatili 1967. godine zaposlenje u rudnicima kamenog ugljena, a kada im se u 1968. godini pružila mogućnost zaposlenja u drugim djelatnostima, napustili su rudnike.

Indeks porasta ukupnog broja radnika iz Jugoslavije u 1969. godini u odnosu na 1968. bio je 222. U metalurgiji i metaloprerađivačkoj industriji u svim grupama djelatnosti osim u preciznoj mehanici i optici indeksi porasta u 1969. godini znatno su iznad prosjeka. U nekim granama ostale preradivačke industrije indeksi su znatno viši od prosječnog (npr. prerada kaučuka i azbesta 419), ali mnoge grane imaju i znatno niže od prosjeka (prerada šećera i industrija čokolade 132). U građevinarstvu je u grupi djelatnosti visoko- i niskogradnja, u kojoj je inače 1969. godine bilo zaposleno preko 1/4 svih naših radnika (gotovo 40% od ukupnog broja muškaraca), indeks porasta u 1969. podjednak je prosječnom indeksu. U uslužnim djelatnostima indeksi porasta su najmanji, a jedina iznimka su njemačke državne željeznice koje su tek u 1969. godini zaposlile veći broj radnika iz Jugoslavije.

Kada se analizira broj i udio ženske radne snage u

Tab. XVI Grupe djelatnosti u kojima je u SR Njemačkoj 1969. g. bilo zaposleno preko 1000 radnika iz Jugoslavije[†]

Red. br.	Grane-grupe djelatnosti	1967.	1968.	1969.			
		Ukupno	Ukupno	UKUPNO broj	1968. =100	ŽENSKE broj	% od ukupno
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Rudnici kamenog ugljena	1737	1230	2065	168	17	0,8
2	Proizvodnja pečenog i oblikovanog kamena	944	1030	2820	274	59	2,1
3	Željezare i čeličane uključujući i valjaonice	652	1095	3941	360	111	2,8
4	Ljevaonice željeza i čelika	448	674	2198	326	115	5,2
5	Obojena metalurgija	566	723	2314	320	395	17,1
6	Industrija željez. čelične i metalne robe (bez proizvodnje nakita)	2554	3219	10023	311	3530	35,2
7	Proizvodnja mašina i armatura	5935	7244	19699	272	2085	10,1
8	Proizvodnja kotlova	461	487	1535	315	15	1,0
9	Čelične i željezne konstrukcije	1537	1864	4402	236	80	1,8
10	Brodogradnja (bez proizvod. čamaca)	435	419	1037	247	43	4,1
11	Proizvodnja brodskih kotlova	-	1	1008	1000	1	0,0
12	Proizvodnja cestovnih vozila	3010	3645	12686	348	1218	9,6
13	Proizvodnja aviona	37	58	1014	1748	11	1,1
14.	Elktrotehnika	4169	7828	24358	311	16685	68,5
15.	Precizna mehanika i optika	1845	2103	4618	220	3305	71,6
16.	Kemijska industrija	1079	1202	2744	228	1037	37,8
17.	Proizvodnja umjetnih tkanina i robe	388	511	1518	297	731	48,1
18.	Tekstilna industrija	2496	4005	10793	269	6935	64,3
19.	Proizvodnja i prerada papira	739	944	2396	254	1304	54,4
20.	Tiskarska industrija	691	711	1145	161	430	37,6
21.	Industrija kože	730	1033	1685	163	863	51,2
22.	Prerada kaučuka i azbesta	272	463	1939	419	626	32,3
23.	Obrada i prerada drva (pilane, furnir)	353	428	1298	303	118	9,1
24.	Proizvodnja pokućstva	2370	2412	3883	161	349	9,0
25.	Prerada šećera i industrija čokolade	914	1461	1923	132	1844	95,9
26.	Mesna industrija	590	727	1268	174	489	38,6
27.	Krojačnice, šivaonice i konfekcija	1970	2351	5830	248	4877	83,7
28.	Proizvodnja cipela	586	664	1454	219	951	65,4
29.	Kanalizacija i vodoinstalacije	1523	1282	1979	154	13	0,7
30.	Visoko i nisko gradnja	23590	31615	71415	226	208	0,3
31.	Dopunske građevinske djelatnosti	2145	3091	4773	154	36	0,8
32.	Trgovina	3892	4263	6833	160	3189	46,7
33.	Ugostiteljstvo	8985	10469	14993	143	12469	83,2
34.	Njemačke državne željeznice	68	73	1100	1507	38	3,5
35.	Zdravstvo	6720	7810	10819	139	9855	91,1
36.	Opće uslužne djelatnosti	1249	1512	2165	143	2103	97,1
Ukupno u grupama privrednih djelatnosti sa preko 1000 radnika		Broj 85680	108647	245671	226	76124	31,0
		% od ukupnog broja radnika iz	89,5	91,2	92,7	89,4	

pojedininim grupama i granama djelatnosti (vidi tab. XVI, kolona 7 i 8) uočava se da je u pojedinim granama djelatnosti njihov broj i udio vrlo malen, dok je u nekim vrlo velik. Tako se među djelatnostima u prerađivačkoj industriji ističe udio ženske radne snage u preradi šećera i industriji čokolade, preciznoj mehanici i optici, elektroindustriji, tekstilnoj industriji i konfekciji, proizvodnji cipela, proizvodnji i preradi papira, te industriji kože. Žene čine i glavninu naše radne snage u njemačkom ugostiteljstvu, zdravstvu i općim uslužnim djelatnostima.

Iz podataka o kretanju udjela spomenutih 36 grana djelatnosti među svim grupama djelatnosti u posljednje 3 godine (tab. XVI, zbir), vidi se da od 1967. godine ovih 36 grupa zahvaćaju sve veći udio od ukupnog broja radne snage iz Jugoslavije. Iz toga proizlazi da se radnici iz Jugoslavije, koji se zapošljavaju u SR Njemačkoj, sve više okupljaju u manji broj grupa djelatnosti. Visokogradnja i niskogradnja najviše okuplja muškarce, a elektrotehnika, tekstilna industrija i uslužne djelatnosti žensku radnu snagu.

Relativno mnogo zaradjuju, ali malo doznaju u Jugoslaviju. Bez obzira na različite motive traženja i prihvaćanja zaposlenja u inozemstvu, razlika u visini zarade koju radnik može ostvariti radom u stranoj zemlji i one koju bi mogao ostvariti radom u Jugoslaviji, sigurno najviše utječe na odluku o izboru radnog mjesta izvan Jugoslavije, te o trajanju zaposlenosti u inozemstvu. U ovom prethodnom istraživanju još nisu prikupljeni egzaktni podaci o visinama zarada naših radnika u SR Njemačkoj, ali se iz njemačkih i međunarodnih statističkih publikacija mogu dobiti neki osnovni brojevi pokazatelji, koji mogu poslužiti za osnovna zaključivanja.

Brutto zarada naših radnika u SR Njemačkoj u prosjeku je nešto veća od prosječne zarade svih stranih radnika u SR Njemačkoj (tab. XVII).²⁷ U 1968. godini kod muških radnika iz Jugoslavije satnica nije bila niža od 4, a kod ženskih nije bila niža od 3 DM. Na osnovu tih brojčanih pokazatelja realno je zaključiti da je prosječna brutto satnica naših radnika u 1968. godini bila oko 4,5 DM. Naši radnici u prosjeku rade oko 50 sati nedjeljno.²⁸ To znači da im je mjesečna brutto plaća u 1968. godini iznosila oko 950 DM, odnosno u prosjeku u 1968. godini 11 400 DM. Ovaj računskim putem dobiven iznos dobro se podudara sa podatkom o prosječnoj brutto zaradi svih radnika zaposlenih u industriji u SR Njemačkoj u 1968. godini (11 605 DM; tab. XVIII, kolona 3).

Iz podataka o kretanju broja radnika, njihovih zarada, te doznaka u naše banke (tabela XVIII), vidimo da se samo relativno mali dio zarada upućuje iz Njemačke u banke u Jugoslaviji. Karakteristično je da se taj udio iz godine u godinu uglavnom smanjuje. Radnici iz drugih zemalja općenito šalju na banke svojih zemalja veći udio zarade od rada u SR Njemačkoj i taj je udio u pojedinim godinama uglavnom konstantan.²⁹

²⁷ To je jedan od rezultata reprezentativnog anketiranja u jesen 1968. g. (vidi bilješku 18). Veće prosječne satnice radnika iz Jugoslavije rezultat su bolje kvalifikacione strukture i većeg udjela među zaposlenima na bolje plaćenim radnim mjestima (npr. u gradjevinarstvu).

²⁸ Utvrđeno prilikom brojnih grupnih diskusija s našim radnicima u SR Njemačkoj, te na osnovu probnog anketiranja koje je u jesen 1969.g. proveo u SR Njemačkoj Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

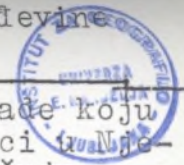
²⁹ Treba imati u vidu da bi radnici iz Jugoslavije slali još i manje u naše banke kada na to ne bi bili prinudjeni našim zakonskim propisima prema kojima se npr. uvoz automobila može uglavnom izvršiti uplatom preko neke banke u Jugoslaviji i sl. S druge strane naši radnici u pravilu češće posjećuju zemlju stalnog boravka od ostalih stranih radnika u SR Njemačkoj pa im je lakše uštedjevine donositi sa sobom.

Tab. XVII Visina brutto zarade za jedan sat rada kod svih stranih radnika i radnika iz Jugoslavije u SR Njemačkoj u odnosu na pol, u jesen 1968. u % +

DM	M u š k a r c i		Ž e n s k e	
	Svi strani radnici	radnici iz Jugoslavije	Sve strane radnice	radnice iz Jugoslavije
6 i više	2	-	-	-
5 - 6	20	22	2	12
4 - 5	56	66	15	38
3 - 4	15	-	53	38
ispod 3	-	-	14	-
nepoznato	7	12	16	50
Ukupno	100	100	100	100

+Izvor: Ergebnisse der Repräsentativ-Untersuchung vom Herbst 1968 über die Beschäftigung ausländischer Arbeitnehmer und ihre Familien und Wohnverhältnisse, Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg, str.80 i 81.

Tab. XVIII Pregled visine zarada radnika iz Jugoslavije na radu u SR Njemačkoj i dostavljanje uštedevine u Jugoslaviju

Godina	Prosječan broj radnika tokom godine ¹	Prosječna godišnja zarada zaposlenog u industriji u SR Njemačkoj u DM ²	Ukupna zarada radnika iz Jugoslavije ³ u mil. DM u mil. ND. ⁴		Ukupno doznačeno u toku godine u banke u Jugoslaviji u mil. DM ⁵	Prosječno doznačeno u toku godine i zaposleni radnik iz Jugoslavije u DM	Udio (%) zarade koju strani radnici Njemačkoj doznaju u zemlju porijekla ⁶ radnici iz Jugoslavije i svi strani radnici	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1962.	23 608	8 205	194	660	43	1 821	22,2	22,1
1963.	44 428	8 685	386	1 320	80	1 801	20,7	23,1
1964.	53 057	9 296	493	1 690	104	1 960	21,1	22,5
1965.	64 060	10 296	660	2 250	131	2 045	19,9	22,1
1966.	96 675	10 908	1 055	3 600	191	1 976	18,1	21,0
1967.	94 275	10 876	1 025	3 500	197	2 089	19,2	24,1
1968.	106 434	11 605	1 235	4 220	235	2 207	19,0	22,3
1969.	222 677	12 823	2 855	9 750	503	2 258	17,6	20,4

- 1) Do 1966 prema stanju krajem juna, a od 1967. izračunato na osnovu broja polovicom januara, marta, juna i septembra obračunske godine i broja polovicom januara slijedeće godine (izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969. Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg 1970).
- 2) Izvor: UN Statistical Bulletin
- 3) Prosječan broj radnika (kolona 2) umnožen sa prosječnom zaradom (kolona 3)
- 4) Prema sadašnjem kursu od 3,415 din za 1 DM
- 5) Prema podacima Njemačke savezne banke (Izvor kao pod 1).
- 6) Odnos prosječne godišnje doznake (kolona 7) i prosječne godišnje zarade (kolona 3)

Nedostaju podaci o tome koliki dio zarade naših radnika ostaje uštedjen nakon podmirenja troškova za život u SR Njemačkoj, te koliki dio od ušteda dolazi u Jugoslaviju, a koliki se štedi u njemačkim bankama ili troši za kupnju robe neposredno u Njemačkoj ili posredno u inozemstvu, tj. nakon što su njemačke marke uvezene u zemlju, privatnim kliringom zamijenjene za dinare i ponovno izvezene za kupnju robe u inozemstvu. Ako se grubom procjenom pretpostavi da $\frac{2}{3}$ zarade, naši radnici koji su na radu u SR Njemačkoj uspiju uštedjeti, proizlazi da se preko dva puta veći iznos od onoga koji dolazi u naše banke štedi u njemačkim bankama ili uvozi robom kupljenom u inozemstvu.

RAZLIČIT UDIO REPUBLIKA I POKRAJINA JUGOSLAVIJE
U VANJSKIM MIGRACIJAMA RADNE SNAGE

Glavnina otišlih radnika su iz Hrvatske i Bosne i
Hercegovine

Interpretacijom osnovnih podataka o radnicima koji su 1965-1968. godine otišli na rad u SR Njemačku, utvrđene su velike regionalne razlike broja i struktura emigranata u odnosu na njihovo porijeklo. Osobito zanimanje pobudjuju razlike koje postoje u učešću pojedine jugoslavenske republike i pokrajine medju ukupnim brojem radnika zaposlenih u stranim zemljama.

U SR Njemačkoj je najveći dio naše vanjske migracije radne snage (preko 70%). Sigurno je da postoje razlike u odnosu na regionalno porijeklo radnika iz Jugoslavije u drugim zemljama imigracije. Tako se općenito smatra da su radnici iz uže Srbije više orijentirani na zapošljavanje u Francusku, iz Makedonije u Australiju, iz Slovenije u susjednu Austriju, iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, pored odlaska na rad u SR Njemačku, značajan je i udio u zapošljavanju u Švedsku i Švicarsku i sl. Tačan udio pojedine jugoslavenske republike i pokrajine u svakoj zemlji imigracije moći će se dobiti tek daljnjim detaljnim istraživanjem. Međjutim, izgleda da dosadašnje opće poznavanje regionalnog porijekla jugoslavenske vanjske migracije radne snage opravdava pretpostavka da radnici koji su 1965-1968. god. otišli na rad u SR Njemačku dosta vjerno odražavaju regionalne razlike porijekla cjelokupne emigracije radne snage iz Jugoslavije u odnosu na republike i pokrajine.

Postavlja se pitanje u kolikoj mjeri mogu sada biti reprezentativni ovi podaci iz 1968. godine kada je na radu u inozemstvu bilo upola manje radnika iz Jugoslavije nego što ih je danas (krajem 1968.god. ukupno oko 400 000, a krajem 1970. god. oko 650 000 u evropskim zemljama)? Već prikazanim trendom kre-

tanja zapošljavanja u SR Njemačkoj 1965-1968. godine iz pojedinih republika i pokrajina, bilo je vidljivo da se u posljednjoj godini ovog razdoblja u proces odlaska na rad u SR Njemačku jače uključuju Kosovo i Makedonija (vidi tab. VIII, prilog 11). Sredinom 1969.g. u većem opsegu se počeo primjenjivati "Sporazum između Vlade SFRJ i Vlade SR Njemačke o reguliranju zapošljavanja jugoslavenskih radnika u SR Njemačkoj", pa je porasla uloga naše službe za zapošljavanje u usmjerivanju potražnje radne snage iz SR Njemačke na istočni dio naše zemlje. To se vrlo lijepo vidi iz statističkih podataka o broju zaposlenih 1969.g. preko "Njemačke delegacije" u Beogradu (tab. XIX, kolone 2 i 3). Međutim, kada se brojčanim podacima o radnicima otišlim posredstvom naše službe za zapošljavanje i "Njemačke delegacije" u Beogradu priključe i podaci o onima koji su se u SR Njemačkoj zaposlili 1969.g. preko njemačkih diplomatskih predstavništava u Jugoslaviji, posredovanjem ili bez posredovanja naše službe za zapošljavanje (tab. XIX, kolone 4, 5, 6 i 7), proizlazi da se ni odlazak iz zapadnih dijelova Jugoslavije u 1969.g. nije smanjio. Dapače, broj otišlih na rad u SR Njemačku iz ovog područja se, u odnosu na 1968.g., udvostručio (1968. godine 62 836, a 1969. godine 124 703), ali je udio u ukupnom broju otišlih iz Jugoslavije, koji je zapadni dio zemlje imao 1968.g., smanjen sa 70,5% na 69,3%. Svi ti brojčani pokazatelji upućuju da je učešće pojedinih republika i pokrajina u ukupnom broju radnika zaposlenih u inozemstvu, malo izmijenjeno nakon 1968. godine, te da kod interpretacije podataka o radnicima koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine treba imati u vidu da se njihova reprezentativnost nakon 1968. godine postepeno smanjuje. Dakle, oni su jako vjeran odraz regionalnog porijekla naših radnika u stranim zemljama krajem 1968. godine, a dok se ne obrade statistički podaci za 1969. i 1970. godinu, treba voditi računa da je udio radnika iz istočnih dije-

Tab. XIX Broj i udio otišlih na rad u SR Njemačku u 1969. g. iz različitih dijelova Jugoslavije

Područje	Preko "Njemačke delegacije" u Beogradu (1)		Preko njemačkih diplomatskih predstavništva u Jugoslaviji				Ukupno SFRJ	
	Broj	%	Posredovanjem jug. službe za zapošljavanje (2)		Bez posredovanja jug. službe za zapošljavanje (3)		Broj	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bosna i Hercegovina	17 587	25,9	8 265	32,3				
Crna Gora	1 597	2,4	-	0,0				
Hrvatska	12 884	19,0	10 730	41,9				
Slovenija	4 482	6,6	3 327	13,0				
zapadni dio ukupno	36 550	53,9	22 322	87,2	65 831	76,0	124 703	69,3
Makedonija	8 307	12,3	744	2,9				
Uža Srbija	9 276	13,7						
Vojvodina	7 135	10,5	2 540	9,9				
Kosovo	6 484	9,6						
istočni dio ukupno	31 202	46,1	3 284	12,8	20 831	24,0	55 317	30,7
iz SFRJ	67 752	100,0	25 606	100,0	86 622	100,0	180 020	100,0
Radnici jugoslavenskog državljanstva došli u SR Njemačku iz trećih zemalja							12 212	
SVEUKUPNO IZ SFRJ							192 232	

Izvor: Ausländische Arbeitnehmer 1969, Bundesanstalt für Arbeit, Nürnberg 1970.

Zajedno sa radnicima koji su išli preko "Njemačke delegacije" u Beogradu, evidentirani u statistici službe za zapošljavanje (Zapošljavanje u inostranstvu u 1969.g., Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd 1970).

Podatke prikupio Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu u arhivama Konzularnog odjeljenja Ambasade SR Njemačke u Beogradu (Za istočni dio Jugoslavije: Makedonija, šira Srbija) i Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu (za zapadni dio: Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska i Slovenija).

lova Jugoslavije u postepenom povećanju.

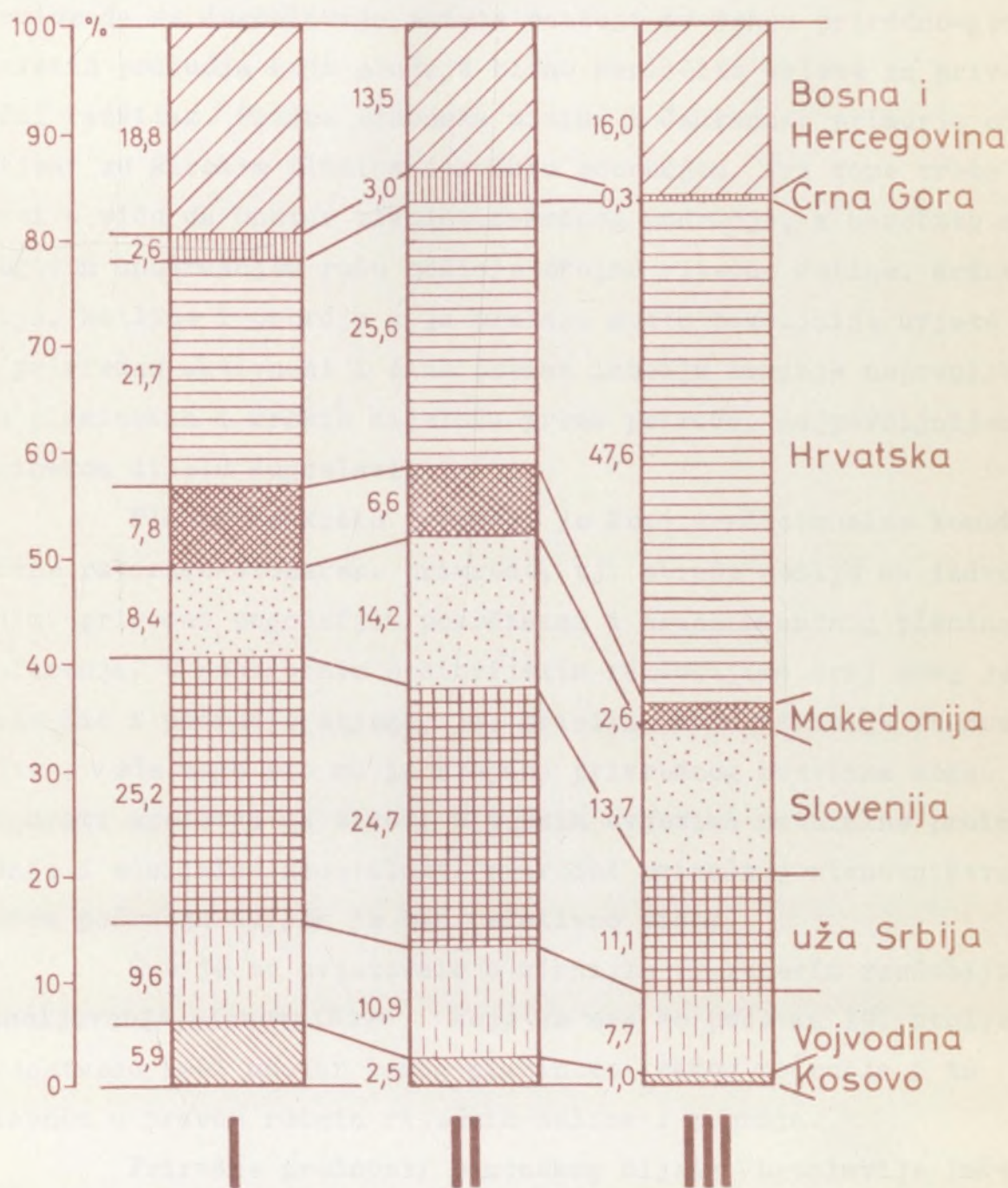
U našoj višenacionalnoj državnoj zajednici od osobitog su značenja već prikazane razlike u odnosu na udio pojedinih jugoslavenskih republika i pokrajina u broju stanovnika, ukupnom broju zaposlenih u Jugoslaviji i u ukupnom broju otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine (vidi tab. VII, sl. 9). Konstatirano je da Hrvatska i Slovenija imaju znatno veći udio u broju radnika otišlih u SR Njemačku nego što je njihov udio u broju stanovnika Jugoslavije, dok Hrvatska i Bosna i Hercegovina imaju veći udio otišlih na rad u SR Njemačku od udjela u ukupnom broju radnika zaposlenih u Jugoslaviji. Dakle, i apsolutan broj i relativan udio u odnosu na broj stanovnika i broj zaposlenih u zemlji, u Hrvatskoj je najveći. Slovenija se ističe udjelom emigranata u odnosu na udio kojeg ima u ukupnom broju jugoslavenskog stanovništva, a Bosna i Hercegovina udjelom emigranata u odnosu na udio u ukupnom broju zaposlenih u Jugoslaviji.

Razvoj zapošljavanja u inozemstvu nakon 1968. godine upućuje da se stopa porasta najbrže povećava u Bosni i Hercegovini. Na osnovu svih korišćenih statističkih podataka može se zaključiti da su od ukupnog broja radnika koji su do sada otišli iz Jugoslavije na rad u inozemstvo preko 2/3 iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Iz prikaza broja radnika po općinama (vidi prilog 1 i 17) jako dolaze do izražaja i razlike koje postoje i unutar pojedine republike i pokrajine.

Razlikama prirodne sredine, te društvene i gospodarske strukture i razvoja ne mogu se u cjelosti objasniti velike disproporcije u udjelu vanjskih emigranata radne snage iz pojedinih dijelova Jugoslavije. Redovito se sve te regionalne razlike nastoje objasniti bitno različitom prirodnom sredinom i društvenom strukturom osnovnih administrativno-političkih jedinica Jugoslavije (socijalističke republike i autonomne pokrajine) i

SI.9. UDIO POJEDINIHI REPUBLIKA I POKRAJINA
 JUGOSLAVIJE U UKUPNOM STANOVNIŠTVU
 1968 (I), ZAPOSLENIM U JUGOSLAVIJI (II)
 I OTIŠLIM NA RAD U S R NJEMAČKU OD
 1965 -1968. (III)

njihovih dijelova, te ekstenzijom prirodno-društvenih uvjeta u različitom stupnju privrednog razvitka. Ponekad se te regionalne razlike nastoje objasniti i neadekvatnom politikom privrednog razvitka.

Analizirajući značenje koje u velikim razlikama udjela vanjskih migranata rada iz pojedinih dijelova Jugoslavije ima prirodna, društvena i gospodarska struktura, treba poći od činjenice da se Jugoslavija zaista sastoji iz triju prirodno-geografskih područja koja pružaju bitno različite uvjete za privredni razvitak. Plodna Panonska nizina i Jadransko primorje odjeljeni su širokim planinsko-krškim područjem. Pri tome treba imati u vidu da unutar planinsko-krškog područja, a naročito na njegovom unutrašnjem rubu postoje brojne riječne doline, krška polja, kotline i pobrdja koja pružaju nešto povoljnije uvjete za privrednu aktivnost i čine prelaz između krajnje nepovoljnih planinskih i krških dijelova prema prirodno najpovoljnijem nizinskom dijelu Jugoslavije.

Planinsko-krško područje je kraj tradicionalne kombinirane ratarsko-stočarske privrede, tj. obrade zemlje na izdvojenim, prirodno pogodnijim površinama i transhumantnog planinskog stočarenja. U nesigurnim historijskim razdobljima ovaj kraj je često bio i područje zbjega, tj. prisilne koncentracije stanovništva, veće nego što mu je stupanj privrednog razvitka mogao osigurati sredstva za život. U teškim uvjetima prirodne proizvodnje i socijalne zaostalosti prirodni priraštaj stanovništva u ovom području uvijek je bio relativno visok.

Sve je to uvjetovalo u mirnijim vremenskim razdobljima preseljavanje stanovništva koje se sve do početka 19. stoljeća prvenstveno vrši unutar samog planinsko-krškog područja i to uglavnom u pravcu rubnih riječnih dolina i pobrdja.

Prirodne prednosti panonskog dijela Jugoslavije jače dolaze do izražaja i intenzivnije se valoriziraju tek od početka

19. stoljeća. Nakon prestanka turske opasnosti u panonski prostor sve više doseljava stanovništvo iz različitih dijelova planinskog i krškog područja.

Kada od druge polovice 19. stoljeća slavenski dio panonskog prostora postepeno preuzima funkciju prometne i privredne okosnice ovog dijela jugoistočne Evrope, još više jača njegova privlačnost za migracijske tokove s juga. Značenje ovog nizinskog područja naročito je poraslo nakon Prvog svjetskog rata povezivanjem južno-slavenskih naroda u jednu državnu zajednicu, jer su tu najpovoljniji uvjeti za magistralnu državnu komunikaciju, a isto tako i za razvoj upravno-političkog (Beograd) i privredno-trgovačkog središta (Zagreb).

Pored ovih migracijskih strujanja unutar današnjeg jugoslavenskog prostora, od početka 19. stoljeća sve više jača i emigriranje iz planinskog i krškog područja Jugoslavije u druge evropske zemlje, pa i prekomorsko iseljavanje.

Primorsko područje Jugoslavije po svojim prirodnim osobinama nema bitnijih razlika u odnosu na susjedno planinsko i krško područje u unutrašnjosti. Jedino prednosti mediteranske klime omogućuju vrijedniju i raznolikiju biljnu proizvodnju, a osobito značenje imaju kulture koje mogu zaposliti više radne snage (duhan, vinova loza, povrće). I ovdje je kombinirana ratarsko-stočarska poljoprivredna proizvodnja karakteristika privrednog života sve do najnovijeg vremena. Medjutim, privredno-političkom konstelacijom u drugoj polovici 19. stoljeća ovaj je kraj imao izuzetan stimulans za razvoj vinogradarstva. Privredni prosperitet bio je prekinut već na prelazu u ovo stoljeće ne samo bolešću koja je zahvatila vinovu lozu u našem primorju (Oidium, Peronospora i Phloxera), nego i poteškoćama plasmana našeg vina na evropskom tržištu. To je bio osnovni uzrok jačeg uključivanja primorja u proces vanjskih migracija, a naročito u prekomorske zemlje. Ne treba izgubiti iz vida da je tako masovan

proces emigriranja u prekomorske zemlje uvjetovan i tradicionalnom stvarnom i psihološkom povezanošću primorskog stanovništva s ostalim svijetom što je u mnogome rezultat i njegove uključenosti u pomorskoj privredi.

Prednosti primorskog položaja za privredni razvitak u Jugoslaviji se općenito sporo uočavaju. Sve do Drugog svjetskog rata ta prednost je iskorištena tek u nekoliko trgovačkih luka i u nekolicini izdvojenih turističkih središta. Intenzivniji privredni razvitak nakon rata, uvjetovao je privlačenje stanovništva u priobalske ceste. Oni sve više postaju imigracijska žarišta ne samo za druge dvije zone primorja, tj. otočnu i zagorsku zonu, nego isto tako i za stanovništvo planinsko-krškog područja.

Da zaista postoje velike razlike između prirodnih uvjeta planinsko-krškog i nizinskog područja najbolje se vidi iz podataka o udjelu obradivih površina u ukupnim površinama pojedinih republika i pokrajina (tab. XX). Najpovoljnija je usporedba između Crne Gore koja je, s izuzetkom vrlo uskog primorskog pojasa, u cjelosti u planinsko-krškom području i Vojvodine u nizinskom području. Dok je u Crnoj Gori svega 13,7% od ukupne površine obradivo, u Vojvodini se može obradivati čak 76,7% od cjelokupne površine. I u ostalim republikama i pokrajinama udio obradive u ukupnoj površini najbolji je pokazatelj osnovnih uvjeta prirodne sredine.

Razlikama koje proizlaze iz nejednakih uvjeta prirodne sredine treba pridodati i vrlo velike razlike koje su rezultat šarolikosti nacionalnog i etničkog sastava stanovništva Jugoslavije, te složenih političkih zbivanja u prošlosti koja su još više utjecala na prostorno pomjeranje i miješanje pojedinih nacionalnih i etničkih grupa stanovništva. Nadalje, treba imati u vidu da su se pojedini dijelovi države koja je ujedinjena tek nakon Prvog svjetskog rata, različito politički razvijali i u

Tab. XX Površine, obradive površine i poljoprivredno stanovništvo po republikama i pokrajinama⁺

Republika Pokrajina	Površina		Obradiva površina ⁺⁺		Udio (%) obradive u ukupnoj površini ⁺⁺	Udio (%) poljo- privrednog sta- novništva među ukupnim stanov- ništvom 1961.	Broj poljoprivred- nog stanovništva ² 1961.g. na 1 km ² obradivih površina	Obradiva površina u ha na 1 aktiv- nog poljoprivred- nika
	km ²	Udio (%)	km ²	Udio (%)				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Bosna i Hercegovina	51129	20,0	16600	16,2	32,5	50,1	99	2,2
Crna Gora	13812	5,4	1890	1,9	13,7	47,0	117	2,2
Hrvatska	56538	22,1	22100	21,7	39,1	43,9	83	2,3
Makedonija	25713	10,1	6810	6,7	26,5	51,3	106	2,1
Slovenija	20251	7,9	6470	6,3	31,9	31,1	71	2,3
uža Srbija	55968	21,9	27800	27,2	49,7	56,2	98	1,8
Vojvodina	21506	8,4	16500	16,2	76,7	51,8	58	3,6
Kosovo	10887	4,2	3870	3,8	35,5	64,1	160	1,6
SFRJ	255804	100,0	102040	100,0	40,0	49,5	90	2,2

+ Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1969, Savezni zavod za statistiku Beograd, str.328, 329, 331 i 374.

++ Podaci za 1967.g.

različito vrijeme bili pod političkim i kulturnim utjecajem različitih vojnički bolje organiziranih naroda.

Različit razvitak i raznolika nacionalna i kulturna obilježja projicirana na veliku raznolikost prirodne sredine dolaze do još većeg izražaja, te uvjetuju prostorno diferenciranje pojedinih dijelova Jugoslavije. Administrativno-teritorijalna podjela na socijalističke republike i autonomne pokrajine bazira na osnovnim nacionalnim obilježjima stanovništva, ali ovakvom podjelom izdvojena su i područja sa bitno različitim uvjetima za privredni razvitak i značajnim razlikama u stupnju dosadašnjeg privrednog razvitka.

Iako je svega 40% površine Jugoslavije obradivo (vidi tab. XX), ipak je prilikom popisa 1961. godine utvrđeno da je u Jugoslaviji još uvijek gotovo 50% stanovništva živjelo od poljoprivrede (1948.g. - 67,2%, 1953.g. - 60,9%, 1961.g. - 49,5%). I u nekim republikama i pokrajinama koje imaju osobito mali udio obradivih površina (Crna Gora 13,7%, Makedonija 26,5%, Bosna i Hercegovina 32,5%, Kosovo 35,5%) veliki je udio poljoprivrednog stanovništva (Crna Gora 47,0%, Makedonija 51,3%, Bosna i Hercegovina 50,1%, Kosovo 64,1%). U čitavoj Jugoslaviji, a posebno u planinskom i krškom području vrlo je velika gustoća poljoprivrednog stanovništva na obradivim površinama (prilog 8). Isto tako na jednog aktivnog poljoprivrednika otpada u prosjeku relativno mala obradiva površina (2,2 ha), a u tom pogledu prilike su osobito nepovoljne na Kosovu (1,6 ha) i užoj Srbiji (1,8 ha; vidi tab. XX).

Kada se ima u vidu da u takvim uvjetima poljoprivrednu proizvodnju karakterizira nedovoljna rentabilnost (50% poljoprivrednog stanovništva 1961. godine ostvarivalo je samo 23,2% od ukupnog nacionalnog dohotka u toj godini; (prema publikaciji Statistički godišnjak Jugoslavije 1969, str. 107), lako je shvatiti nedovoljnu zaposlenost i veliku latentnu nezaposlenost poljopriv-

rednog stanovništva, te nužnost razvoja ostalih privrednih aktivnosti u koje bi se uključio višak poljoprivrednog stanovništva.

Jedan od najvažnijih ciljeva jugoslavenske poslijeratne privredne politike sastojao se u razvijanju industrije, a to ujedno znači i u postepenom smanjivanju udjela poljoprivrednog stanovništva. Ako se podsjetimo da je od 1948. do 1961. godine udio poljoprivrednog stanovništva opao od 67,2% na 49,5%, uočavamo da je postignut veliki uspjeh, ali ako imamo u vidu da je i kod stanja 1961. g. na jednog aktivnog poljoprivrednika otpadalo svega 2,2 ha obradive površine i da je na 1 km² obradive površine živjelo u prosjeku 90 poljoprivrednih stanovnika (vidi tab. XX), lako možemo zaključiti da još uvijek kod velikog dijela poljoprivrednog stanovništva postoji velika potreba napuštanja poljoprivrede i prelaska u druge djelatnosti.

Nakon Drugog svjetskog rata i u planinsko-krškom području započinje nešto intenzivniji razvoj industrije koja je bazirana prvenstveno na bogatstvu ruda i povoljnim strateškim osobinama planinskog područja, ali isto tako i na jugoslavenskoj politici razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja. Time je i u ovom kraju jace započeo proces prelaženja iz primarnih u sekundarne privredne djelatnosti. Međutim, svijest o potrebi napuštanja teške i sve manje stimulativne ratarsko-stočarske ekonomije razvija se brže nego što se otvaraju nova radna mjesta u industriji i drugim privrednim granama. Na svijest o prednostima prelaska iz primarnih u sekundarne djelatnosti znatnim dijelom utječu i informacije koje se šire iz vlastitih novih industrijskih središta. Zbog toga, iako se nikad u ovom području nije otvorilo toliko mnogo novih radnih mjesta kao u godinama poslije rata, nikada prije nije ni postojala tako velika želja za zaposlenjem u nepoljoprivrednim djelatnostima. Kada tu želju nije moguće ostvariti u ovom području, lako je shvatiti spremnost mnogih da ju ostvare iseljavanjem ili različitim oblicima migracije radne snage

ge (dnevnom, tjednom i sezonskom), pa i privremenim radom u stranim zemljama.

U sjeverozapadnom dijelu izduženog i prostornog planinskog i krškog područja, na teritoriju SR Slovenije, odvija se mnogo brži industrijski razvoj i u mnogo većem broju industrijskih naselja nego što je to slučaj u ostalim dijelovima. Taj intenzivniji razvoj djelomično je započeo još prije Drugog svjetskog rata, a naročito je brz nakon rata. Čak je znatno brži nego i u panonskom području Jugoslavije. Time prostor Slovenije dobiva specifična obilježja: u nepovoljnoj prirodnoj sredini razvijeno je najaktivnije privredno područje Jugoslavije sa najvećom stopom zaposlenosti (30,0% 1968.g., vidi tab. VII).

Unatoč nastojanju da se svi dijelovi države podjednako industrijski razvijaju, nepovoljni uvjeti prirodne sredine, a naročito poteškoće u prometnom povezivanju centralnog planinskog područja nisu savladane, pa su i dalje ostale značajne razlike u stopi zaposlenosti izvan individualne poljoprivrede u različitim dijelovima Jugoslavije. Već su istaknute velike razlike koje postoje u pojedinim republikama i pokrajinama (vidi tab. VII). U prostranom planinsko-krškom području, isključujući samo neke izdvojene općine s gradskim i industrijskim centrima koje imaju nešto veći udio zaposlenih u društvenom sektoru, glavnina općina ima ispod 10% zaposlenih, a brojen su i takve u kojima je čak manje od 5% ukupnog broja stanovnika zaposleno.

Neravnomjeran poslijeratni privredni razvitak Jugoslavije uvjetovao je unutrašnje migracije stanovništva. Od ukupnog broja stanovništva koje je u Jugoslaviji živjelo 1961.g., 36,2% su rođeni izvan mjesta sadašnjeg boravka (tab. XXI). Značajno je da je gotovo polovica tog doseljenog stanovništva doselila u posljednjih 7 godina, tj. od 1953. do 1961.g. Glavnina doseljenika migrirala je unutar iste republike (78,6% ukup-

Tab. XXI Struktura (u %) stanovništva prema migracijskim obilježjima po republikama i pokrajinama 1961. +

Republika ili Pokrajina	Ukupno stanovništvo			Doseљjeno stanovništvo									Udio (%) radnika i službenika koji rade izvan naselja stanovnja
	Broj u 1000	Od rođenja u istom naselju u %	Doseљjeni do 1945. u %	1946. - 1952. u %	1953. - 1961. u %	Svega u %	sa područja iste općine	Druge opć. iste repub.	Izvan iste repub.	Seoskog vi- tog	Mješ- ovitog	Grad- skog	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Bosna i Hercegovina	3278	72,3	8,5	5,5	13,3	27,3	39,7	47,1	12,6	68,5	8,7	21,1	33,3
Crna Gora	472	65,3	10,9	6,2	16,8	33,9	49,4	32,1	17,8	72,0	7,5	18,6	26,8
Hrvatska	4160	60,5	14,2	8,3	16,4	38,9	25,2	57,5	16,7	68,5	7,8	21,1	25,7
Makedonija	1406	65,8	9,8	6,6	17,3	33,7	27,4	53,5	18,9	73,9	4,6	16,1	18,1
Slovenija	1592	52,6	16,2	9,6	20,7	46,5	40,9	47,0	11,4	63,2	14,0	18,6	39,1
uža Srbija	4823	62,6	12,5	7,6	15,4	35,5	31,8	45,9	22,0	72,4	4,6	21,8	21,5
Vojvodina	1855	54,3	14,2	11,7	19,2	45,1	14,1	38,8	46,3	72,0	4,2	20,7	13,2
Kosovo	964	70,4	10,8	5,0	13,8	29,6	43,7	37,3	18,7	84,6	2,5	11,4	30,5
SFRJ	18549	62,9	12,3	7,7	16,2	36,2	30,7	47,9	20,8	70,5	6,5	20,1	25,6

+ Izvor: Popis stanovništva 1961., knjiga XII: Migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1966., str. XLIV-XLVII

nog broja doseljenih), a oko jedne trećine (30,7%) preselili su samo unutar iste općine. Da se tu radi prvenstveno o "bijegu sa sela" pokazuje podatak da je pretežan udio doseljenog stanovništva došao iz seoskih naselja (70,5%).

Postoje značajne razlike u strukturi doseljenog stanovništva pojedinih republika i pokrajina (vidi tab. XXI, prilog 16). Najveći je udio doseljenog stanovništva u Sloveniji (46,5%) i Vojvodini (45,1%). Međutim, dok je u Sloveniji 80% doseljenih sa područja same Slovenije, gotovo polovica (46,3%) doseljenika u Vojvodini došli su ne samo s područja izvan Vojvodine, nego i izvan šire Srbije. Iz priloženih statističkih podataka vidljivo je da se u Sloveniji vrši pretežno migracija seoskog stanovništva u urbanizirana područja. U Bosni i Hercegovini i Kosovu, tj. u privredno slabije razvijenim dijelovima Jugoslavije, udio doseljenog stanovništva je najmanji (27,3 odnosno 29,6%), a među doseljenicima je udio doseljenih sa sela najveći u Kosovu (84,6%).

Neravnomjeran privredni, a osobito industrijski razvitak, koji je rezultat u prvom redu različite vrijednosti položaja pojedinih dijelova Jugoslavije za lokaciju industrijskih postrojenja, uvjetovao je ne samo preseljavanje stanovništva promjenom stalnog mjesta boravka unutar Jugoslavije, nego i sezonsko, a osobito dnevno kretanje radne snage između mjesta boravka i mjesta rada. Jedna četvrtina svih zaposlenih u Jugoslaviji 1961.g. radili su izvan mjesta stanovanja (vidi tab. XXI). Osobito velik udio dnevnih migranata među ukupnim brojem radnika je u Sloveniji (39,1%), dakle u privredno najrazvijenijoj republici, ali udio nije mnogo manji ni u nedovoljno razvijenim dijelovima Jugoslavije, kao što su Bosna i Hercegovina (33,3%) i Kosovo (30,5%). Jedan od najvažnijih uzroka ovako velikog udjela dnevnih migranata među radnicima i službenicima svakako je ekonomska orijentacija mnogih domaćinstava na mješovite izvore

prihoda, tj. djelomično iz poljoprivrednih, a djelomično iz nepoljoprivrednih djelatnosti.

Ako se uspoređi karta na kojoj je prikazan udio dnevnih migranata među radnicima i službenicima po općinama (prilog 8) sa kartom broja otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968.g. (prilog 1), vidi se da je relativno mali broj vanjskih emigranata u velikim područjima moguće objasniti većom mogućnošću zapošljavanja u susjednim industrijskim i rudarskim centrima. Takva je situacija u centralnoj Bosni, istočnoj Srbiji (okolica Niša), Kosovu, zapadnom i srednjem dijelu Slovenije i u još nekim područjima. Međutim, postoje područja kao što su istočna Slovenija, te srednja i sjeverna Hrvatska koja imaju i veliki udio dnevnih migranata među radnicima i službenicima, a isto tako i veliki broj emigranata na radu u SR Njemačkoj. To možemo donekle objasniti time što su to područja i općenito nešto manjeg udjela zaposlenih u društvenom sektoru u odnosu na broj stanovnika (vidi prilog 7). Dakle, mogućnost zapošljavanja u Jugoslaviji, te dnevnog migriranja iz mjesta stalnog boravka u mjesto rada, samo djelomično može objasniti raznoliki regionalni raspored vanjske migracije radne snage.

Proces prestrukturiranja stanovništva iz primarnih u ostale sektore djelatnosti bio je prekinut privrednom reformom 1965.g. Promjenama koje su reformom nastale u privrednom razvitku, a posebno u uvjetima zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima, došlo je u prvim godinama reforme čak i do smanjenja broja zaposlenih, a tek je 1968.g. indeks ukupnog broja zaposlenih u odnosu na prethodnu godinu pozitivan, ali je još uvijek ukupan broj zaposlenih 1968.g. manji nego što je bio 1965.g. (tab. XXII; sl. 10). Međutim, broj onih koji preko službe za zapošljavanje traže radno mjesto u godinama nakon reforme naglo raste. Zanimljivo je da se među osobama koje traže zaposlenje nakon 1964.g. smanjuje udio žena i udio nekvalificiranih. Isti je

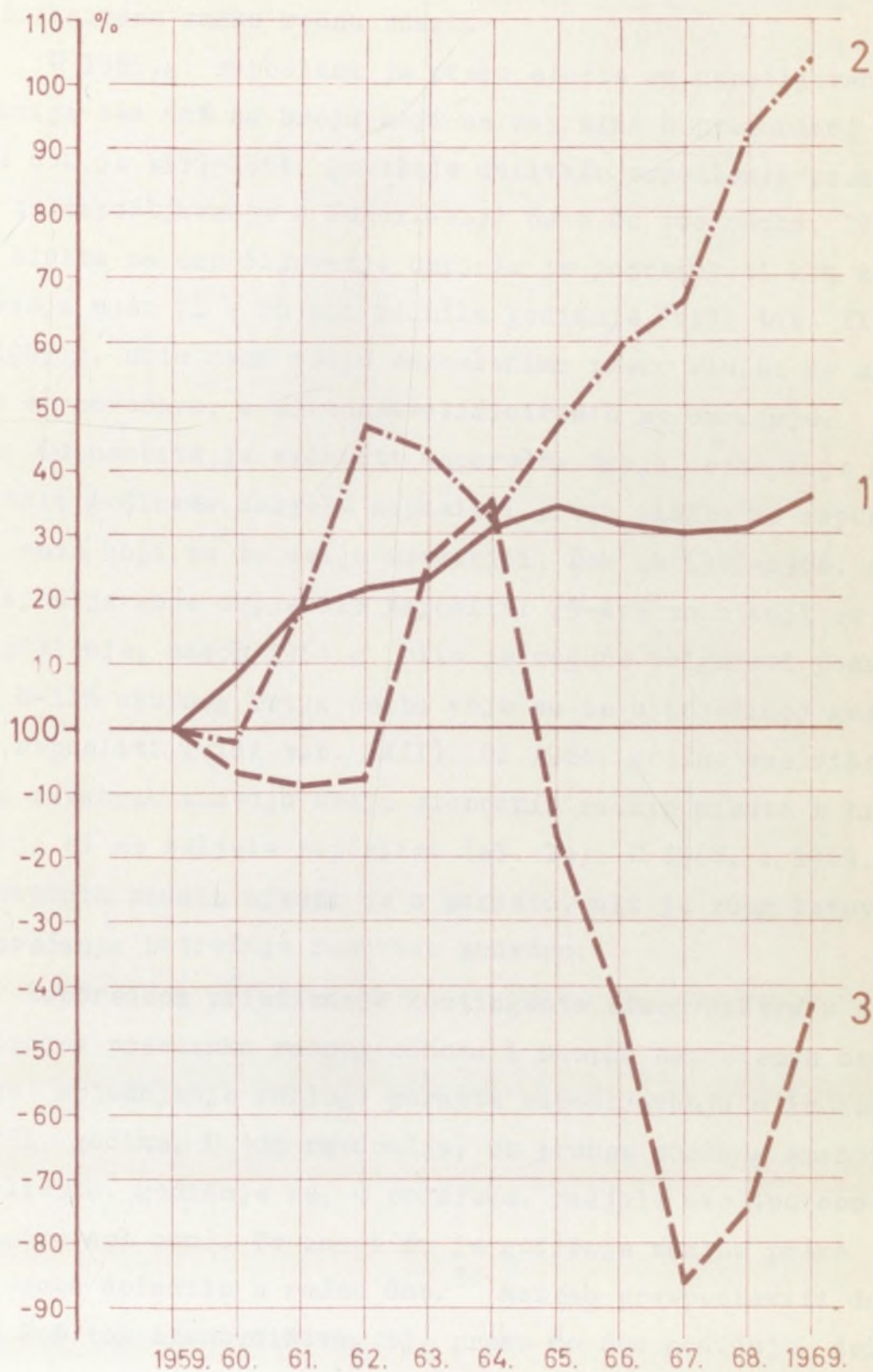
Tab. XXII Pregled kretanja ukupnog broja zaposlenih u Jugoslaviji, osoba koje traže zaposlenje preko službe za zapošljavanje i broja slobodnih radnih mjesta (godišnji prosjek)¹⁾

Godina	Zaposleni u k u p n o			Traže zaposlenje preko službe za zapošljavanje			Prvi put traže zaposlenje preko službe za zapošljavanje			Slobodna radna mjesta ²⁾				
	Broj u 1000	Lančani indeksi	U k u p n o Broj Lančani indeksi	Udio (%)	Udio nekvalificiranih i polukvalificiranih	U k u p n o Broj Lančani indeksi	Udio (%)	Udio nekvalificiranih i polukvalificiranih	Ukupno Broj Lančani indeksi	Udio (%)	Odnos broja slobodnih radnih mjesta prema broju osoba koje traže zaposlenje (u %)			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1958.	2552		132004			79,3					54900		72,2	41,6
1959.	2730	107	161633		51,1	81,7	55456		66,2	85,0	62090	113	76,7	38,4
1960.	2972	109	159230	98	55,6	82,8	57952	104	68,9	85,7	59092	95	73,7	37,1
1961.	3242	110	191283	120	52,1	83,5	66592	115	65,7	90,8	57136	96	72,4	29,9
1962.	3318	102	236563	124	47,4	80,4	80437	121	62,7	90,7	57805	101	72,8	24,4
1963.	3390	102	230272	97	51,5	77,8	84865	105	66,5	89,3	78605	135	72,4	34,1
1964.	3608	106	212486	92	57,2	79,1	89439	105	70,6	90,4	83067	105	71,3	39,1
1965.	3662	101	236969	111	53,3	78,2	95635	107	68,2	89,0	53304	64	70,6	22,5
1966.	3582	98	257607	109	46,6	74,5	87221	91	64,5	83,1	43677	52	65,7	17,0
1968.	3587	101	310997	116	43,7	66,1	115882	126	57,2	61,2	35505	81	62,0	11,4
1969.	3706	103	330626	106	44,0	70,0	146435	126	54,7	65,7	43202	121	61,9	13,1

1) Prema podacima službe za zapošljavanje objavljenim u Statističkim godišnjacima SFRJ

2) Za 1958. i 1959.g. podaci se odnose na broj lica zaposlenih preko službe za zapošljavanje.

SI.10. INDEKSI KRETANJA UKUPNOG BROJA ZAPOSLENIH (1), OSOBA KOJE TRAŽE ZAPOSLENJE (2) I PRIJAVLJENIH SLOBODNIH RADNIH MJESTA (3) 1960-1969.

slučaj i kod osoba koje se prvi put žele zaposliti i traže zaposlenje preko službe za zapošljavanje (vidi tab. XXII). To znači da je privrednom reformom smanjena mogućnost zapošljavanja i za kvalificiranu mušku radnu snagu.

U 1965.g. zaposleno je preko službe za zapošljavanje u Jugoslaviji tek 56% od broja koji se zaposlio u prethodnoj godini, a dok je 1959-1964. godišnje dobivalo zaposlenje preko službe za zapošljavanje u Jugoslaviji 60 - 80 000 osoba, 1966-1968. služba za zapošljavanje uspjela je posredovati kod zapošljavanja samo 21 - 28 000 radnika godišnje (vidi tab. XXII). Nakon 1965.g. udio žena među zaposlenima preko službe za zapošljavanje se povećava, a udio nekvalificiranih se smanjuje.

Od osobite je važnosti usporedba broja osoba koje su se u pojedinim godinama željele zaposliti preko službe za zapošljavanje i onih koji su tu želju ostvarili. Dok je 1959-1964. služba za zapošljavanje uspjevala zaposliti 25-40% onih koji su tražili zaposlenje, nakon 1964.g. bilo je moguće osigurati posao samo za 8-11% ukupnog broja osoba koje su se u pojedinoj godini željele zaposliti (vidi tab. XXII). Od 1964. godine sve više se povećava raskorak između broja slobodnih radnih mjesta i broja osoba koje bi se željele zaposliti (sl. 10). U 1968. i 1969.g. broj slobodnih radnih mjesta je u porastu, ali je zbog istovremenog povećanja potražnje raskorak zadržan.

Usporedbom pristizanja kontingenta stanovništva u radnu dob, s brojem prestanka radnog odnosa i ukupno zaposlenih osoba dobiva se objašnjenje razloga porasta zapošljavanja u inozemstvu nakon 1961. godine. U tom razdoblju, uz proces stalnog smanjivanja nataliteta, godišnje se, u prosjeku, radjalo oko 400 000 djece (tačno 401 000). To znači da je godišnje znatno preko 400 000 osoba dolazilo u radnu dob.³⁰ Možemo pretpostaviti da se najmanje 20% tog stanovništva, tj. preko 80 000 godišnje, želje-

lo zaposliti.³¹ O broju osoba koje su se željele zaposliti u pojedinoj godini još bolje možemo zaključivati na osnovu broja učenika koji u pojedinoj godini završavaju školu, odnosno broja diplomiranih studenata. Od školske godine 1961/62. do kraja školske godine 1968/69. u prosjeku je godišnje završavalo srednje škole 85 685 učenika (bez osoba koje su završile škole za kvalificirane radnike i škole za ostali stručni kadar).³² Od 1969. godine diplomiralo je godišnje, u prosjeku, 28 746 studenata.³³ Znači da je prosječno svake godine završavalo neku stručnu školu, gimnaziju, višu ili visoku školu ukupno 114 431 osoba.

³⁰ Ova tvrdnja bazira se na činjenici znatno većeg nataliteta u vrijeme kada su rođene osobe koje su 1962-1968. godine dospjele u radnu dob. Npr. od 1965. do 1969. godine natalitet je postepeno opadao od 20,9 do 18,8%, a 1950-1954. u prosjeku je bio 28,8%. Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1970., str. 322.

³¹ To se može pretpostaviti na osnovu udjela od 17,5% zaposlenog stanovništva u ukupnom stanovništvu 1961.g., te općenito većeg udjela zaposlenog stanovništva među mlađim dobnim grupama

³² Od 1961/62. do 1968/69. godišnje su završavali tehničke i druge stručne škole u prosjeku 33 025 učenika, gimnazije 25 715 i ostale škole 26 945 učenika. Jedan dio učenika, koji su završili gimnazije, nastavili su školovanje upisom na više i visoke škole, ali je isto tako izvjesno da se znatan broj učenika, koji su završili osnovno školovanje, želio zaposliti. U razdoblju od školske godine 1961/62. do 1968/69.g. sedmi razred osnovne škole u prosjeku je godišnje završilo 204 800 učenika. Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije 1970., str. 280.

³³ Statistički godišnjak Jugoslavije 1970., str. 284.

Razmatranjem podataka o prestanku radnog odnosa od 1966-1969. godine vidi se da je zbog radne nesposobnosti radnika, zbog navršanja 40 (za žene 35) godina radnog staža ili zbog smrti, godišnje bilo slobodno, u prosjeku za pojedinu od ove 4 godine, samo oko 15 500 radnih mjesta (tačno 15 462).³⁴ To znači da se time samo jednom malom udjelu osoba, koje su dospjele u radnu dob ili su završile školovanje, pružila mogućnost zaposlenja.

U razdoblju 1962-1969. god. broj zaposlenih u Jugoslaviji ukupno je porastao za 388 000, odnosno godišnje, u prosjeku, 48 500 radnika.³⁵ Kada ovima pribrojimo, godišnje u prosjeku, oko 15 500 ispražnjenih radnih mjesta nastalih zbog umirovljenja, radne nesposobnosti ili smrti radnika, proizlazi da se je godišnje moglo zaposliti samo oko 64 000 novih radnika, tj. svega 16% od broja osoba koje su svake godine pristizale u radnu dob, odnosno $\frac{3}{4}$ broja osoba za koje možemo pretpostaviti da su se ulaskom u radnu dob željele zaposliti ili oko $\frac{1}{2}$ broja osoba koje su završavale neku stručnu školu, gimnaziju, višu ili visoku školu.

Iz svega se može zaključiti da stopom povećanja broja zaposlenih nakon 1960. god. nije bilo moguće zaposliti niti udio osoba koje su pristizale u radnu dob i to prema relativno niskoj dotadašnjoj prosječnoj stopi zaposlenosti (1968. god. 17,8%; vidi tab. VII). Osim toga treba imati u vidu da je pri tako niskoj

³⁴ U 1966. god. 19 806, 1967. god. 14 681, 1968. god. 12 806 i 1969. god. 14 558. Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja br. 38, godina II, 20.2. 1969. i br. 63, godina III, 31.3.1970.

³⁵ Statistički godišnjak Jugoslavije 1970, str. 322.

stopi zaposlenosti i stalnom porastu spoznaje nedovoljno zaposlenog agrarnog stanovništva o prednostima prelaska u druge sektore djelatnosti, stalno rasla potreba za zapošljavanjem i kod nezaposlenih osoba koje su ranije došle u radnu dob. Razumljivo je da se na taj način može objasniti i porast zapošljavanja u inozemstvu, a naročito nakon 1964. god. kada je broj zaposlenih počeo stagnirati, a u 1966, 1967. i 1968. godini bio čak i manji od broja zaposlenih u 1964. god. (tab. XXIII).

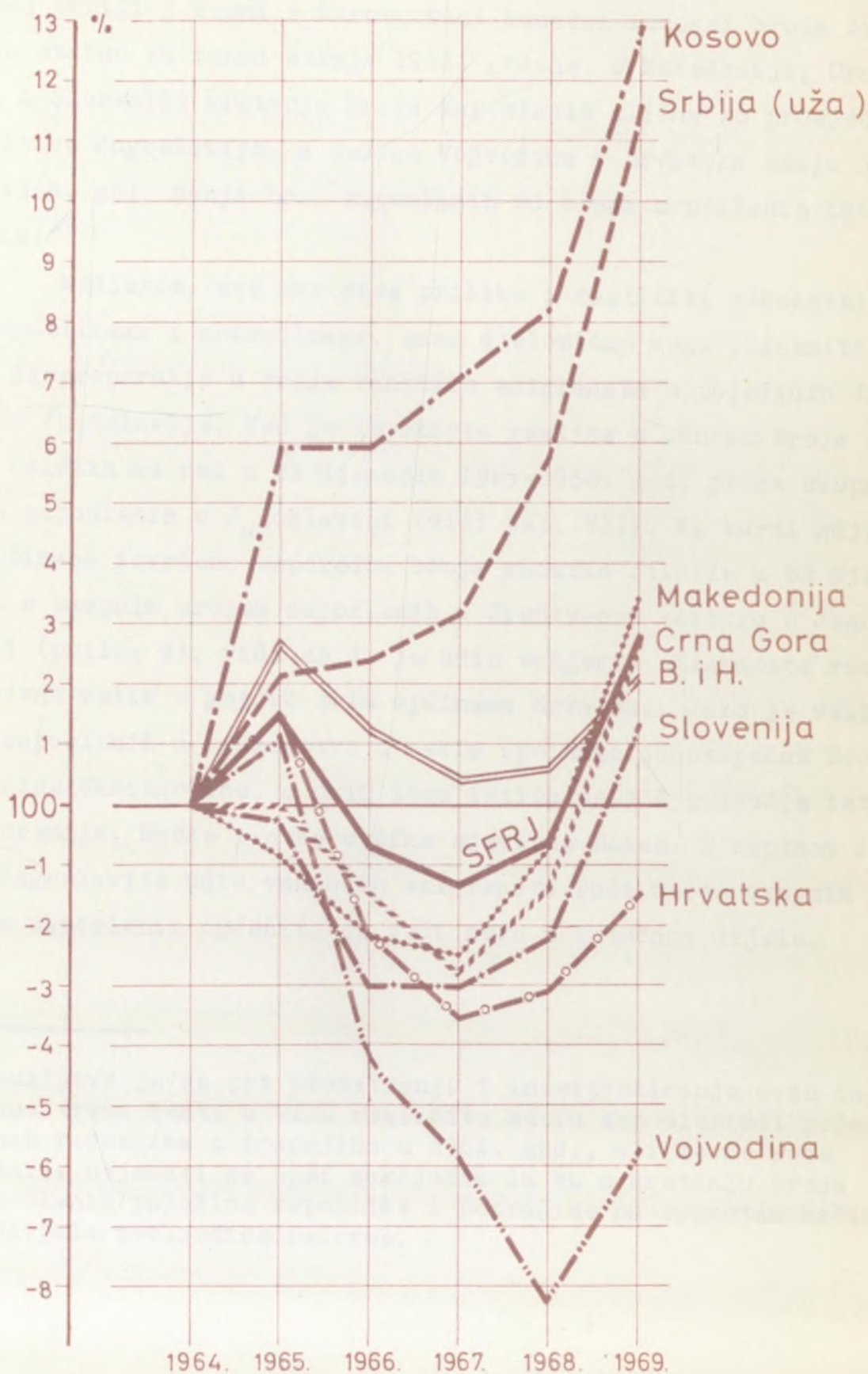
Svi analizirani statistički podaci nedvojbeno ukazuju da u Jugoslaviji postoji velika potreba daljnjeg prestrukturiranja stanovništva iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti. Želja "bijega sa sela" sve više raste, a mogućnosti zaposlenja u nepoljoprivrednim djelatnostima posljednjih nekoliko godina su smanjene. U takvim prilikama lako je shvatiti orijentaciju nezaposlenih i pretežno nekvalificiranih radnika prema inozemnim, nedovoljno podmirenim tržištima radne snage. Budući da je na tim tržištima i cijena rada, pogotovo za pojedina zanimanja, znatno veća od one koja se može postići u Jugoslaviji, među vanjskim emigrantima rada nalazi se i znatan udio kvalificiranih radnika, pa i onih sa fakultetskim obrazovanjem, dakle, osoba koje su bile ili bi se lako mogle zaposliti u Jugoslaviji.

Kada jugoslavenske prosjeke, o kretanju broja zaposlenih, raščlanimo na pojedine republike i pokrajine, uočavaju se vrlo velike razlike (tab. XXIII, sl.11). Od 1961-1969. god. prosječna godišnjaj stopa zaposlenosti najmanje je porasla u Vojvodini - 1,8 i Hrvatskoj - 1,9, a najviše na Kosovu - 3,5 i u užoj Srbiji - 3,4. Kretanje zaposlenosti prema intencijama privredne reforme, tj. stagnacija i pad u prvim godinama reforme da bi se prestrukturiranjem privrede omogućila veća stopa zaposlenosti pri koncu petogodišnjeg razdoblja, može se uočiti

Tab.XXIII Broj zaposlenih u 1960.g., te lančani indeksi do 1969.g. po republikama i pokrajinama
(godišnji prosjeci)

Godina	B i H	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija(uža)	Vojvodina	Kosovo	SFRJ
Broj zapos- lenih u 1000									
1960.	408	59	781	186	427	696	344	71	2 972
Lančani in- deksi									
1961.	108,1	110,2	109,1	108,6	107,3	107,5	115,7	109,9	109,1
1962.	101,4	109,2	102,3	105,0	102,6	103,1	100,0	98,7	102,3
1963.	102,7	100,0	102,5	104,2	103,4	101,4	100,3	101,3	102,2
1964.	106,1	102,8	105,7	108,1	106,8	107,2	105,8	109,0	106,4
1965.	102,7	100,0	101,5	99,2	100,2	102,1	101,2	105,7	101,5
1966.	98,6	98,6	96,4	98,7	96,8	100,2	94,6	100,0	97,8
1967.	98,4	98,6	98,6	99,6	100,0	100,8	98,5	101,1	99,4
1968.	99,8	101,4	99,6	101,7	100,8	102,5	97,7	101,1	100,7
1969.	97,3	104,2	101,5	104,2	103,5	105,4	102,3	104,3	103,3

Sl.11. INDEKSI KRETANJA UKUPNOG BROJA ZAPOSLENIH U PRIVATNOM I DRUŠTVENOM SEKTORU 1965-68. U REPUBLIKAMA I POKRAJINAMA JUGOSLAVIJE

samo promatranjem kretanja zaposlenosti nakon 1964. god. za čitavu Jugoslaviju, ali taj je prosjek sastavljen od dijametralno različitih kretanja u pojedinoj republici i pokrajini. Na Kosovu, u užoj Srbiji i Bosni i Hercegovini konačni indeksi broja zaposlenih stalno su iznad stanja 1964. godine. U Makedoniji, Crnoj Gori i Sloveniji kretanja broja zaposlenih slična su prosječnim za čitavu Jugoslaviju, a jedino Vojvodina i Hrvatska imaju još i u 1969. god. manji broj zaposlenih od broja zaposlenih 1964. godine.³⁶

Medjutim, sve ove opće prilike i različiti pokazatelji po republikama i pokrajinama, samo djelomično mogu objasniti velike disproporcije u broju vanjskih emigranata u pojedinim dijelovima Jugoslavije. Već je istaknuta razlika u odnosu broja radnika otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. prema ukupnom broju zaposlenih u J_ugoslaviji (vidi tab. VII). Na karti gdje je po općinama izvršena usporedba broja radnika otišlih u SR Njemačku s ukupnim brojem zaposlenih u društvenom sektoru u Jugoslaviji (prilog 9), vidi se da je udio vanjskih emigranata rada relativno velik u gotovo svim općinama Hrvatske. Jako je velik udio zaposlenih u inozemstvu u nekim općinama jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine, a osim toga ističu se još područja istočne Slovenije, Bačke i neke općine sjeverne Bosne. U zapadnom dijelu Jugoslavije udio vanjskih emigranata rada među ukupnim brojem zaposlenih općenito je veći nego u istočnom dijelu.

36

Razumljivo je da pri promatranju i interpretiranju ovih indeksa treba imati u vidu različitu stopu zaposlenosti pojedinih republika i pokrajina u 1964. god., ali to ne može bitnije utjecati na opći zaključak da su u kretanju broja zaposlenih pojedine republike i pokrajine na suprotan način doživjela posljedice reforme.

Budući da ovakvo stanje nije moguće na zadovoljavajući način objasniti niti uvjetima prirodno-geografske sredine niti stupnjem dosadašnjeg privrednog razvoja stope zaposlenosti i kretanja zapošljavanja u zemlji, nužno je detaljnije upoznati motive zapošljavanja naših radnika u stranim zemljama.

METODOLOŠKI PRISTUP ZA UPOZNAVANJE MOTIVA ZAPOŠLJAVANJA U INOZEMSTVU I ISTRAŽIVANJE PROCESA MIGRACIJE

Informacije o mogućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu imaju najveće značenje. Podaci koji su interpretirani u prethodnom poglavlju ukazuju da je u sadašnjim uvjetima male stope zaposlenosti, te nedovoljnih i smanjenih mogućnosti zapošljavanja osoba koje pristižu u radnu dob, nužno zapošljavanje jednog dijela aktivnog stanovništva Jugoslavije u stranim zemljama. To je izazvano i omogućeno sadašnjim stupnjem privrednog i društvenog razvitka Jugoslavije, velikom potražnjom radne snage u nekim evropskim zemljama i nastojanjem Jugoslavije da se uključi u međunarodnu podjelu rada. Ostaje otvoreno pitanje: zašto proces vanjskih migracija nije u istoj mjeri zahvatio sve dijelove Jugoslavije sličnih gospodarskih i demografskih osobina, tj. zašto iz krajeva podjednakih uvjeta za privredni razvitak podjednakog stupnja dosadašnjeg razvitka i približno istih demografskih svojstava u jednom slučaju imamo beznačajan broj vanjskih emigranata rada, dok su u drugom slučaju među ogromnim brojem otišlih na rad u strane zemlje i oni kojima to nije egzistencijalna nužda?

Sva dosadašnja promatranja pokazuju da je upoznavanje motiva odlaska na rad u inozemstvo jedan od najvažnijih problema u sklopu svestranog analiziranja kružnog toka vanjskih migracija. Smatramo da na odluku potražnje i prihvaćanja zaposlenja u stranoj zemlji ne utječe samo ekonomska situacija radnika i domaćinstva u kojem živi u Jugoslaviji, nego njegovo

zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo sa svakim od elemenata socijalno-ekonomske situacije ili bolje rečeno sa situacijom u cjelini, te spoznaja o mogućnostima i prednostima mijenjanja te situacije odlaskom na rad u inozemstvo. Odnos svake osobe prema zapošljavanju u inozemstvu mijenja se promjenama njegove socijalno-ekonomske situacije, ali isto tako i novim spoznajama. Od situacije u kojoj svaki pojedinac živi u Jugoslaviji do konačnog odlaska na rad u inozemstvo potreban je niz vanjskih utjecaja i svjesnih postupnih aktivnosti koje će se pokušati obrazložiti na shematskom prikazu zapošljavanja u inozemstvu (sl.12).

U shematskom prikazu zapošljavanja u inozemstvu polazi se od činjenice da radnik živi u Jugoslaviji u složenoj socijalno-ekonomskoj situaciji koja se sastoji iz stambenih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih, političkih i ličnih prilika. Neosporno je da najveće značenje ima ekonomski položaj radnika, odnosno ekonomska situacija njegovog domaćinstva, jer ekonomski položaj utječe više ili manje na sve ostale elemente njegove situacije. Na ekonomski položaj radnika najviše utječu radni uvjeti, prvenstveno visina zarade, pa je ocjena zadovoljstva s njegovim radnim uvjetima najvažniji faktor utjecaja na želje i odluke o mijenjanju postojeće situacije.

O stupnju kulturnog napretka i civiliziranosti radnika također jako ovisi da li će on sa svojom situacijom biti zadovoljan ili ne. Osim tog konstantnog faktora koji utječe na stupanj čovjekovog zadovoljstva, odnosno nezadovoljstva, treba voditi računa i o faktorima koji mogu vrlo brzo i neposredno utjecati na stupanj zadovoljstva sa postojećom situacijom. Pored pogoršanja nekog od elemenata situacije, jedan od najvažnijih faktora za brzo stvaranje nezadovoljstva svakako su informacije o mogućnostima koje pojedinac ima za poboljšanje svoje postojeće situacije. Ako je npr. krug sabiranja informacija nekog seljaka samo njegovo i nekoliko susjednih sela, onda će se njegovo nas-

Sl.12 SHEMATSKI PRIKAZ ZAPOSŁJAVANJA U INOZEMSTVU

S_I T U A C I J A

1. stambena
2. radna
3. socijalno-ekonomska (specifična obiteljska)
4. kulturna (stupanj obrazovanja, tradicija i dr.)
5. politička (uvjerenje i aktivnost)
6. individualna (individualno psihološke osobine)

INFORMACIJE

o mogućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu i druge

OCJENE MOGUĆNOSTI

i određivanje prednosti i nedostataka zaposlenja u inozemstvu

NEZADOVOLJSTVO

situacijom i želja da se ona izmijeni zaposlenjem u inozemstvu

ODLUKA

o zaposlenju u inozemstvu i praktični poduhvati za njeno ostvarenje

EMIGRIRANJE

na rad u inozemstvo

tojanje za mijenjanje vlastite situacije kretati isključivo pod utjecajem dostizanja i eventualnog prestizanja socijalno-ekonomskog položaja najbogatijih i najuglednijih seljaka koje on poznaje, tj. svoj položaj će nastojati izmijeniti kupovinom zemlje, uvođenjem rentabilnijih kultura, tehniziranjem poljoprivredne proizvodnje i sl. Složenije i veće informacije pobudjuju veće nezadovoljstvo, veće želje za izmjenu postojeće situacije i veću spremnost na akciju kojom bi se te izmjene izvršile.

Kod mnogih socijalnih grupa je znanje o mogućnostima zapošljavanja u inozemstvu dio njihove kulturne svijesti (npr. u krajevima tradicionalnog iseljavanja), ali kod mnogih će tek nove informacije o mogućnostima i prednostima zaposlenja u stranim zemljama uvjetovati nezadovoljstvo sa njihovim položajem i želju da taj položaj izmjene odlaskom na rad u inozemstvo. Osim informacija o mogućnostima zaposlenja i prednostima rada u inozemstvu, na nezadovoljstvo sa sadašnjim položajem i želju da se on radom u stranoj zemlji izmijeni, mogu utjecati i druge informacije, a osobito one koje ukazuju na povoljne mogućnosti investiranja ušteda od rada u inozemstvu, kao npr. informacije o mogućnostima prelaska iz poljoprivredne u druge sektore djelatnosti, o povoljnim mogućnostima promjene mjesta stalnog boravka i sl.

Prve informacije o mogućnostima rada u stranim zemljama dolaze spontano. Međutim, čim su one kod nekoga izazvale nezadovoljstvo i pomisao da bi on svoju situaciju mogao poboljšati odlaskom na rad u neku stranu zemlju, on nastoji o tome dobiti nove i detaljnije informacije, te na osnovu svih tih informacija ocjenjuje da li za njega postoje mogućnosti emigriranja u stranu zemlju. On nadalje ocjenjuje prednosti i nedostatke emigriranja, pa kada utvrdi da subjektivne mogućnosti postoje i da su prednosti emigriranja veće od nedostataka, donosi odluku o zapošljavanju u inozemstvu i poduzimlje praktične korake potrebne da se ta odluka ostvari. Nakon što je i ta etapa uspješno savladana, radnik

emigrira na rad u stranu zemlju.

Prema tom prikazu presudno značenje imaju informacije o mogućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu. One mogu dolaziti ne samo sredstvima javnog masovnog informiranja, nego isto tako i neposrednim obavještenjima onih koji su bili ili se nalaze na radu u stranim zemljama. Članovi rodbine, prijatelji i poznanici koji rade u inozemstvu ne utječu samo na prenošenje informacija, nego isto tako i ne realizaciju odluke o zapošljavanju u stranim zemljama. Oni najčešće pronalaze poslodavca, pa čak i pomažu radniku da se što prije i što bolje snadje u novim radnim i životnim uvjetima. Pretpostavke o pomoći članova rodbine, prijatelja i poznanika koji su na radu u inozemstvu jako mnogo utječu i na ocjenu objektivnih i subjektivnih mogućnosti za odlazak na rad u stranu zemlju, a isto tako i na donošenje same odluke o emigriranju.

Informacije o mogućnostima i prednostima rada u inozemstvu mogu se prenositi i usmenom predajom jedne generacije slijedećoj. Razumljivo je da će lakše doći do odluke o emigriranju onaj kome je otac ili djed također bio na radu u nekoj stranoj zemlji. Neosporno je da se informacije različito šire u različitim sredinama i do različitih socijalnih grupa i da različite socijalne grupe imaju različitu sposobnost akceptiranja informacija. Osobito velike regionalne razlike postoje u uvjetima i mogućnostima širenja neposrednih informacija koje prenose bivši i sadašnji radnici u inozemstvu, jer u krajevima gdje je takvih radnika malo, manji je i izvor tih neposrednih informacija.

Ne smije se ispustiti iz vida ni činjenica da zapošljavanje u inozemstvu djeluje i kao psihološki fenomen. U općoj trci za socijalnim prestižom, oni koji provedu izvjesno vrijeme na radu u inozemstvu općenito se brže i u većem broju uspijevaju izdvojiti iz svoje okoline, a s boljim gospodarskim položajem i s eventualnim dopunskim obrazovanjem postižu najčešće i veći druš-

tveni ugled. Poboljššan gospodarski i socijalni položaj onih koji su na radu u stranim zemljama djeluje, dakle, kao posredna informacija o prednostima zapošljavanja u inozemstvu (to je tzv. socijalni efekt demonstriranja). Vrlo često je zaposlenje u inozemstvu samo način da se u trci za što većim uspjehom u društvu ostvare ciljevi koje nije bilo moguće ostvariti zaposlenjem u zemlji.

Prostorne razlike u širenju i prihvaćanju informacija o mogućnostima i prednostima zapošljavanja u inozemstvu sigurno su jedan od osnovnih razloga tako velike prostorne raznolikosti broja i strukture vanjskih emigranata. Spontano neposredno i posredno prenošenje informacija o zapošljavanju u inozemstvu uzrokuje sve veće regionalne disproporcije u broju vanjskih emigranata radne snage, jer veći broj zaposlenih u inozemstvu u jednom kraju ujedno znači i veći broj informacija za nove potencijalne vanjske emigrante radne snage.

Na proces zapošljavanja u stranim zemljama može se djelovati i smišljenim, organiziranim širenjem informacija. Osnovna sredstva javnog informiranja (novine, radio i televizija) imaju manje značenje, jer se njima teže postiže prostorno selektivno djelovanje. Veće značenje imaju različiti oblici informacija posrednika u zapošljavanju.

Već istaknuta uloga rodbine, prijatelja i poznanika potencijalnih vanjskih emigranata rada jasno ukazuje da su oni ujedno i posrednici u zapošljavanju. Međutim, njihovom ulogom redovito se povećavaju prostorne disproporcije u broju zaposlenih u inozemstvu. Slično značenje imaju i predstavnici poslodavaca kao posrednici u zapošljavanju, jer oni najčešće sakupljaju radnu snagu u područjima gdje su dosadašnje informacije o prednostima zapošljavanja u inozemstvu već proširile želju za odlaskom na rad u stranu zemlju, odnosno u područjima gdje već postoji veliki broj vanjskih emigranata rada, pa se novima nije

teško odlučiti da podju za njima. Predstavnicima poslodavaca imaju i druge interese da prikupljaju radnu snagu iz istih područja iz kojih već imaju veliki broj radnika kao što je npr. uvjerenje da će i s novim radnicima iz istog kraja biti jednako zadovoljni ili zbog činjenice da će se okupljanjem radnika iz istog kraja smanjiti fluktuacija i sl.

Jugoslavenska služba za zapošljavanje sa širokom mrežom općinskih zavoda za zapošljavanje i njihovih ispostava može najefikasnije selektivno pružati informacije o zapošljavanju u inozemstvu. Dapače, ona može ne samo djelovati na proces odlaska na rad preko granica zemlje, nego isto tako uspješno utjecati na sve etape u prikazanom procesu odlaska na rad u stranoj zemlji, tj. od davanja informacija do emigriranja. Iz toga se također može vidjeti pozitivna uloga organiziranog zapošljavanja radnika u stranim zemljama. Da bi ta uloga jugoslavenske službe za zapošljavanje bila što korisnija, neophodno je nužno da se svestranim analiziranjem dosadašnjeg procesa zapošljavanja radnika u stranim zemljama utvrdi najoptimalnija politika djelovanja na proces zapošljavanja i utvrdi način ostvarivanja te politike.

Čini se da se dosadašnja i sadašnja politika jugoslavenske službe za zapošljavanje prvenstveno sastoji u "otvaranju" novih emigrantskih područja, tj. u pokušaju što ravnomjernijeg rasporeda broja emigranata. Pri tome se često zaboravlja da neposrednim daljnjim informacijama koje će prenositi radnici organizirano upućeni na rad iz novih emigrantskih područja, može i u tim područjima proces zapošljavanja u inozemstvu poprimiti zabrinjavajuće i teško kontrolirane dimenzije.

Kroz slične etape koje su prikazane u modelu odlaska na rad u inozemstvo prolazi radnik i za vrijeme boravka u stranoj zemlji. On se sada nalazi u potpuno novoj socijalno-ekonomskoj situaciji. Dobiva različite nove informacije, a naročito

su mu važne one koje ga obavještavaju o mogućnostima povratka u zemlju (ponuda radnih mjesta, mogućnost investiranja uštedjevina i sl.). Međutim, on dobiva i druge informacije, kao npr. o mogućnostima ostajanja u zemlji rada ili odlaska u drugu stranu zemlju. Ocijenjujući svoju situaciju u stranoj zemlji rada i mogućnosti da tu situaciju izmijeni, on stalno donosi odluke da:

- a) na određeno ili neodređeno vrijeme produži svoj boravak u stranoj zemlji,
- b) promijeni mjesto rada i boravka u istoj stranoj zemlji,
- c) ode u neku drugu stranu zemlju ili
- d) se vrati natrag u Jugoslaviju.

Budući da i u ovom slučaju veliko značenje imaju informacije, jer ih radnik nastoji što više prikupiti od prvog dana ulaska u stranu zemlju, očito je da mu na različite načine te informacije treba dostaviti i s njima utjecati na njegove odluke, ali je isto tako nužno da te odluke budu od što je moguće veće koristi, kako za radnike koji su se zaposlili u inozemstvu, tako i za društvenu zajednicu iz koje potječu.

Konačno, kada se je radnik odlučio na repatrijaciju on najčešće dolazi u potpuno novu situaciju. Njegovim boravkom i uštedama od rada u stranoj zemlji nije se samo promijenio njegov ekonomski položaj, nego redovito i svi drugi činioci njegove situacije. U odnosu na situaciju prije emigriranja, radnik repatrijacijom vrlo često mijenja ne samo mjesto rada nego i granu djelatnosti pa i mjesto stalnog boravka. O tome kako je zadovoljan svojom novom situacijom u prvom redu zavisi njegova eventualna odluka da se ponovno zaposli u stranoj zemlji.

Anketiranjem se najbolje mogu upoznati motivi, posljedice i proces zapošljavanja u inozemstvu. Sva dosadašnja razmatranja ukazuju koliko je nužno kod proučavanja emigracijskih tokova kompleksno analizirati složenu situaciju u kojoj se radnik nalazi prije odlaska u stranu zemlju, za vrijeme boravka na radu u

inozemstvu i nakon povratka u domovinu.

Iskustva drugih i razmatranja u okviru dosadašnjeg proučavanja problematike naše ekonomske emigracije u SR Njemačku nedvojbeno ukazuju da osnovni izvor podataka za upoznavanje motiva zapošljavanja u inozemstvu, odnosno analiziranje različitih situacija u kojima se u kružnom toku migracije nalazi radnik, prvenstveno treba biti anketiranje učesnika u migraciji.

Probni upitnik (prilog 18) koji je izradjen sa svrhom anketiranja ne samo naših radnika zaposlenih u SR Njemačkoj, nego i u ostalim zemljama u kojima su na privremenom radu, provjeren je u 5 različitih emigrantskih područja (Imotska Krajina i jugozapadna Bosna, Zagre, Madjimurje, istočna Hrvatska i Kosovo), a isto tako i jednim probnim anketiranjem u SR Njemačkoj (uglavnom okolica Münchena). Da se dobije što bolji uvid u specifičnu problematiku koja u vezi sa zapošljavanjem u inozemstvu postoji u svakom od ovih područja, uporedo s probnim anketiranjem vršene su i tzv. grupne diskusije sa radnicima koji su sada na radu u inozemstvu, s onima koji su se vratili, te sa članovima porodica radnika sada zaposlenih u stranim zemljama.

Probno anketiranje izvršeno je u jesen 1969. godine i u februaru 1970. godine (istočna Hrvatska).

Budući da je svrha ovog probnog anketiranja bila da se provjeri upitnik i dobije opća slika o specifičnoj problematici pojedinih emigrantskih područja, rezultati nisu reprezentativni, pa zbog toga nisu detaljno kvantificirano izraženi. Oni su uzeti u razmatranje u nastavku pri obradi specifične problematike emigriranja radnika iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Kosova.

NEKE SPECIFIČNOSTI VANJSKIH MIGRACIJA RADNE SNAGE
IZ POJEDINIH REPUBLIKA I POKRAJINA JUGOSLAVIJE

Različit intenzitet i dosadašnji razvoj procesa zapošljavanja u stranim zemljama, te osobitosti s obzirom na motive, posljedice, način zapošljavanja, demografske i socijalno-ekonomske strukture zaposlenih, ulaganje uštedjevina i druga obilježja vanjske migracije radne snage, koja su evidentirana u svakoj republici i pokrajini Jugoslavije, iziskuju detaljniju stručnu obradu. Bez dvojbe je, da su za takvu obradu najpozvaniji kadrovi iz dotičnih republika i pokrajina.

U okviru prethodne studije projekta "Jugoslavenski radnici u SR Njemačkoj" suradnici iz svih naših republika i pokrajina interpretirali su tabelarne i kartografske priloge koji se odnose na njihova političko-teritorijalna područja. Zahvaljujući neposrednom poznavanju prilika u republikama i pokrajinama u kojima rade, suradnici su ukazali i na neke opće pojave u vezi s emigriranjem radne snage iz tih dijelova Jugoslavije.

Priloge suradnika nastojalo se je što više uskladiti, pa su u nastavku priloženi u znatno skraćenom obliku, a prilozi o zapošljavanju radnika iz Bosne i Hercegovine i Kosova dopunjeni su rezultatima probnog anketiranja. Mnoge specifičnosti pojedinih regija koje su interpretirane u općem dijelu ovog rada, izostavljene su u prikazu republika i pokrajina.

Iz zapadne Hercegovine i jugozapadne Bosne proces zapošljavanja u inozemstvu prenosi se u sjevernu Bosnu.³⁷ Pojedini dijelovi Bosne i Hercegovine poznati su kao tradicionalna područja emigriranja na rad u inozemstvo. To se prvenstveno odnosi na zapadnu Hercegovinu i jugozapadnu Bosnu. Međutim, posljednjih godina ovim krajevima se sve više, u procesu zapošljavanja u inozemstvu, priključuju područja sjeverne, a osobito sjeverozapadne

Bosne. Osim toga, većim brojem radnika zaposlenih u inozemstvu karakteriziraju se gradski centri Bosne i Hercegovine: Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka i Zenica.

Iz Bosne i Hercegovine otišlo je 1965-1968. god. na rad u SR Njemačku 26 420 radnika. Najviše ih je otišlo iz općine Livno (3 214), a zatim, sa preko 1 000 otišlih radnika, slijede općine Duvno, Ljubuški, Sarajevo, Lištica, Mostar, Banja Luka i Čitluk (vidi prilog 17). Najveći udio otišlih u odnosu na ukupan broj zaposlenih u nepoljoprivrednim djelatnostima ima općina Duvno (189,7%). To je ujedno i najveći udio u čitavoj Jugoslaviji. Osim Duvna i općine Grude, Posušje, Ljubuški i Čitluk imaju veći broj otišlih na rad u SR Njemačku u promatrane 4 godine nego što je ukupan broj zaposlenih iz tih općina na teritoriju Jugoslavije.

Udio žena među radnicima otišlim u SR Njemačku 1965-1968. god. je relativno malen (15,9%), ali je i tako mali udio za prilike u Bosni i Hercegovini vrlo značajan, jer su u prošlosti žene iz ove republike vrlo malo učestvovala u odlasku na rad u inozemstvo. Karakteristično je da se udio žena među radnicima koji se zapošljavaju u inozemstvu stalno povećava, a osobito u peripanonskom dijelu Bosne, tj. u području koje je u posljednje vrijeme uključeno u proces zapošljavanja u inozemstvu.

Osnovni uzrok iseljavanja na rad u inozemstvo iz zapadnohercegovačkih općina, a u nešto blažoj mjeri i iz općina jugozapadne Bosne, nalazi se u međuzavisnosti velikog prirodnog prirasta, agrarne prenaseljenosti i izrazitoj nerazvijenosti sekundarnih i tercijarnih privrednih djelatnosti, tj. u velikom višku

³⁷ Prema: dr S. Bakaršić i mr. N. Zubić, Radnici iz SR Bosne i Hercegovine u SR Njemačkoj, rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

radne snage. Ali, pored ovih inicijalnih uzroka, u sadašnjoj fazi evoluiranih migracijskih procesa nisu manje značajni ni drugi motivi, kao što su mogućnost postizanja znatno većih zarada, posebno u SR Njemačkoj. Pored ekonomske, taj motiv ima i već čvrsto fiksiranu ekonomsku konstantu.

Za kompleksnije i naučno realnije sagledavanje faktora koji su doprinjeli vremenski dugotrajnijem i po obimu intenzivnijem zapošljavanju u SR Njemačku, u ranijem društvu organiziranog upućivanja radne snage u inozemstvo, treba imati u vidu da je stanovništvo u ovom području imalo još od prije rata svojih rođaka i poznanika u ovoj evropskoj zemlji koji su im tamo osigurali zaposlenje.

Prividno je teže objasniti uzroke većeg odlaska na rad u strane zemlje iz gradskih centara Bosne i Hercegovine gdje je nacionalni dohodak veći a životni i radni uvjeti mnogo povoljniji nego u navedenim agrarno prenaseljenim i privredno nerazvijenim krajevima. Tu je bez sumnje glavni motiv nezaposlenost, odnosno višak radne snage odredjenih struka i želja za većom zaradom. Ovi su uzroci svakako pospješeni većom mobilnošću, lakšom adaptacijom i većom obrazovanošću gradskog stanovništva.

Zapošljavanje u inozemstvu najmanje je zahvatilo područje istočne Bosne. Prometna izoliranost, te nešto bolja mogućnost zapošljavanja u susjednim rudarskim centrima i u eksploataciji šume, a paralelno s time i veći nacionalni dohodak, neki su od uzroka manjeg učešća ovih dijelova Bosne i Hercegovine u odlasku radne snage u inozemstvo. Osim ovih perifernih područja koja su ujedno i najudaljenija od zemalja imigracije radne snage gotovo su svi ostali krajevi Bosne i Hercegovine zahvaćeni procesom iseljavanja na rad u SR Njemačku i neke druge strane zemlje što ujedno svjedoči o slabijem stupnju razvitka privrede Bosne i Hercegovine u odnosu na druge republike i pokrajine Jugoslavije.

Prema dobnoj strukturi najviše je radnika do 25 godina starosti (29,7%). Karakteristično je da općine koje su se kasnije uključile u proces zapošljavanja u inozemstvu uglavnom imaju veći udio radnika u mlađim dobnim skupinama. Odlazak mlade radne snage sa sela, pored pozitivnih, ima i negativnih posljedica. U nekim krajevima, koji su inače poznati po velikoj agrarnoj napućenosti, kao npr. livanjski i susjedni hercegovački prostor, u agrarnom pejzažu sve češća je pojava socijalnog ugara. To je ujedno dokaz da zapošljavanje u inozemstvu nije samo prirodan "odljev" nedovoljno zaposlenog agrarnog stanovništva, nego na rad u inozemstvo odlazi i dio radne snage koja bi se mogla zaposliti na obradi poljoprivrednog zemljišta.

Glavnina radnika koji su otišli na rad u SR Njemačku iz Bosne i Hercegovine su iz seoskih naselja (62%). To je u skladu sa činjenicom pretežnog zapošljavanja u inozemstvu nekvalificirane radne snage.

Rezultati probnog anketiranja izvršenog u općinama Livno i Duvno pokazuju da je intenzivniji proces emigriranja zahvatio ovo područje odmah nakon 1960. god., a preko 50% radnika iz tih općina otišli su na rad u strane zemlje prije 1965. godine. Uglavnom su to poljoprivrednici s manje od 2 ha obradivog zemljišta ali ima slučajeva, naročito posljednjih godina, da pojedini kvalificirani radnici napuštaju radna mjesta u Livnu i drugim mjestima u kojima su pretežno radili kao dnevni ili tjedni migranti.

U pravilu iz ovog tradicionalnog područja migracije radne snage radnici odlaze na rad u inozemstvo vrlo mladi, najčešće nakon odsluženja vojnog roka. Najčešće odlaze na rad u SR Njemačku, a mnogo rjeđe u Austriju. U inozemstvu redovito se zapošljavaju kao zidari i tesari. Zimi su obično 3-5 mjeseci kod kuće, a mnogi osim toga koriste i ljetni kolektivni do-

pust i tada ispomažu u poljoprivredi. Nakon 2-3 godine rada u inozemstvu obično se žene s djevojkama iz istog kraja, ali i dalje rade u inozemstvu kao sezonski radnici dok žene ostaju kod kuće u Jugoslaviji.

Pri zapošljavanju u inozemstvu vrlo malo značenje su u ovom kraju imali zavodi za zapošljavanje. Radnici su ili sami stupili u kontakt s poslodavcima u inozemstvu ili im je zaposlenje osigurao netko od rodbine ili prijatelja. Iz mnogih domaćinstava na radu u stranim zemljama su dvoje ili više članova.

Prilikom anketiranja radnici iz ovog područja su izjavljivali da će im za ostvarivanje ciljeva zapošljavanja u inozemstvu biti potrebno ostati na radu u stranim zemljama preko 3, a mnogima i preko 5 godina. Konstatirano je da je broj povratnika vrlo malen, pa se može zaključiti da glavnini vanjskih emigranata rada iz ovog područja sezonski rad u inozemstvu predstavlja stalan osnovni izvor sredstava za život.

Do pred nekoliko godina radnici iz ovog područja investirali su uštedjevine od zarada u inozemstvu gotovo isključivo u gradnju, dogradnju ili obnovu kuće pri čemu je važnu ulogu igrao i faktor prestiža. Iako su i u novije vrijeme investicije u gradnju kuće najvažnije, uočava se sve veće nastojanje da se kuća izgradi u lokalnim gradskim središtima, a vrlo često i u udaljenijim gradovima u kojima se radnici nastoje zaposliti u nepoljoprivrednim djelatnostima.

Imajući u vidu da je SR Bosna i Hercegovina privredno još uvijek nedovoljno razvijena, da ima nepovoljnu privrednu strukturu s prevladavajućom sirovinskom i baznom industrijom u kojim djelatnostima je nepovoljna razdioba dohotka, kao i to da je u ovoj Republici dohodak po stanovništvu u visini od svega 1/3 prosječnog dohotka po stanovniku Slovenije ili 1/2 stanovnika Hrvatske, te da prevladava poljoprivredno stanovništvo s

visokim prirodnim prirastom, može se pouzdano zaključiti da će se proces zapošljavanja u inozemstvu nastaviti i broj zaposlenih u stranim zemljama nastaviti i u daljnje vrijeme. Pomjerna težišta zapošljavanja u inozemstvu iz južnih u sjeverne dijelove Republike sve više se vrši organiziranim i smišljenim posredovanjem službe za zapošljavanje što je omogućeno i sklapanjem međudržavnih ugovora za zapošljavanje naših radnika u inozemstvu, a naročito značenje ima bilateralni sporazum sa SR Njemačkom, koji se je počeo primjenjivati početkom 1970. godine.

Od 1969. godine proces zapošljavanja u inozemstvu sve više zahvaća i Crnu Goru.³⁸ Teški uvjeti života na krškom i planinskom području i u prošlosti su prisiljavali stanovnike Crne Gore da migriranjem, pa i preseljavanjem u druga područja Jugoslavije, potraže sigurnije izvore egzistencije. Popisom 1961. godine utvrđeno je da gotovo 130 000 (tačno 129 845) Crnogoraca živi u drugim republikama. To znači da 1/4 svih Crnogoraca živi izvan svoje Republike (25,3%).³⁹

Unatoč tradicije privremenog ili stalnog napuštanja zavičaja, stanovnici Crne Gore sve do najnovijeg vremena nisu bili značajnije uključeni u vanjske migracije radne snage. Obradom podataka o zapošljavanju u SR Njemačkoj 1965-1968. godine utvrđeno je da su u te 4 godine otišli na rad u ovu zemlju samo 415 radnika, odnosno svega 0,3% ukupnog broja otišlih iz

³⁸ Prema: dr M. Radović, Globalna obrada podataka u okviru projekta "Jugoslavenski radnici u SR Njemačkoj" za Crnu Goru, rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

³⁹ Kod toga treba imati u vidu da su u nekim područjima, kao npr. u Kosovu, Crnogorci autohtono stanovništvo.

Jugoslavije (tab. VII). Posredstvom službe za zapošljavanje otišlo je iz Crne Gore na rad u SR Njemačku do kraja 1960. godine 166 radnika.⁴⁰ To znači da se 60% radnika zaposlilo u SR Njemačkoj u tom razdoblju bez posredovanja službe za zapošljavanje.

Glavnina onih koji su se zaposlili u SR Njemačkoj do 1968. godine otišli su iz Crne Gore baš u toj godini (63,2%, tab. VIII).

Istovremeno, dok se posredstvom službe za zapošljavanje zaposlilo u SR Njemačkoj do kraja 1968. god. 166 radnika, u Francuskoj se zaposlilo 186, Austriji 29, Švicarskoj 17 i u svim ostalim stranim zemljama još 23 radnika, ukupno u inozemstvu 421 radnik. Znači da je do 1968. godine veće značenja za zapošljavanje stanovnika iz Crne Gore imala Francuska nego Njemačka. Međutim, u 1969. godini posredstvom službe za zapošljavanje otišlo je u Francusku samo 30 radnika iz Crne Gore, a u SR Njemačku 1 466, ukupno u inozemstvo 1 507 radnika. Kada se uspoređi broj odlazaka preko službe za zapošljavanje u 1969.god. s ukupnim brojem otišlih do kraja 1968.god., dobiva se porast od 358%. Broj zaposlenih u inozemstvu krajem 1969.god. koji su evidentirani u službi za zapošljavanje (1 853 radnika), porastao je u prvih 9 mjeseci 1970.god. za 108%.⁴¹ Ako se radnicima koji su otišli u 1969. i 1970. godini pribroji izvjestan broj i onih koji su otišli mimo evidencije službe za zapošljavanje,

⁴⁰ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1968. godini, Statistički podaci službe za zapošljavanje, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd 1969, str. 14.

⁴¹ Ukupno je od 1.1. do 30.9.1970. godine otišlo na rad u inozemstvo posredstvom službe za zapošljavanje 1 996 radnika iz Crne Gore. Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 81, godina III, Beograd, 13.11.1970. godine.

očito je da je proces zapošljavanja u inozemstvu u Crnoj Gori započeo tek u posljednje dvije godine. S obzirom na malu stopu zaposlenosti u zemlji (13,4%) i stalno veliku potražnju radne snage u zapadnoevropskim zemljama, očito je da će se ovaj proces u Crnoj Gori nastaviti ubrzanom stopom porasta zapošljavanja u inozemstvu.

I na primjeru Crne Gore nedvojbeno se uočava da proces zapošljavanja u inozemstvu započinje u gradskim centrima i kod kvalificiranog stanovništva. Od ukupnog broja radnika koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine, iz 5 općina u kojima su veći gradski centri (Titograd, Nikšić, Ivangrad, Bar i Herceg Novi), otišlo je 78% radnika, a iz samog Titograda 1/3 ukupno otišlih iz Crne Gore (vidi prilog 17). 57% svih radnika koji su otišli u tom razdoblju su iz gradskih i priobalskih naselja (vidi prilog 15). Udio onih koji su prije odlaska na rad u SR Njemačku stekli kvalifikaciju radom u djelatnostima sekundarnog sektora u Crnoj Gori je veći nego u bilo kojoj drugoj republici ili pokrajini (52%; vidi prilog 14).

Udio nekvalificiranih radnika među ukupnim brojem radnika iz Crne Gore koji se zapošljavaju u inozemstvu u stalnom je porastu. Tako je npr. od ukupnog broja evidentiranih u službi za zapošljavanje krajem 1968. god. nekvalificiranih bilo samo 42%.⁴² Broj vanjskih emigranata rada od kraja 1968. god., kada je ukupno bio evidentiran, na radu u svim stranim zemljama, 421 radnik, povećao se do kraja 1969. god. na 1 853 radnika, a istovremeno

Izvor: Zapošljavanje u inozemstvu u 1969. godini, op.cit., Beograd 1970, str. 14.

⁴² Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1968. godini, Statistički podaci službe za zapošljavanje, Savezni biro za poslove zapošljavanja, Beograd 1969, str. 14.

je udio nekvalificiranih porastao na 73%.⁴³ Među 1 996 radnika koji su iz Crne Gore otišli u prvih 9 mjeseci 1970. god. udio nekvalificiranih je iznosio čak 90%.⁴⁴

Udio žena među ukupnim brojem otišlih na rad u inozemstvo vrlo je malen, tako je npr. na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. otišlo samo 14%.

Iz svih raspoloživih statističkih podataka proizlazi da stanovništvo Crne Gore, do sada rezistentno u odnosu na proces zapošljavanja u inozemstvu, sve više prihvaća ovu alternativu poboljšanja životnih uvjeta. Iz gradskih i priobalskih naselja, do kojih su najprije doprle informacije o mogućnostima zapošljavanja u inozemstvu, u ovaj proces sve više se uključuje nekvalificirano poljoprivredno stanovništvo planinskih dijelova Crne Gore. S obzirom na velike potrebe vertikalnog prestrukturiranja stanovništva Crne Gore iz primarnog u druge sektore djelatnosti, može se očekivati da će broj i udio radnika iz Crne Gore među ukupnim brojem onih koji se iz Jugoslavije zapošljavaju u stranim zemljama, slijedećih nekoliko godina biti u stalnom porastu.

Hrvatska ima najveću stopu vanjske migracije radne snage iz Jugoslavije. U vanjskim migracijama radne snage Hrvatska ima izuzetan položaj. Ova Republika ima ne samo najveći apsolutni broj zaposlenih u inostranstvu nego je i njen udio najveći i u odnosu na broj stanovnika i u odnosu na broj zaposlenih

⁴³ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1969. godini, op.cit., Beograd 1970, str. 14.

⁴⁴ Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, op.cit.

u zemlji. Iz Hrvatske je gotovo polovica (47,6%) svih radnika koji su 1965-1968. godine otišli na rad u SR Njemačku. Od oko 650 000 radnika iz Jugoslavije, koliko je bilo zaposleno koncem 1970. god. u evropskim zemljama, procjenjuje se da Hrvatska učestvuje s najmanje 40%.⁴⁵ Od oko 800 000 radnika i nezaposlenih članova njihovih obitelji (žene i djeca) koliko je ukupno bilo na radu koncem 1970. god. u svim stranim zemljama (evropskim i prekomorskim), iz Hrvatske je najmanje 320 000 osoba. To znači da Hrvatska ima stopu migracije 7,3%, a to je najveća u Evropi (Jugoslavija 3,9, Portugal 5,6, Italija 3,3, Grčka 3,2, Španjolska 3,1, Turska 1,2).

U krškom području Dalmatinske Zagore, uključujući i Imotsku Krajinu, privremeni odlazak na rad u inozemstvo zauzeo je znatnije razmjere još između dva svjetska rata, a i poslije rata u ovom području je najranije obnovljen proces zapošljavanja u stranim zemljama. Međutim, vrlo brzo se uključuju i drugi dijelovi Hrvatske, osobito gradska naselja i Medjimurje. Nešto kasnije, tj. od pred nekoliko godina u ovaj proces uključeno je i agrarno područje istočne Hrvatske.

Na području SR Hrvatske specifičnim obilježjima zapošljavanja radne snage u inozemstvu izdiferencirala su se uglavnom 4 područja vrlo velikog udjela vanjskih migranata rada: Dalmatinska Zagora, Medjimurje, istočna Hrvatska i Zagreb s okolicom. Na njihove specifičnosti ukazuju neki osnovni rezultati provedenog probnog anketiranja i drugih neposrednih opažanja.

⁴⁵ I. Baučić, SR Hrvatska u vanjskim migracijama radne snage, Savjetovanje "Stanovništvo, emigracija i zaposlenost", Zagreb 1970, str. 6.

U Dalmatinskoj Zagori i Imotskoj Krajini postoje čitava naselja u kojima je gotovo teško naići na domoćinstvo iz kojega makar jedan član nije na radu u inozemstvu. Već od 1955. godine sve veći broj osoba iz ovog krškog kraja, gdje ne postoje gotovo nikakve mogućnosti zaposlenja u nepoljoprivrednim djelatnostima, na različite načine, pa često i ilegalnim prelaskom granice, odlaze na rad u inozemstvo, uglavnom u SR Njemačku. Na taj način tešku i bezizglednu poljoprivrednu aktivnost na oskudnim obradivim površinama zamijenjuju ili dopunjuju radom u inozemstvu. Zaposlenje u inozemstvu osiguravaju uz pomoć rodbine ili poznanika koji se već nalaze na radu u inozemstvu ili neposrednim kontaktima s predstavnicima stranih poslodavaca. Pretežno se zapošljavaju kao sezonski radnici u građevinarstvu. Bolju zaradu pretpostavljaju manje napornom radnom mjestu, jednako kao što veće mogućnosti štednje pretpostavljaju boljim uvjetima smještaja i prehrane.

Najveći broj emigranata iz ovog kraja nalazi se u SR Njemačkoj na sezonskom radu, 6-9 mjeseci godišnje. Ostalo vrijeme provode kod kuće, ispomažu u poljoprivrednim radovima, a mnogi se povremeno zapošljavaju u privatnom građevinarstvu ili rade na vlastitoj kući. Redovito ponovnim dolaskom na rad u stranu zemlju mijenjaju poslodavca.

Glavnina uštedjevina investira se u kuću. Mnogi su prije 7-8 godina kupili kamione i njima vrše prevozničke usluge u svojim mjestima ili u naseljima u primorju, osobito u Splitu. U prvo vrijeme uštedjevine su se trošile naročito za popravak ili dogradnju kuće, odnosno za podizanje nove kuće u mjestu stalnog boravka. Međutim, posljednjih 6-7 godina sve više se grade kuće u privredno perspektivnijem primorju ili u gradskim centrima u unutrašnjosti (osobito na periferiji Zagreba). Onima koji ostaju u svojim selima, uštede od rada u stranim zemljama

stalan je glavni izvor egzistencije, a rad u individualnoj poljoprivredi i povremeno zapošljavanje u zemlji daje samo dopunski prihod. U takvoj situaciji stalno su prinudjeni na sezonsko emigriranje, koje ponekad prekidaju 1-2 godine, a zapošljavanje u inozemstvu prenosi se s jedne generacije na drugu, tj. s oca na sinove.

U ovom kraju je vrlo uočljiva želja da se uštedama od rada u inozemstvu omogući školovanje djece, pa i ženske, te da se na taj način prekine kontinuitet zapošljavanja u inozemstvu. Međutim, mnoga djeca koja su se školovala očevim uštedama od rada u inozemstvu i sama se nakon školovanja zapošljavaju u stranim zemljama. Oni u dosta brojnim slučajevima, nakon nekoliko godina, preseljavaju iz Njemačke u Kanadu i Australiju i postaju stalni iseljenici.

Žene imaju vrlo mali udio među onima koji se zapošljavaju u inozemstvu. One redovito ostaju kod kuće i najčešće radjaju preko dvoje djece (ponekad i više od četvero).

Dugim boravkom na radu u inozemstvu, skromnim izdacima za život i ograničenim mogućnostima investiranja uštedjevina, mnogi radnici iz ovog kraja uštedili su relativno velike svote novca, koje u sadašnjim uvjetima uglavnom drže pohranjene u stranim bankama.

Medjimurje, gusto naseljen agrarni kraj u sjevernoj Hrvatskoj, takodjer je područje u kojem postoji tradicija iseljavanja radne snage. Odavde se radna snaga prvenstveno sezonski zapošljavala u susjednoj Sloveniji ili u zagrebačkoj industrijskoj regiji. Čim je poslije 1960. god. započeo odlazak radne snage iz Jugoslavije u inozemstvo ovaj kraj se odmah uključio u proces vanjskih migracija. U općini Čakovec koja ima 112 000 stanovnika (popis stanovništva 1961) i gustoću naseljenosti od 155 stan./km², manje od 13 000 osoba je zaposleno

na području općine (30.9.1969. god. 12 749 zaposlenih), a pored oko 6 000 zaposlenih u drugim dijelovima Jugoslavije, procjenjuje se da je 11 000 osoba zaposleno u stranim zemljama. Izuzimajući općine u kojima su veći gradski centri, kao što su Zagreb, Beograd i Maribor, općina Čakovec ima najveći broj vanjskih migranata radne snage u Jugoslaviji.

Preko polovica svih radnika koji su iz Medjimurja otišli na rad u inozemstvo zaposleni su u SR Njemačkoj, a ostali su pretežno u susjednoj Austriji. Oko 1/3 svih vanjskih emigranata rada su žene. To su uglavnom supruge radnika koji su također na radu u stranim zemljama. U takvim prilikama djeca redovito ostaju na brizi rodbini ili poznatima. Socijalni problemi djece kojima su roditelji na radu u stranim zemljama u ovom su kraju osobito veliki.

Znatan udio radnika iz Medjimurja prije odlaska u inozemstvo izučili su u Jugoslaviji neki zanat, pa su pretežno zaposleni u industrijskim poduzećima. Žene su pretežno zaposlene u tekstilnoj i elektrotehničkoj industriji, te u hotelima i bolnicama. U Austriji žene često rade i kao kućne pomoćnice ili posluga u poljoprivrednim domaćinstvima.

Nakon podmirenja osnovnih želja za ulaganje uštedjevinama, tj. popravka ili dogradnje stare kuće ili izgradnje nove, te kupnje namještaja, ponekog poljoprivrednog stroja i sl., za mnoge ne prestaje potreba rada u stranim zemljama, jer se mali broj uspjeva zaposliti u Jugoslaviji, a glavnini domaćinstava nije moguće egzistirati isključivo na poljoprivrednoj djelatnosti. Mnoga domaćinstva nemaju ni 1 ha obradivih površina. Zbog toga se radnici iz ovog kraja relativno dugo zadržavaju u inozemstvu. Od porodica koje su sa svim članovima u stranim zemljama već su mnoge iz evropskih preselile u prekomorske zemlje. Opasnost da se privremeno emigriranje pretvori u stalno

za mnoge porodice i pojedince vrlo je velika. Proces zapošljavanja u inozemstvu iz Medjimurja se vrlo brzo širi na susjednu Podravinu.

Probno anketiranje u istočnoj Hrvatskoj izvršeno je u općini Slavonski Brod, uglavnom u naseljima Velika i Mala Kopanica. Do pred nekoliko godina zapošljavanje u inozemstvu u ovom kraju bilo je gotovo nepoznato. Dapače, u ovaj relativno rijeđije naseljen agrarni prostor poslije rata su doselili brojni kolonisti iz susjedne Bosne i krških dijelova unutrašnje Hrvatske. Proces zapošljavanja u inozemstvu u istočnoj Hrvatskoj poprima veće razmjere tek od 1968. god., a širi se velikom brzinom. On je izazvan napuštanjem sve manje rentabilne poljoprivredne proizvodnje i nemogućnošću zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima. U općinama Slavonski Brod, Slavenska Požega, Djakovo, Osijek, Vinkovci, Županja, Nova Gradiška i drugim u istočnoj Hrvatskoj odlazak na rad u inozemstvo danas predstavlja najveće socijalno-ekonomske probleme. Iako u ovom kraju relativan udio vanjskih migranata, u odnosu na broj stanovnika ili u odnosu na broj zaposlenih u zemlji, još nije tako velik kao u područjima tradicionalnog emigriranja radne snage, ipak, s obzirom na prostranstvo ovog kraja i s obzirom na apsolutan broj radnika zaposlenih u inozemstvu, te s obzirom na probleme koji su s time povezani, istočna Hrvatska je danas najznačajnije područje vanjskih migracija radne snage.

Proces zapošljavanja u inozemstvu ne zahvaća samo višak nedovoljno zaposlenog agrarnog stanovništva u istočnoj Hrvatskoj. U novije vrijeme događa se da i radnici iz industrijskih poduzeća napuštaju radna mjesta koja se u ovom kraju dosta teško dobiju i odlaze na rad u inozemstvo. Ima slučajeva da se na taj način ispražnjena radna mjesta popunjavaju radnom snagom iz drugih republika. Neosporno je da se time u ovom

kraju još više gomilaju raznovrsni socijalno-politički i komunalno-ekonomski problemi, a posljedice je sada teško i sagledati.

Radnici iz istočne Hrvatske najvećim dijelom se zapošljavaju u SR Njemačkoj. U mnogim općinama ovog područja udio žena je iznad 50% ukupnog broja otišlih (vidi prilog 3). Vrlo često supruga odlazi sama na rad u inozemstvo, a suprug ostaje kod kuće. Ova činjenica može se objasniti višestrukim razlozima. U domaćinstvima koja imaju malo obradivih površina ili uopće nemaju zemlje i u kojima je suprug zaposlen u Jugoslaviji, ženi je relativno lakše privremeno otići na rad u inozemstvo i uštedom od 2-3 godine rada u inozemstvu poboljšati uvjete stanovanja (popravak ili dogradnja kuće, namještaj, kućanski strojevi isl.). Suprug izbjegava zaposlenje u inozemstvu jer u tom slučaju ne može računati na ponovno zaposlenje u zemlji. Iz domaćinstava koja imaju relativno mnogo zemlje, supruga lakše odlazi zbog toga jer je muškarac neophodniji za obavljanje teških radova na poljoprivrednom imanju. Budući, međjutim, da prihod od rada u poljoprivredi u sadašnjim uvjetima poljoprivredne proizvodnje najčešće nije dovoljan, žena se zapošljava u inozemstvu i na taj način zaradjuje dopunski prihod koji se redovito troši za gradnju kuće. Osim toga vrlo važan uzrok ovako velikog učešća žena među ukupno otišlim iz istočne Hrvatske je i u velikoj ponudi radnih mjesta u inozemstvu za nekvalificiranu žensku radnu snagu.

Probno anketiranje u Zagrebu, te na periferiji i u okolici Zagreba, upućuje na zaključak da na vrlo malim udaljenostima postoje bitno drugačije strukture radnika zaposlenih u inozemstvu koji imaju i bitno drugačije motive prihvaćanja zaposlenja u stranoj zemlji. Iz dijelova grada koje karakterizira visoka urbaniziranost, na rad u inozemstvo su otišli i još

uvijek odlaze radnici s visokim kvalifikacijama, visokom stručnom spremom i zanimanjima koja su konjuktorna ne samo u inozemstvu, nego i u našoj zemlji (inženjeri strojarstva, elektrotehnike, gradjevinarstva i sl., te liječnici i drugi). Mnogi su od njih bili zaposleni prije odlaska u inozemstvo, a mnogi se nisu ni pokušali zaposliti u zemlji. Osnovni motiv njihovog odlaska na rad u strane zemlje sastoji se u velikoj razlici u nagradjivanju visokostručnih i visokokvalificiranih kadrova u našoj i stranim zemljama. Opća je karakteristika ove strukture vanjskih emigranata rada da se relativno brzo asimiliraju u stranoj sredini. U inozemstvu su pretežno sa svim članovima obitelji, vrlo rijetko investiraju u Jugoslaviji i postoji velika opasnost da ova kategorija zaposlenih u inozemstvu, za čiju su izobrazbu uložena velika sredstva i koji su neophodno potrebni domaćoj privredi, promijeni status od privremenih u stalne emigrante.

Druga kategorija radnika iz regije Zagreba koji su na radu u inozemstvu su doseljenici, pretežno iz privredno slabije razvijenih područja Hrvatske, te Bosne i Hercegovine. Redovito su to radnici koji su nakon nekoliko godina rada u inozemstvu, uz pomoć rodbine i prijatelja izgradili kuće na periferiji Zagreba i sa članovima uže porodice doselili u Zagreb. Opaža se da oni dosta teško nalaze odgovarajuće zaposlenje u zagrebačkim radnim organizacijama pa su često prinudjeni da i nakon izgradnje kuće u Zagrebu odlaze na sezonski rad u inozemstvo. Mnogima je jedan od najvažnijih motiva zaposlenja u inozemstvu i doseljenja u Zagreb da djeci omogući školovanje.

U neposrednoj okolici Zagreba anketiranjem se mogla utvrditi jedna specifična kategorija vanjskih migranata rada. Tu broj zaposlenih u inozemstvu nije osobito velik. Tek svakih 5-6 domaćinastava ima jednog ili dva člana koji rade u inozemstvu. Obično su to mlađji muškarci koji su otišli prije ili ne-

posredno nakon ženidbe, a često je slučaj da su odmah nakon ženidbe, na rad u inozemstvo, otišla oba bračna druga. Najčešće su to osobe koje su prethodno u zagrebačkim industrijskim poduzećima izučili neki zanat i da bi u što kraće vrijeme mogli izgraditi obiteljsku kuću i osnovati vlastito domaćinstvo, odlaze 2-4 godine na rad u strane zemlje. Tim relativno kratkim boravkom u inozemstvu oni uspjevaju jako skratiti razdoblje "kućenja" i odvajanja od roditeljskog domaćinstva koje bi bez privremenog boravka u inozemstvu trajalo 10-15 godina. Mnogi od njih radom u inozemstvu još se više usavršavaju u svojoj struci. Redovito nakon izgradnje kuće ne žele više raditi u inozemstvu, a bez mnogo poteškoća nalaze zaposlenje u Zagrebu.

Općenito se može reći da je u Hrvatskoj sada najvažniji problem i zadatak u tome da se uspostave uvjeti kako da se s jedne strane povrate u zemlju radnici koji su dugo vremena na radu u inozemstvu, a s druge strane kako da daljnje zapošljavanje u inozemstvu bude sve manje privlačno za one radnike koji su neophodno potrebni privredi i privrednom razvitku ove republike. Najrealnije je očekivati da će se to postići različitim privrednim i društveno-političkim mjerama, kojima će se među ostalim usmjeriti uštedjevine od zarada u inozemstvu na brži privredni razvitak emigracijskih regija.

Posljednjih nekoliko godina u Makedoniji je obnovljeno pečalbarstvo u inozemstvo.⁴⁶ Privremeno napuštanje zavičaja radi osiguranja sredstava za egzistenciju, tj. tzv. pečalbarstvo, započelo je u Makedoniji još u uvjetima sredovjekovne turske

⁴⁶ Prema: Mr V. Gramatnikovski, Makedonski radnici u SR Njemačkoj; rukopis u Arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

okupacije. Pojedinačna i grupna ekonomska migracija Makedonaca, različitog uzrasta i djelatnosti, iz seoskih i gradskih naselja, decenijama je kontinuirano bila usmjerena kroz unutrašnjost jugoistočne Evrope. Medjutim, često su te migracije prolazile kroz čitav evropski kontinent, pa i u prekomorske zemlje. U mnogo slučajeva život članova domaćinstva isključivo je zavisio od prihoda pečalbarstva. Osobit razvoj pečalbarstva u Makedoniji bio je sredinom 19. stoljeća, a zatim posebno početkom ovog stoljeća.

Od početka je proces pečalbarenja bio u velikoj ovisnosti o ekonomsko-političkim zbivanjima u svijetu. Tako je npr. svjetska ekonomska kriza tridesetih godina ovog stoljeća utjecala na veliko smanjivanje zapošljavanja Makedonaca u stranim zemljama, jer su neke industrijske zemlje potpuno zatvorile granice stranim radnicima.

Nakon Drugog svjetskog rata zapošljavanje radne snage iz Makedonije u stranim zemljama započelo je relativno kasno jer se taj proces poslije rata u Makedoniji odvijao paralelno s uključivanjem jugoslavenske službe za zapošljavanje u posredovanju kod zapošljavanja u inozemstvu. Krajem 1964. god. u službi za zapošljavanje evidentirano je samo 127 radnika iz Makedonije zaposlenih u inozemstvu.⁴⁷ Do kraja 1968. godine taj broj se povećao na 6 738, ali su znatno preko polovice od tih (4 479) otišli na rad u inozemstvo u samoj 1968. godini.⁴⁸

⁴⁷ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1965. godini, op. cit., Beograd 1966, str. 26.

⁴⁸ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1968. godini, op. cit., Beograd 1969, str. 18.

Od svih koji su preko službe za zapošljavanje otišli iz Makedonije na rad u inozemstvo 1965-1968. god., gotovo polovica, odnosno ukupno 3 259 su se zaposlili u SR Njemačkoj. Obradom prijava za zaposlenje u SR Njemačkoj, koje su pohranjene u Arhivi Ambasade SR Njemačke u Beogradu, utvrđeno je da je 1965-1968. god. otišlo na rad u SR Njemačku iz Makedonije 4 380 radnika (vidi tab. VIII). To znači da je iz SR Makedonije otišlo na rad u SR Njemačku, posredovanjem službe za zapošljavanje, 75% svih radnika. Opća je karakteristika zapošljavanja u inozemstvu u SR Makedoniji da se ono pretežno vrši posredovanjem službe za zapošljavanje od svih drugih naših republika.

U 1969. i 1970. godini još više je poraslo zapošljavanje radnika iz Makedonije u inozemstvu. Samo preko službe za zapošljavanje otišao je u 1969. godini 10 341 radnik, a u prvih 10 mjeseci 1970. godine daljnjih 14 399 radnika, tako da je koncem oktobra 1970. godine bilo evidentirano u inozemstvu ukupno 29 637 radnika.⁴⁹

Udio zaposlenih u SR Njemačkoj u 1969. godini još više se povećao, pa je od ukupno otišlih u inozemstvo u toj godini čak 87,5% otišlo u SR Njemačku. Od ostalih zemalja imigracije veću važnost ima Austrija u kojoj je krajem 1969. god. bio evidentiran 1 181 radnik, a zatim Francuska 967 i Švicarska 632 radnika iz Makedonije. Makedonija ima poslije Hrvatske najveći broj radnika koji su preko jugoslavenske službe za zapošljavanje otišli na rad u Australiju (krajem 1969. god. 495 radnika).

⁴⁹ Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 81 i 83, op. cit.

I u Makedoniji se uočava da na rad u inozemstvo ne odlazi samo nekvalificirano stanovništvo. Među onima koji su otišli posredovanjem službe za zapošljavanje do kraja 1966. godine bilo je 77% nekvalificiranih radnika. Za razliku od drugih republika u kojima se povećanjem broja zaposlenih u inozemstvu povećava udio nekvalificiranih, u Makedoniji se taj udio smanjuje. Tako je krajem 1969. godine među ukupno zaposlenima u inozemstvu iz Makedonije bilo 59% nekvalificiranih. Među onima koji su otišli u prvih 9 mjeseci 1970. godine nekvalificiranih je bilo 58%. Udio nekvalificiranih najveći je među onima koji su otišli na rad u Švicarsku, Nizozemsku, Australiju i Austriju, dok je kvalifikacijska struktura radnika koji su se zaposlili u Francuskoj i SR Njemačkoj znatno bolja.

Analizom podataka o regionalnom porijeklu radnika koji su otišli u SR Njemačku 1965-1968. godine uočava se da su različiti dijelovi SR Makedonije znatno različito zastupljeni u procesu emigracije radne snage. Zapaža se da zapadna Makedonija ima mnogo više migranata radne snage od istočne. To se može objasniti različitom tradicijom ovih dvaju područja u zapošljavanju radne snage u inozemstvu. U istočnim dijelovima Makedonije u prošlosti se relativno malo odlazilo na rad u inozemstvo. Međutim, povećanje broja radnika u SR Njemačkoj iz istočnih dijelova u 1968. god. upućuje na zaključak da se i u ovom području povećao interes za zapošljavanje u inozemstvu. Nesumnjivo je to utjecaj naše službe za zapošljavanje. U zapadnim dijelovima Makedonije odlazak radnika u SR Njemačku 1965-1968. god. bio je u pojedinim godinama uglavnom ravnomjeran.

Najveći broj radnika otišao je iz općine Skopje (1 144), a zatim sa preko 100 vanjskih migranata dolaze redom općine Tetovo, Gostivar, Ohrid, Bitola, Kumanovo, Prilep, Struga, Štip i Strumica (vidi prilog 1 i 17). Na ostale općine

otpada sasvim mali udio otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine. Opaža se da su uglavnom privredno slabije razvijene općine manje zastupljene u vanjskim migracijama radne snage od onih koje su razvijenije i imaju veći nacionalni dohodak. Stanovništvo privredno slabije razvijenih općina uglavnom se za sada teže odlučuje na migriranje u inozemstvo, a više je zastupljeno u unutrašnjim migracijama. Tako npr. iz općine Kriva Palanka, koja ima najniži nacionalni dohodak u Makedoniji, svega 39 radnika je otišlo u SR Njemačku 1965-1968. godine, dok je broj radnika iz ove općine unutar granica Makedonije vrlo velik, a osobito su zaposleni u gradjevinarstvu.

Glavnina radnika koji su otišli u SR Njemačku 1965-1968. god. su iz gradskih naselja (60%). Najvjerojatnije su to doseljenici iz seoskih naselja koji su prodali svoje imanje na selu i izgradili kuće na periferiji gradskih naselja. U slučaju kada se ne mogu zaposliti u gradu ovo mobilno stanovništvo traži izvore egzistencije zaposlenjem u inozemstvu.

Vrlo uočljive promjene ovakvog procesa i motiva zapošljavanja u inozemstvu imamo u Titovom Velesu, Bitolju i Skopju.

Kod analiziranja udjela ženskih radnika među ukupnim brojem otišlih u SR Njemačku opaža se da općine u kojima je veći udio stanovništva albanske nacionalnosti općenito imaju manji udio žena među vanjskim emigrantima.

S obzirom na relativno nisku stopu zaposlenosti u SR Makedoniji (1968. god. 15,0% ukupnog stanovništva; vidi tab.VII), te na relativno veliki broj prijava za zaposlenje u inozemstvu (u septembru 1970. god. prijavilo se službi za zapošljavanje 5 650 osoba; Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 79, Beograd, 22.10.1970), može se očekivati da će se zapošljavanje radnika iz SR Makedonije u inozemstvu, u navedenom razdoblju, i dalje sve više povećavati.

Suvremenim privrednim razvitkom u Sloveniji posljednjih godina smanjuje se odlazak na rad u inozemstvo.⁵⁰

Iseljavanje iz Slovenije započelo je već u prvoj polovici 19. stoljeća. Od tada je u stalnom porastu, a najintenzivnije iseljavanje bilo je pred prvi svjetski rat. Ovo iseljavanje bilo je uvjetovano agrarnom prenaseljenošću. Gotovo polovica poljoprivrednih domaćinstava nisu mogla egzistirati na tako usitnjenim obradivim površinama. Početak industrijalizacije poslije prvog svjetskog rata donekle je ublažio proces iseljavanja, ali razvitak industrije i drugih nepoljoprivrednih djelatnosti nije mogao osigurati dovoljno radnih mjesta za stalno rastući prirodni priraštaj stanovništva. Ograničavanjem iseljavanja u SAD poslije prvog svjetskog rata i evropske zemlje pred drugi svjetski rat ponovno je počala rasti agrarna prenaseljenost, odnosno broj nedovoljno zaposlene radne snage u poljoprivredi. Računa se da je u Sloveniji pred drugi svjetski rat skoro 3/4 stanovništva u potpunosti ili pretežno zavisilo o poljoprivredi.

Stanovništvo Slovenije do drugog svjetskog rata bilo je već skoro sto godina u procesu raseljavanja. Gotovo su četiri generacije naseljene po zemljama srednje i zapadne Evrope, SAD, Brazilu, Argentini i Egiptu. Na kraju drugog svjetskog rata iselilo se iz Slovenije više desetaka tisuća političkih emigranata koji su obrazovali jaku jezgru u Argentini, a mnogi su se raštrkali po zemljama zapadne Evrope i SAD. Prvih deset go-

⁵⁰ Prema: Dr V. Klamenčič, Neki problemi sezonskog zapošljavanja radnika iz Slovenije i neke opće osobitosti dosadašnjeg iseljavanja iz Slovenije u inozemstvo; rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

dina poslije drugog svjetskog rata na ove migracije nadovezala su se iseljavanja ekonomskih emigranata koji su ilegalno prelazili granicu i većinom se naselili u Kanadi i Australiji, a djelomično i u zemljama zapadne Evrope, no ono se bitno razlikuje od ranijeg iseljavanja. Do drugog svjetskog rata iseljavali su uglavnom nekvalificirani radnici iz agrarnih domaćinstava koji su radom u inozemstvu osigurali egzistencijalne potrebe svojih obitelji. Poslije drugog svjetskog rata brza i ekstenzivna industrijalizacija zaposlila je veliki dio viškova nekvalificirane radne snage iz poljoprivrede. Dio agrarnog stanovništva, promjenom zanimanja, ujedno je promijenio i mjesto stalnog boravka preseljenjem u gradove ili u njihovu blizinu. Oko industrijskih naselja formirana su velika područja dnevne migracije radne snage. Posljedice naglog procesa industrijalizacije i urbanizacije odražavaju se i u promjenama motiva i posljedica sezonskog iseljavanja na rad u inozemstvo kao i u strukturi vanjskih emigranata. Opada udio nekvalificiranih radnika iz poljoprivrednih domaćinstava. Sužavaju se regije koje imaju viškove nekvalificirane radne snage u poljoprivrednim domaćinstvima a istovremeno se šire područja iz kojih se višak radne snage u poljoprivredi sezonski zapošljava u urbaniziranim industrijskim središtima.

Odlazak u inozemstvo viška radne snage iz poljoprivrede posljedica je pomanjkanja radnih mjesta za nekvalificirane radnike u Sloveniji, dok je odlazak kvalificiranih radnika iz nepoljoprivrednih djelatnosti izazvan različitim motivima. Osim toga, među vanjskim emigrantima radne snage iz Slovenije je i znatan udio radnika porijeklom iz drugih republika, uglavnom nekvalificiranih ili polukvalificiranih, koji su nekoliko godina radili pretežno u rudarstvu i metalurgiji. Izvjestan broj radnika bio je prisiljen zaposliti se u inozemstvu zbog

22

moderniziranja industrijskih poduzeća.

U Sloveniji je važan motiv zapošljavanja u inozemstvu i težnja kvalificiranih radnika da većom zaradom u što kraćem vremenu uštede sredstva za podizanje standarda (automobil, kuća, stan i sl.). Kod nekih je taj motiv povezan i sa željom da se prekvalificiraju ili specijaliziraju za zanimanja u kojima nedostaje radna snaga ili u kojima nakon povratka mogu postići veću zaradu.

Preko polovice radnika koji su iz Slovenije otišli na rad u inozemstvo nisu evidentirani u našoj službi za zapošljavanje. To se može zaključiti iz podataka o broju otišlih u SR Njemačku 1965-1968. god. Preko Generalnog konzulata SR Njemačke u Zagrebu otišlo je u tom razdoblju 22 490 radnika iz Slovenije (vidi tab. VII), dok je u našoj službi za zapošljavanje evidentirano svega 10 721 radnik odnosno 47,7%.⁵¹

Prema statističkoj evidenciji naše službe za zapošljavanje proizlazi da se 1964-1969. god. u inozemstvu prosječno godišnje zapošljavalo 10 366 radnika iz Slovenije, odnosno prosječno 23,0% ukupnog broja radnika iz Jugoslavije (tab. XXIV). Od 1968. god. smanjuje se broj odlazaka na rad u inozemstvo iz Slovenije, a budući da baš od tada naglo raste zapošljavanje iz drugih republika, udio radnika iz Slovenije jako se smanjuje.

Za Sloveniju je karakterističan stalno veliki broj evidentiranih povratnika s rada u inozemstvu. Dok je prosječna stopa evidentiranih povratnika 1964-1969. god. u Jugoslaviji 23,4, u Sloveniji je 64,3. U 1967. god. broj povratnika je bio čak veći od broja otišlih na rad u inozemstvo u toj godini.

⁵¹ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1964-1968, op.cit.

Tab.XXIV Kretanje zapošljavanja u inozemstvu radnika iz SR Slovenije koji su evidentirani u jugoslavenskoj službi za zapošljavanje 1964 - 1970 godine⁺

	Otišli tokom godine		Povratili se tokom godine		Zaposleni krajem godine	
	broj	% od ukupnog broja iz Jug.	broj	% od ukupnog broja iz Jug.	broj	% od ukupnog broja iz jug.
1964	4 277	29,3	3 869	50,1	408	5,8
1965	7 841	21,9	2 439	50,1	5 810	15,3
1966	13 087	23,8	2 539	28,7	16 358	19,4
1967	8 936	31,3	10 601	56,0	14 693	15,7
1968	14 211	20,2	12 097	64,1	16 807	11,6
1969	13 842	11,7	8 460	52,1	22 189	9,0
1970 ⁺	9 231	8,3	3 064	24,9	28 356	8,2
Prosjek 1964- 1969.	10 366	23,0	6 667	50,3	12 711	12,8

+ Izvor: Zapošljavanje u inostranstvu u 1964 - 1965, 1966, 1967, 1968 i 1969 godini; Statistički podaci službe za zapošljavanje, Savezni biro za poslove zapošljavanja Beograd i Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br.81 i 83, Beograd.

++ Podaci se odnose za razdoblje do 31.10.

Prosječno je u Sloveniji evidentirano preko polovica svih povratnika u Jugoslaviju. Ovi podaci očit^o ukazuju da radnici iz Slovenije, nešto manje nego u ostalim dijelovima Jugoslavije, koriste pomoć naše službe za zapošljavanje kod odlaska na rad u inozemstvo, a znatno više prilikom zapošljavanja u zemlji nakon što su se vratili s rada u inozemstvu. Međutim, neosporna je činjenica da se radnici iz Slovenije manje vrijeme zadržavaju u inozemstvu. Zbog toga od 1966. god. udio radnika iz Slovenije, među ukupnim brojem radnika iz Jugoslavije zaposlenih u inozemstvu, u stalnom je opadanju (vidi tab. XXIV).

||
utjecaj
ljetov
migracijski

Prema podacima službe za zapošljavanje od svih koji su iz SR Slovenije otišli na rad u inozemstvo 1964-1969. god. u susjednoj Austriji zaposlilo se 50,7%.

Zanimljivo je da općine sa pozitivnim migracijskim saldom, tj. one u kojima je doseljavanje veće od iseljavanja imaju veći broj vanjskih migranata radne snage od onih u kojima je migracijski saldo negativan. To znači da je iseljavanje iz nepoljoprivrednih područja veće od iseljavanje iz poljoprivrednih predjela Slovenije. Ova činjenica može se djelomično tumačiti i time da se do privredne reforme izvršila velika koncentracija radne snage u industrijaliziranim područjima Slovenije. Budući da je ova radna snage već migrirala iz agrarne periferije ili iz drugih republika, nije joj bilo teško donijeti odluku o reemigriranju na rad u inozemstvo. Udio migranata iz općina sa pozitivnim migracijskim saldom bio je osobito velik u prve dvije godine reforme, a zatim se smanjivao. Osim industrijskih regija, velikim udjelom migranata na rad u inozemstvo karakteriziraju se i agrarna područja Slovenije koja su prometno slabo povezana s industrijskim središtima. Glavna središta vanjskih migracija radne snage su urbanizirane regije

utjecaj
migracijski
radni

oko Ljubljane, Jesenica, Celja i Maribora, te agrarna područja Pomurja i naročito Prekmurja.

Na osnovu podataka o radnicima koji su otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. može se zaključiti da je u početnom razdoblju, tj. 1965-1966. god. rastao broj vanjskih migranata u većini općina Slovenije bez obzira na njihovu gospodarsku i demografsku strukturu. U 1967. i 1968. godini nazaduje broj sezonskih migranata u privredno razvijenijim regijama Ljubljane i Celja, a jako raste u sjeveroistočnom dijelu Slovenije. 22

Uža Srbija još uvijek je relativno slabo zahvaćena procesom vanjskih migracija radne snage.⁵² Nagla industrijalizacija i uzbanizacija poslije drugog svjetskog rata praćena je u Srbiji i velikim procesom migracije stanovništva, a osobito preseljenjem iz seoskih u gradska naselja. Međutim, naročito zbog potrebe da za što bolji gospodarski položaj domaćinstva osiguraju više izvora prihoda, mnogi poljoprivredni radnici zadržali su obradu zemlje, a dnevnom ili tjednom migracijom u industrijska središta osiguravaju dopunski prihod u nepoljoprivrednim djelatnostima. Čini se da mogućnost dnevnog i tjednog migriranja na rad u susjedne gradske i industrijske centre u užoj Srbiji znatno utječe na smanjenje potrebe zapošljavanja u inozemstvu.

U razdoblju 1965-1968. god. na rad u SR Njemačku ukupno je otišlo 18 345 radnika iz uže Srbije (vidi tab. VII). Od toga je tek vrlo mali dio otišao posredstvom naše službe za zapošljavanje, jer je krajem 1968. god. bilo evidentirano u služ-

⁵² Prema: Dr D. Rodić, Radnici iz uže Srbije u Saveznoj Republici Nemačkoj, rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

bi za zapošljavanje samo 8 765 radnika iz uže Srbije zaposlenih u inozemstvu.⁵³ Iz ukupno 15 općina otišlo je u tom četverogodišnjem razdoblju u SR Njemačku manje od 5 radnika (vidi prilog 1 i 17). Iz samog šireg gradskog područja Beograda otišlo je ukupno 12 799 radnika, odnosno 70% ukupno otišlih iz uže Srbije u tom razdoblju. To su uglavnom radnici povoljnije kvalifikacione strukture, a može se pretpostaviti da su znatnim dijelom doseljenici iz ostalih područja Srbije, koji su se na zaposlenje odlučili nakon izvjesnog vremena provedenog u Beogradu.

Relativno većim brojem radnika otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. karakteriziraju se još neke općine u Šumadiji i Pomoravlju u kojima su veći industrijski centri (Niš, Smederevo, Kragujevac i drugi). Iz toga se može zaključiti da je do kraja 1968. god. proces zapošljavanja u inozemstvo zahvatio uglavnom samo gradske i industrijske centre uže Srbije. U tim centrima sigurno su procesom zapošljavanja u inozemstvu zahvaćeni i doseljenici koji su u većem broju napustili seoska naselja nego što su im gradski centri mogli osigurati zaposlenje. Zanimljivo je da i u agrarnim područjima na rad u inozemstvo više se odlazi iz onih koja imaju suvremeniju i napredniju agrarnu proizvodnju (Pomoravlje, Kolubara i sl.). Iz privredno aktivnijih područja uže Srbije radnici se u pravilu više odlučuju na zaposlenje u inozemstvo.

Uža Srbija je jedino političko-teritorijalno područje u Jugoslaviji iz kojeg je broj odlazaka na rad u SR Njemačku od 1965 do 1968. godine postepeno opadao. Jedino je u užoj Srbiji najveći broj radnika otišao na rad u SR Njemačku u 1965. godini. Dok je u svim republikama i pokrajinama najveći broj

⁵³ Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 34, op.cit.

odlazaka na rad u SR Njemačku u promatranom četverogodišnjem razdoblju 1965-1968. god. evidentiran u 1968. godini, iz uže Srbije je te godine otišlo manje radnika nego 1965. ili 1966. godine.

O kretanju zapošljavanja u inozemstvu iz uže Srbije nakon 1968. god. za sada možemo zaključivati samo na osnovu evidencije naše službe za zapošljavanje. Broj evidentiranih radnika od kraja 1968. godine, kada je iznosio 8 765, porastao je do kraja 1969. god. na 20 673, odnosno za 136%.⁵⁴ Do 30.11.1970. god. porastao je na 36 503, tj. u odnosu na kraj 1969. god. za 77%.⁵⁵ Iz svega toga proizlazi da se uža Srbija u 1969. i 1970. god. jače uključuje u proces vanjskih migracija radne snage, ali je njen udio u ukupnom broju vanjskih migranata iz Jugoslavije još uvijek relativno malen, jer je među evidentiranim u jugoslavenskoj službi za zapošljavanje, 30.11.1970. god. bilo samo 10,3% radnika iz uže Srbije.

Udio žena među otišlim na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. u užoj Srbiji je jednak jugoslavenskom prosjeku, 35%, ali je udio udatih žena među ukupnim brojem migranata na rad u SR Njemačku u užoj Srbiji znatno veći (23%) od prosjeka za sve radnike iz Jugoslavije (17%; vidi prilo 12). Karakteristično je da su radnici koji su otišli na rad u SR Njemačku iz uže Srbije relativno najstariji (vidi prilog 13). Dok je u prosjeku među svim radnicima koji su otišli iz Jugoslavije 44% starijih od 30 godina, u užoj Srbiji udio starijih od 30 godina iznosi čak 53%. Radnici iz uže Srbije su i znatno boljih kvalifikacijskih struktura od prosjeka svih radnika koji su otišli iz Jugoslavije (vidi prilog 14), Među njima je čak

⁵⁴ Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 34 i 39, op.cit.

⁵⁵ Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 84, op.cit.

54% radnika koji su prije odlaska bili zaposleni u sekundarnim ili tercijarnim djelatnostima. Udio migranata na rad u SR Njemačku iz gradskih naselja u užoj Srbiji je veći, a udio iz seoskih naselja manji nego u i jednoj drugoj republici ili pokrajini (vidi prilog 15). Čak 83% svih radnika potječe iz gradskih naselja. Razumljivo je da je to prvenstveno uvjetovano činjenicom da su od ukupnog broja radnika koji su iz uže Srbije otišli na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. iz samog Beograda otišli 70%. Sve to dobro potkrepljuje već iznijetu tvrdnju da se proces zapošljavanja u inozemstvu širi iz gradskih naselja, od radnika većih kvalifikacija, te starijih muškaraca. Međutim, ovaj proces se u užoj Srbiji širi znatno sporije nego u ostalim dijelovima Jugoslavije, a za utvrđivanje uzroka potrebna su daljnja detaljnija istraživanja.

U Vojvodini je proces zapošljavanja u inozemstvu najjače zahvatio Bačku.⁵⁶ Od 1965 do 1969. god. u Vojvodini je prosječno krajem godine 26 275 radnika bilo prijavljeno u zavodima za zapošljavanje zbog traženja zaposlenja. Istovremeno su zavodima za zapošljavanje bila prijavljena u prosjeku samo 2 332 radna mjesta.⁵⁷ Znači da se u to vrijeme u prosjeku samo 8,9% nezaposlenih moglo zaposliti i to, razumije se, samo u slučaju da su prostorni raspored, struktura i ostali uvjeti ponudjenih radnih mjesta bili identični prostornom rasporedu, strukturi i ostalim uvjetima nezaposlenih. Indeks kretanja ukupnog

⁵⁶ Prema: S. Čurčić, Radnici iz SAP Vojvodine na radu u SR Njemačkoj, rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

⁵⁷ Izračunato prema podacima u: Statistički godišnjak Jugoslavije 1970, str. 347 i 348.

broja zaposlenih, u Vojvodini je nakon početka privredne reforme najviše pao (vidi sl. 11), tako da je 1968. godine bilo preko 8% manje zaposlenih nego u 1964. godini, odnosno preko 9% manje nego u 1965. Sve je to prouzrokovalo veliku potrebu privremenog zapošljavanja u inozemstvu.

Ukupno je 1965-1968. god. otišlo na rad u SR Njemačku 12 615 radnika iz Vojvodine (vidi tab. VIII). S izuzetkom 1967. godine broj otišlih na rad u SR Njemačku u stalnom je porastu, tako da je 54,3% otišlo u posljednjoj od ove 4 godine.

U službi za zapošljavanje bilo je evidentirano krajem 1968. god. samo 5 712 radnika iz Vojvodine u inozemstvu.⁵⁸ To znači da nije bilo evidentirano niti polovica onih koji su otišli 1965-1968. samo u SR Njemačku. Do kraja 1969. god. broj evidentiranih u našoj službi za zapošljavanje popeo se na 15 387, tj. za 169%.⁵⁹ Na dan 30.11.1970. god. bila su evidentirana na radu u inozemstvu 24 125 radnika iz Vojvodine, te se u odnosu na kraj 1969. god. broj zaposlenih u inozemstvu povećao za 57%.⁶⁰ Iako je neosporno da je u 1969. god. jako porasla uloga naše službe za zapošljavanje u posredovanju kod zapošljavanja naših radnika u inozemstvu, ipak je sigurno da se još uvijek i u Vojvodini jedan dio radnika zapošljava u inozemstvu bez posredovanja naše službe za zapošljavanje, pa u statističkim podacima nisu obuhvaćeni. To znači da stvaran broj zaposlenih u inozemstvu 1969. i 1970. godine znatno prelazi broj evidentiranih odlazaka i da je u tim posljednjim godinama proces

⁵⁸ Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 34, op.cit.

⁵⁹ Izvor: isto, br. 59

⁶⁰ Izvor: isto, br. 84

zapošljavanja u inozemstvu u Vojvodini jako porastao.

Glavnina radnika koji su 1965-1968. god. otišli iz Vojvodine na rad u SR Njemačku su iz Bačke, a osobito iz sjeverozapadne, srednje i južne Bačke (vidi prilog 1 i 17). Osobito se ističu općine u kojima su veća gradska naselja Vojvodine (Novi Sad, Subotica, Pančevo, Sombor, Zrenjanin, Vršac, Apatin i Indjija). Vrlo je uočljiva činjenica da iz ovog eminentno poljoprivrednog dijela Jugoslavije, na rad u inozemstvo pretežno odlazi radna snaga iz gradskih naselja. Čak 70% onih koji su u obradjeni četiri godine otišli na rad u SR Njemačku su iz gradskih naselja (vidi prilog 15). U Vojvodini je i udio nekvalificiranih radnika manji nego u bilo kojem drugom dijelu Jugoslavije (vidi prilo 14). Općine koje imaju veći udio poljoprivrednog stanovništva redovito imaju manji udio vanjskih migranata radne snage. Analizom do sada prikupljenih podataka nije moguće objasniti ovakvu strukturu i raznolikost s obzirom na regionalno porijeklo radnika iz Vojvodine koji se zapošljavaju u inozemstvu. Čini se da glavninu vanjskih migranata radne snage čine radnici koji su napustili poljoprivredu i iz seoskih naselja preselili u gradska središta Vojvodine. Uzrok zaposlenja u inozemstvu može biti nemogućnost dobivanja zaposlenja u gradu, ali isto tako i niski osobni dohodak u domaćim radnim organizacijama. Opaža se da u nekim dijelovima Vojvodine i u većini seoskih naselja do kraja 1968. godine još nisu u znatnijoj mjeri doprle informacije o mogućnostima i prednostima zaposlenja u inozemstvu. Može se velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je već u 1969. godini među zaposlenima u inozemstvu znatnije porastao udio seoskog nekvalificiranog stanovništva. S obzirom na sve manju ren tabilnost rada u poljoprivredi, te tehnizaciju poljoprivredne proizvodnje, može se očekivati da će proces zapošljavanja u inozemstvu još više porasti i izravno zahvatiti seoska naselja.

Kosovo traži put bržeg razvitka i kroz privremeno zapošljavanje viška radne snage u inozemstvu.⁶¹ Nešto brži privredni razvitak pojedinih dijelova Kosova nakon 1960. god. počeo je narušavati dotadašnju homogenu strukturu ove pokrajine. Izdvajaju se privredna žarišta u srednjem i sjevernom dijelu Kosova (općine Priština i Kosovska Mitrovica), te nešto slabije u gradskim središtima ostalog dijela Kosova (Prizren, Peć, Gnjilane i Uroševac). Medjutim, privredni razvitak još uvijek nije u mogućnosti apsorbirati veliki višak radne snage. Dapače, stanovništvo još uvijek u većem broju pristiže u aktivnu dob nego što ga razvitak privrede može prihvatiti, odnosno zaposliti. Osim toga, postepenom mehanizacijom poljoprivrede i mijenjanjem tradicionalnog patrijarhalnog načina života i odnosa, raste broj aktivnog stanovništva koje se želi zaposliti u nepoljoprivrednim djelatnostima.

Unatoč tako velikih potreba za zaposlenje viška radne snage u inozemstvu, Kosovo se najkasnije, od svih dijelova Jugoslavije, uključilo u proces vanjskih migracija radne snage. To je s jedne strane uvjetovano pomanjkanjem tradicije u zapošljavanju u inozemstvu i slabijom mobilnošću glavnine stanovništva, te pomanjkanjem informacija o mogućnostima i prednostima odlaska na rad u inozemstvo, a s druge strane relativno kasnom spoznajom da bi privremeno zapošljavanje viška radne snage u inozemstvu moglo pridonijeti bržem gospodarskom i društvenom razvitku ovog područja. Zbog toga je i služba za zapošljavanje u Kosovu relativno kasno započela aktivno posredovati u zapošljavanju radnika u inozemstvu.

⁶¹ Prema: Mr A. Puška, Radnici iz Kosova na radu u SR Njemačkoj, rukopis u arhivi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu.

Na rad u SR Njemačku 1965-1968. god. otišlo je ukupno 1 680 radnika iz Kosova, a 91% od tih su otišli u posljednjoj od ove četiri godine (vidi tab. VIII). Zanimajući vrlo mali broj pojedinačnih odlazaka 1965-1967. god. (ukupno 155), može se ustvrditi da je zapošljavanje u inozemstvu u Kosovu započelo tek 1968. godine, odnosno u toj godini se služba za zapošljavanje u Kosovu aktivno uključila u posredovanju zapošljavanja radnika u inozemstvu. Uloga službe za zapošljavanje u zapošljavanju radne snage iz Kosova u inozemstvu najbolje se uočava iz činjenice da je krajem 1968. god. bilo evidentirano na radu u inozemstvu 1 857 radnika, tj. 177 više nego šta je 1965-1968. god. otišlo na rad u SR Njemačku.⁶² Tom broju treba pridodati i one koji su se u međjuvremenu vratili s rada u SR Njemačkoj kao i one malobrojne koji su se u inozemstvu zaposlili bez posredovanja službe za zapošljavanje. U svakom slučaju broj onih koji su do kraja 1968. god. otišli iz Kosova na rad u ostale zemlje imigracije bez SR Njemačke, relativno je malen.

Krajem 1969. god. evidentirano je na radu u stranim zemljama 9 856 radnika, tj. broj se je u odnosu na kraj 1968. godine višestruko povećao.⁶³ I taj broj se do 30.11.1970. god. više nego udvostručio (21 981)⁶⁴. Ovi brojčani pokazatelji upućuju na zaključak da je proces zapošljavanja u inozemstvu u Kosovu započeo 1968. godine, ali je tek u 1969. i 1970. god.

⁶² Izvor: Informacija Saveznog biroa za poslove zapošljavanja, br. 34, op.cit. Jedino je u SAP Kosovo evidentirano u službi za zapošljavanje više radnika na radu u inozemstvu od broja otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968. godine.

⁶³ Izvor: isto, br. 59

⁶⁴ Izvor: isto, br. 84

poprimio široke razmjere, tako da je odnos broja zaposlenih u inozemstvu (30.11.1970. god.) prema broju zaposlenih u zemlji (30.9.1969. god.) 18 : 82.

Paralelno s porastom broja zaposlenih u Kosovu raste i broj osoba koje se žele zaposliti u inozemstvu. Tako se npr. u oktobru 1968. god. prijavilo zavodima za zapošljavanje za zaposlenje u inozemstvu 434 radnika, u oktobru 1969. god. 1 417, a u oktobru 1970. god. 3 621.⁶⁵ Očito je da sve veći broj zaposlenih ujedno znači i povećanje informacija o prednostima i mogućnostima zaposlenja u inozemstvu. Međutim, služba za zapošljavanje nije u stanju u potpunosti udovoljiti rastućim zahtjevima radnika za zaposlenje u inozemstvu. Dok je u oktobru 1968. god. zaposleno svih 434 radnika koji su se željeli zaposliti u inozemstvu, u oktobru 1969. god. zaposleno je samo 739, tj. udovoljeno je samo 52% zahtjeva. U oktobru 1970. god. zaposleno je 1 068 radnika i time ispunjeno samo 29% želja za zaposlenje u inozemstvu. Razumljivo je da intenzitet zapošljavanja u inozemstvu mnogo ovisi i o strukturi potražnje radne snage. U Kosovu je uglavnom malo kvalificiranih radnika, a i strani poslodavci su skloni tražiti radnu snagu iz područja koja već imaju veliki udio aktivnog stanovništva na radu u inozemstvu.

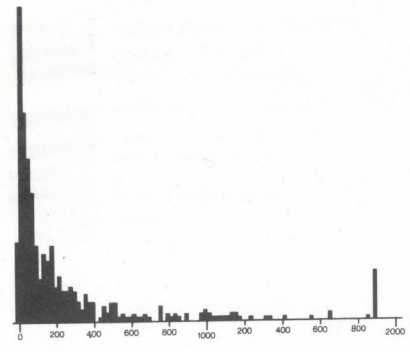
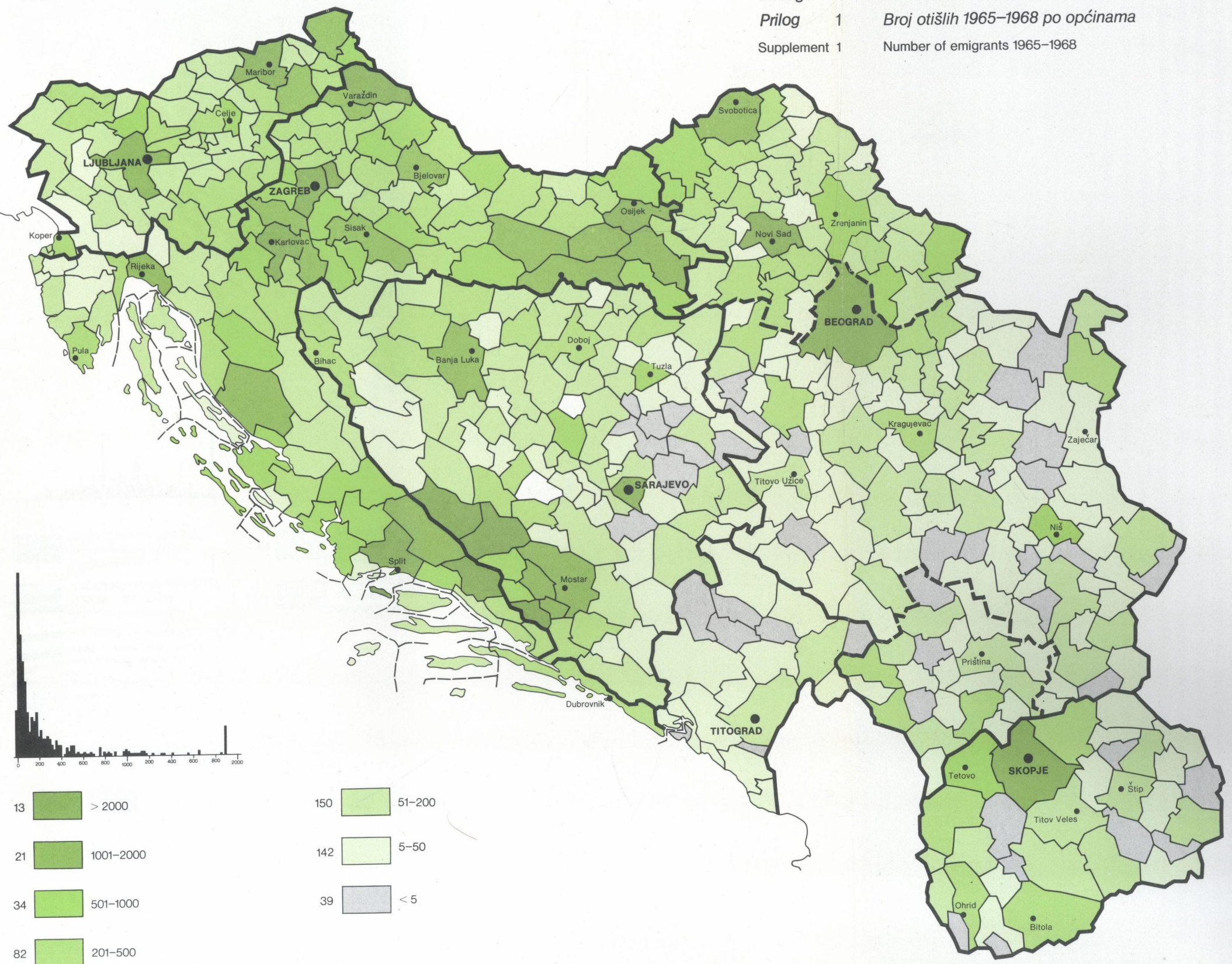
Probim anketiranjem utvrđeno je da je u Kosovu osnovni motiv zapošljavanja u inozemstvu osiguranje sredstava za egzistenciju i svakodnevne životne potrebe, te za neke relativno manje i kratkoročne izdatke (isplata duga, podmirenje troškova oko ženidbe, popravak ili dogradnja kuće i sl.). Zbog toga kod radnika postoji namjera da se uglavnom kraće vrijeme

⁶⁵ Izvor: isto, br. 30, 57 i 83

(2-3 godine) zadrže na radu u inozemstvu. Međutim, neki se teško mogu priviknuti na uvjete života i rada u stranoj sredini, pa se vraćaju i prije isteka 6-mjesečnog ugovora o radu.

S obzirom na najnižu stopu zaposlenosti u zemlji (7,8), te na sve veću želju i spremnost stanovništva Kosova da egzistencijalne potrebe zadovoljavaju privremenim zaposlenjem u inozemstvu, kao i na činjenicu, da zemlje imigracije imaju sve više poteškoća osiguranja dovoljnog broja radne snage iz tradicionalnih emigracijskih područja, može se očekivati da će proces zapošljavanja radne snage u inozemstvu navedenih godina još više ojačati. Za očekivati je da će se privremeno zapošljavanje u inozemstvu iskoristiti za brži privredni i društveni razvitak ove pokrajine.

Beilage 1 Gesamtzahl der Abwanderungen 1965–1968
 Prilog 1 Broj otišlih 1965–1968 po općinama
 Supplement 1 Number of emigrants 1965–1968

13	> 2000	150	51–200
21	1001–2000	142	5–50
34	501–1000	39	< 5
82	201–500		

Beilage 2

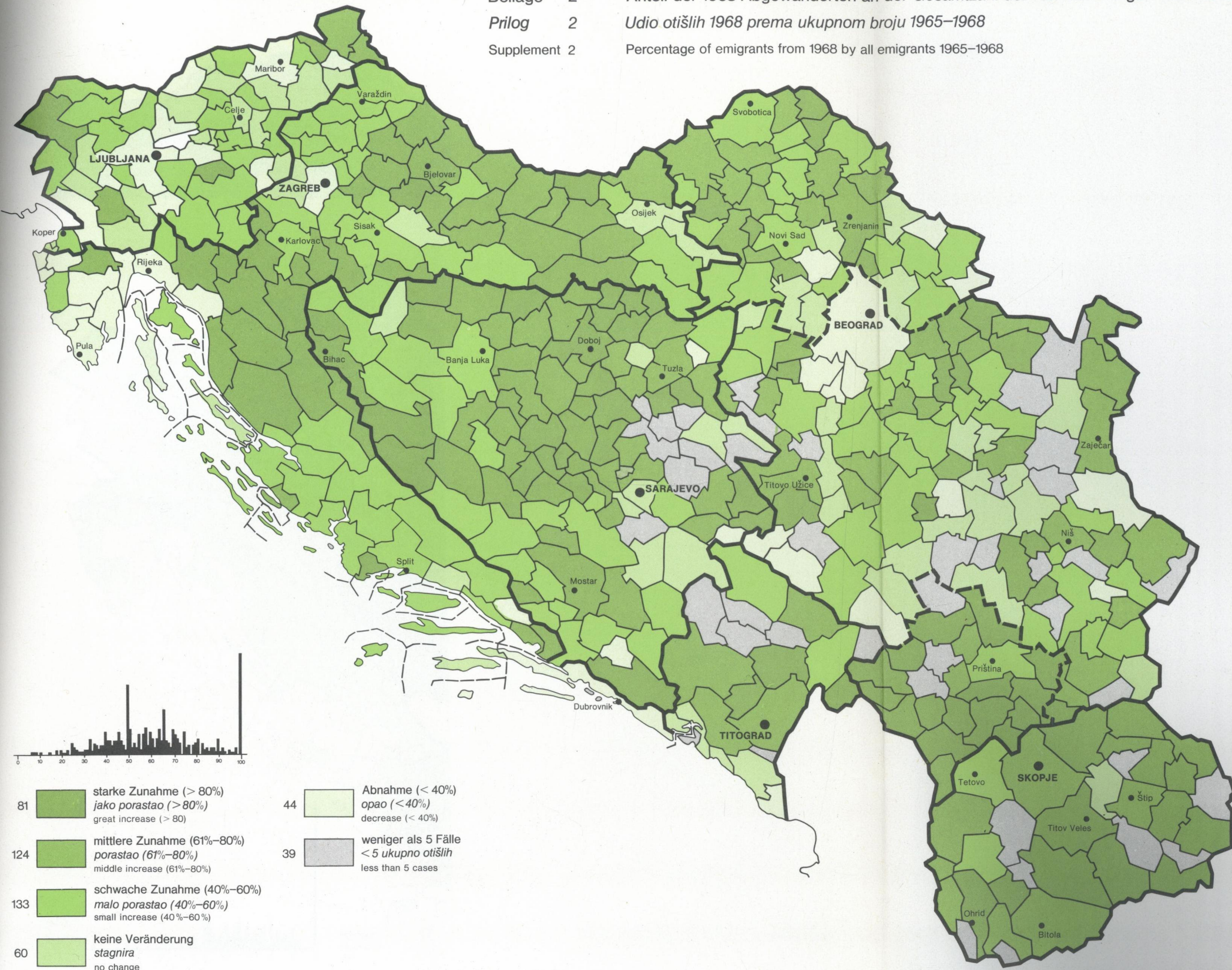
Anteil der 1968 Abgewanderten an der Gesamtzahl der Abwanderungen 1965–1968

Prilog 2

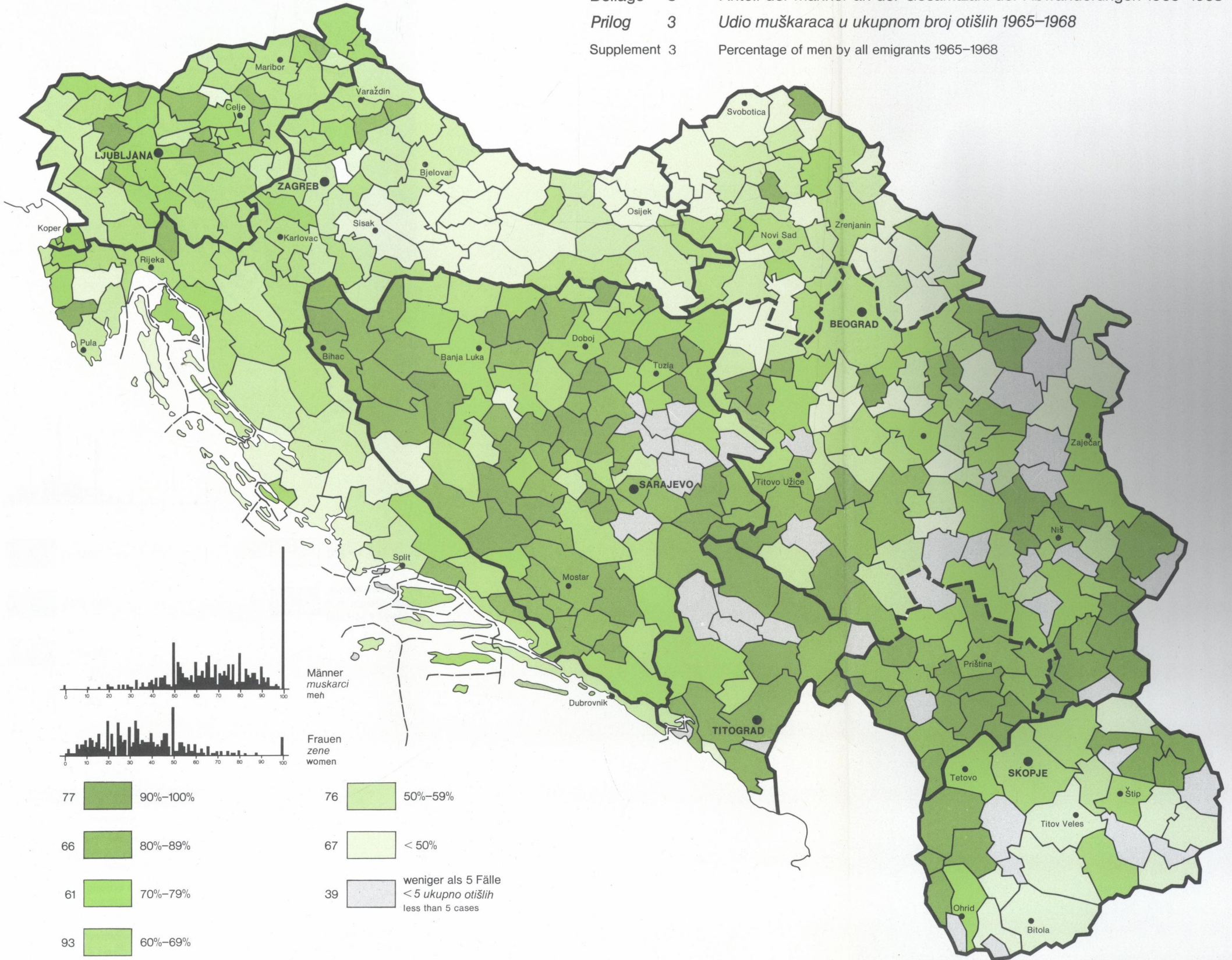
Udio otišlih 1968 prema ukupnom broju 1965–1968

Supplement 2

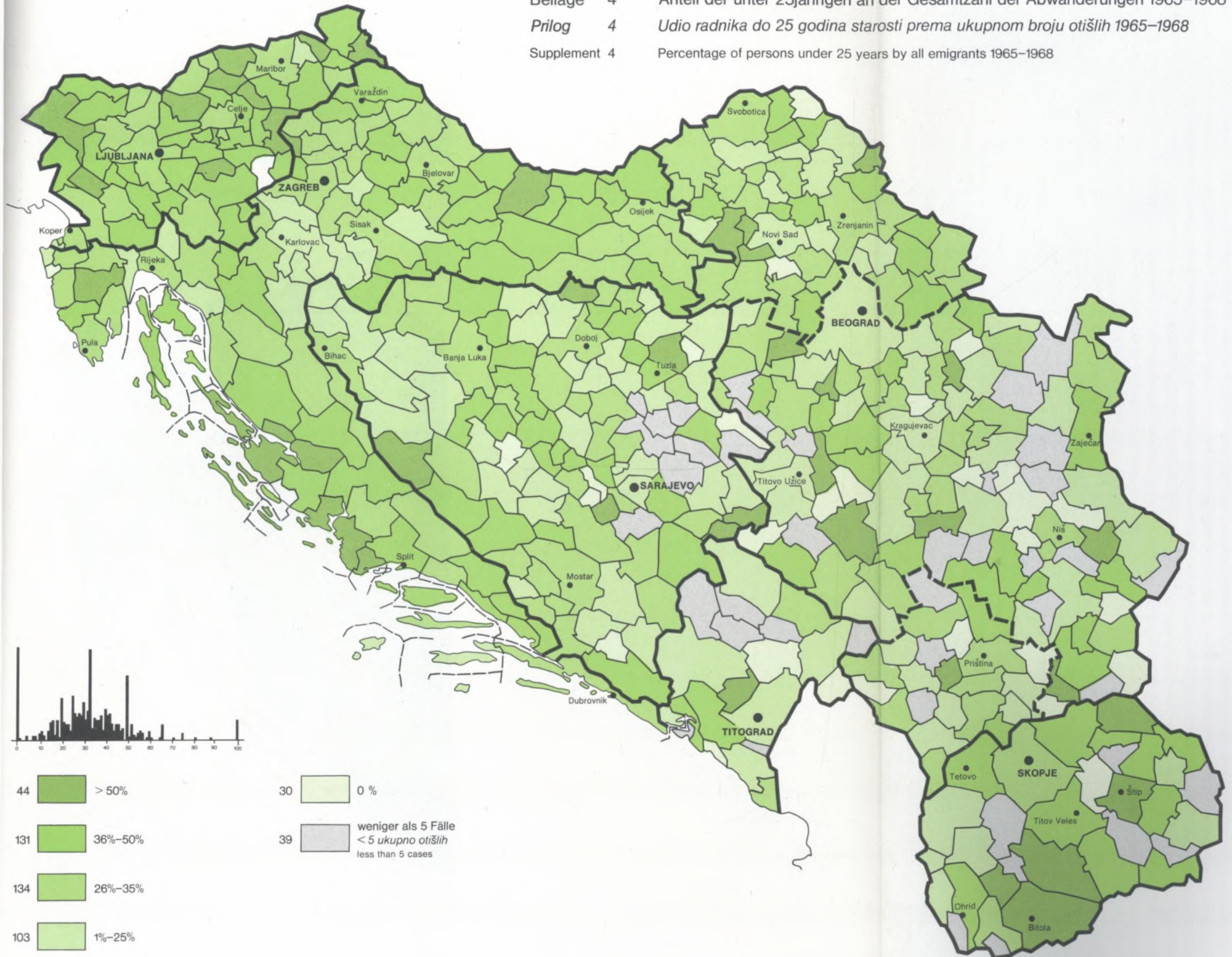
Percentage of emigrants from 1968 by all emigrants 1965–1968

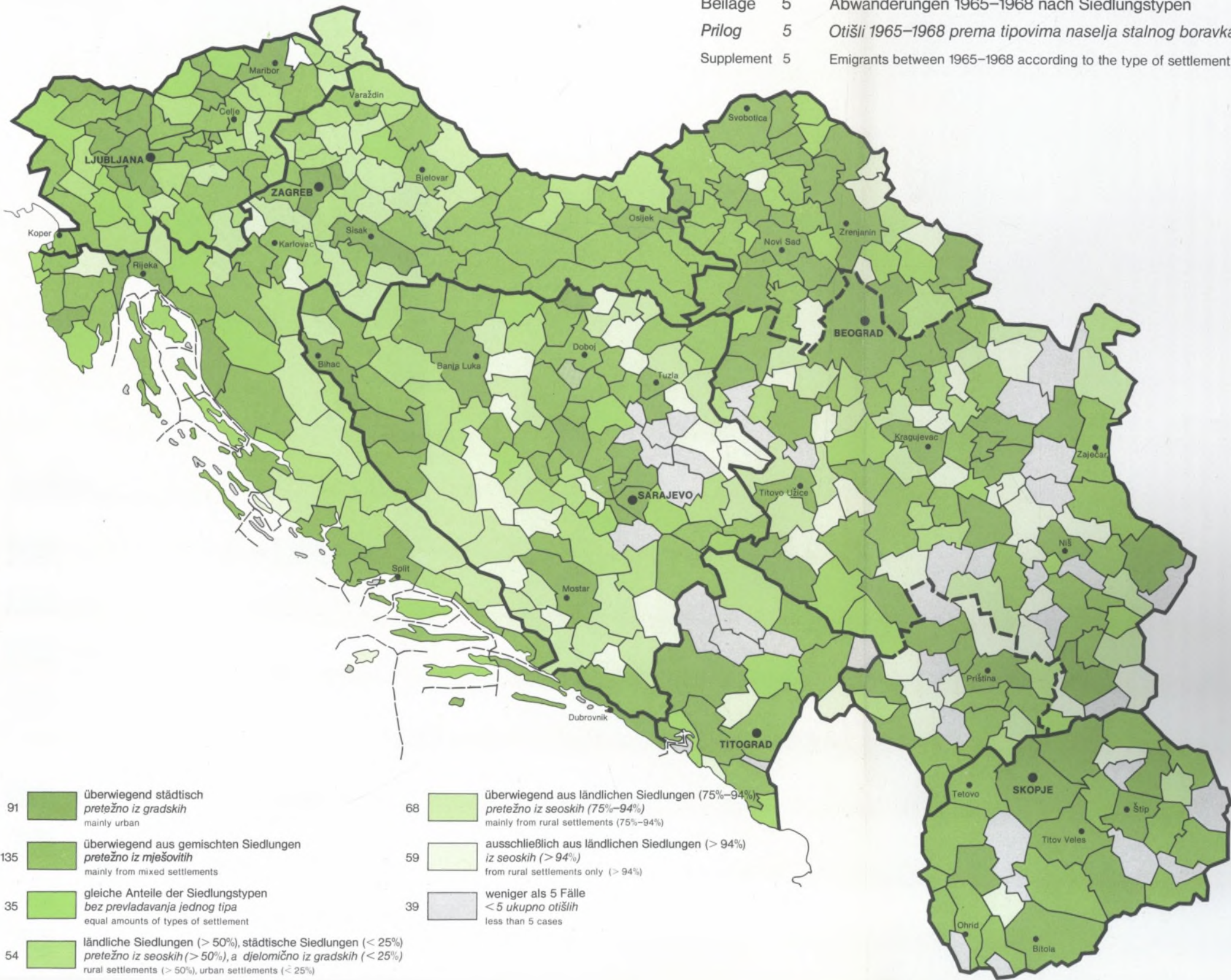
Beilage 3 Anteil der Männer an der Gesamtzahl der Abwanderungen 1965–1968
 Prilog 3 Udio muškaraca u ukupnom broj otišlih 1965–1968
 Supplement 3 Percentage of men by all emigrants 1965–1968

Beilage 4 Anteil der unter 25jährigen an der Gesamtzahl der Abwanderungen 1965–1968
 Prilog 4 Udio radnika do 25 godina starosti prema ukupnom broju otišlih 1965–1968
 Supplement 4 Percentage of persons under 25 years by all emigrants 1965–1968

Beilage 5 Abwanderungen 1965–1968 nach Siedlungstypen
 Prilog 5 Otišli 1965–1968 prema tipovima naselja stalnog boravka
 Supplement 5 Emigrants between 1965–1968 according to the type of settlement

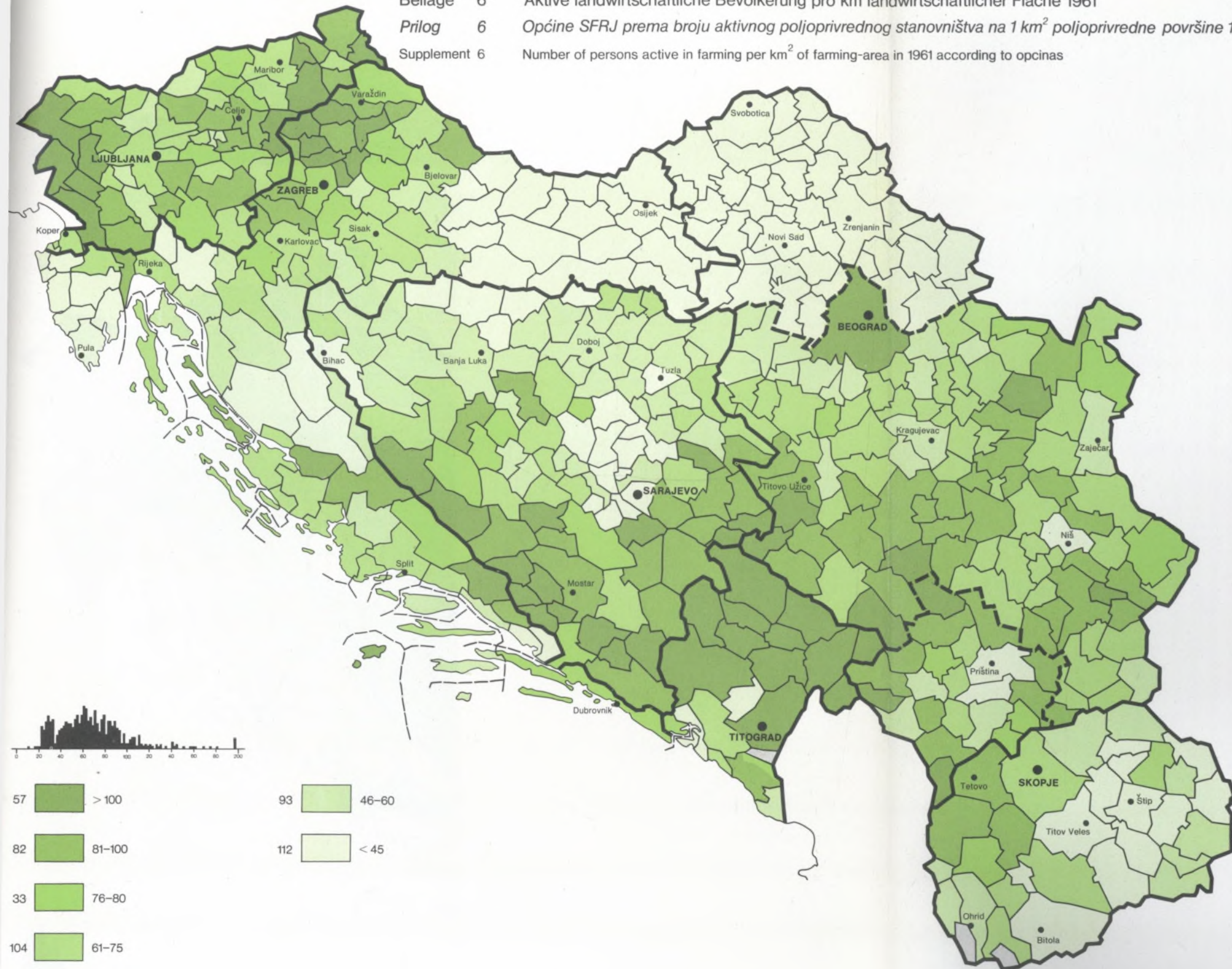
- 91 **überwiegend städtisch**
pretežno iz gradskih
mainly urban
- 135 **überwiegend aus gemischten Siedlungen**
pretežno iz mješovitih
mainly from mixed settlements
- 35 **gleiche Anteile der Siedlungstypen**
bez prevladavanja jednog tipa
equal amounts of types of settlement
- 54 **ländliche Siedlungen (> 50%), städtische Siedlungen (< 25%)**
pretežno iz seoskih (> 50%), a djelomično iz gradskih (< 25%)
rural settlements (> 50%), urban settlements (< 25%)

- 68 **überwiegend aus ländlichen Siedlungen (75%–94%)**
pretežno iz seoskih (75%–94%)
mainly from rural settlements (75%–94%)
- 59 **ausschließlich aus ländlichen Siedlungen (> 94%)**
iz seoskih (> 94%)
from rural settlements only (> 94%)
- 39 **weniger als 5 Fälle**
< 5 ukupno otišlih
less than 5 cases

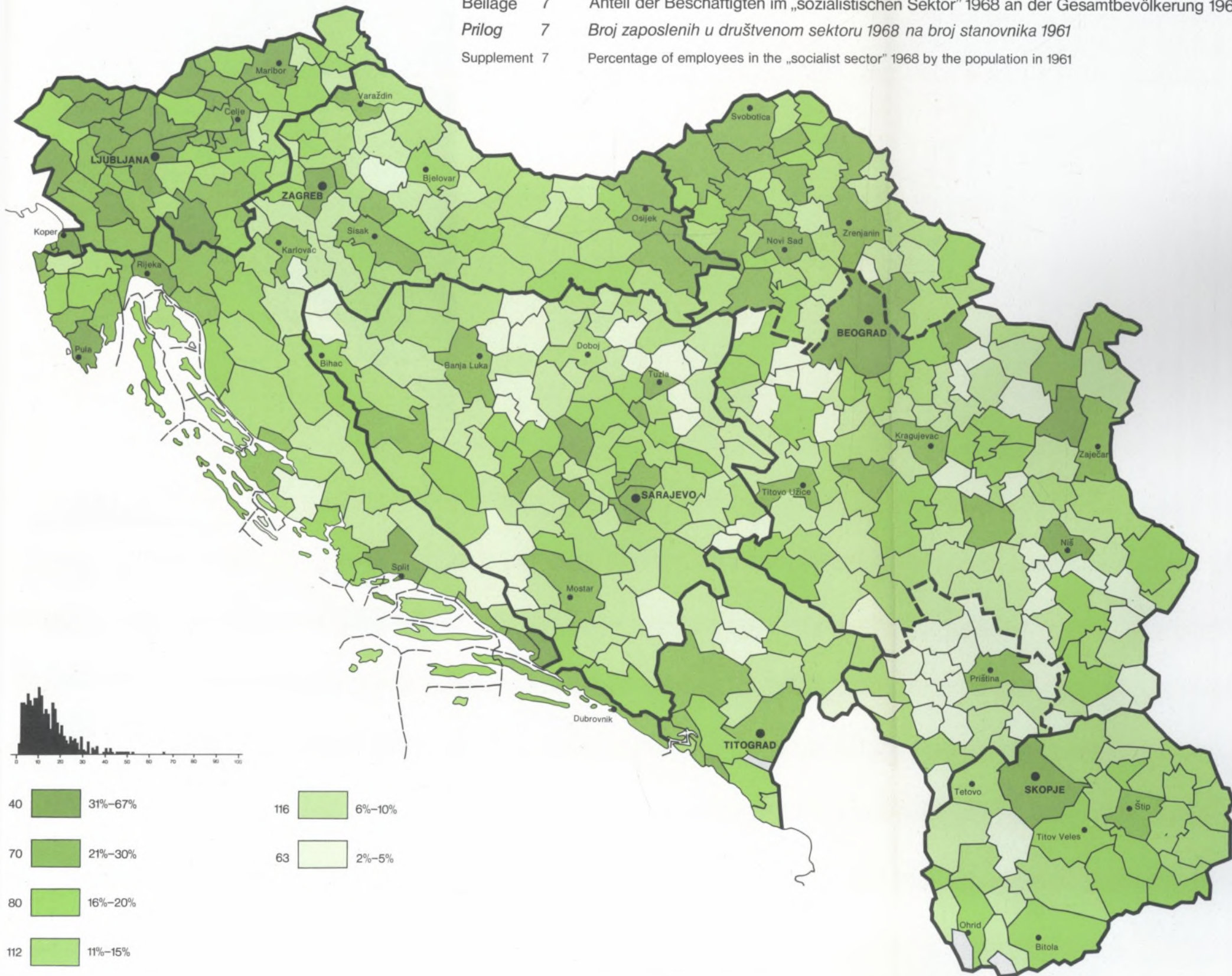
Beilage 6 Aktive landwirtschaftliche Bevölkerung pro km landwirtschaftlicher Fläche 1961

Prilog 6 Općine SFRJ prema broju aktivnog poljoprivrednog stanovništva na 1 km² poljoprivredne površine 1961

Supplement 6 Number of persons active in farming per km² of farming-area in 1961 according to opcinas

Beilage 7 Anteil der Beschäftigten im „sozialistischen Sektor“ 1968 an der Gesamtbevölkerung 1961
 Prilog 7 Broj zaposlenih u društvenom sektoru 1968 na broj stanovnika 1961
 Supplement 7 Percentage of employees in the „socialist sector“ 1968 by the population in 1961

Beilage 8

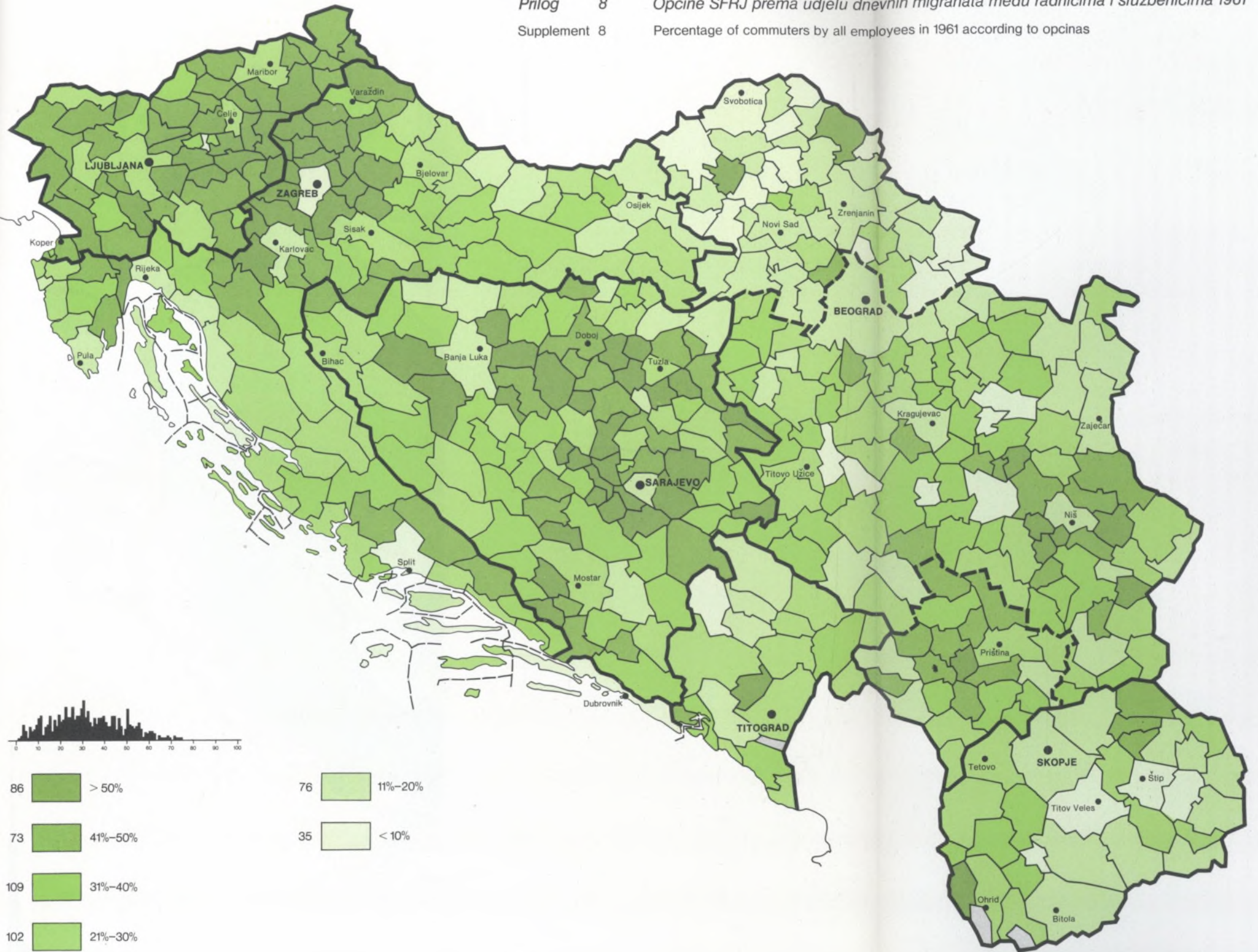
Anteil der Auspendler an allen Erwerbstätigen 1961

Prilog 8

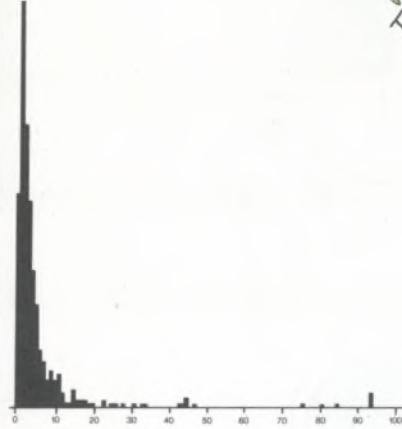
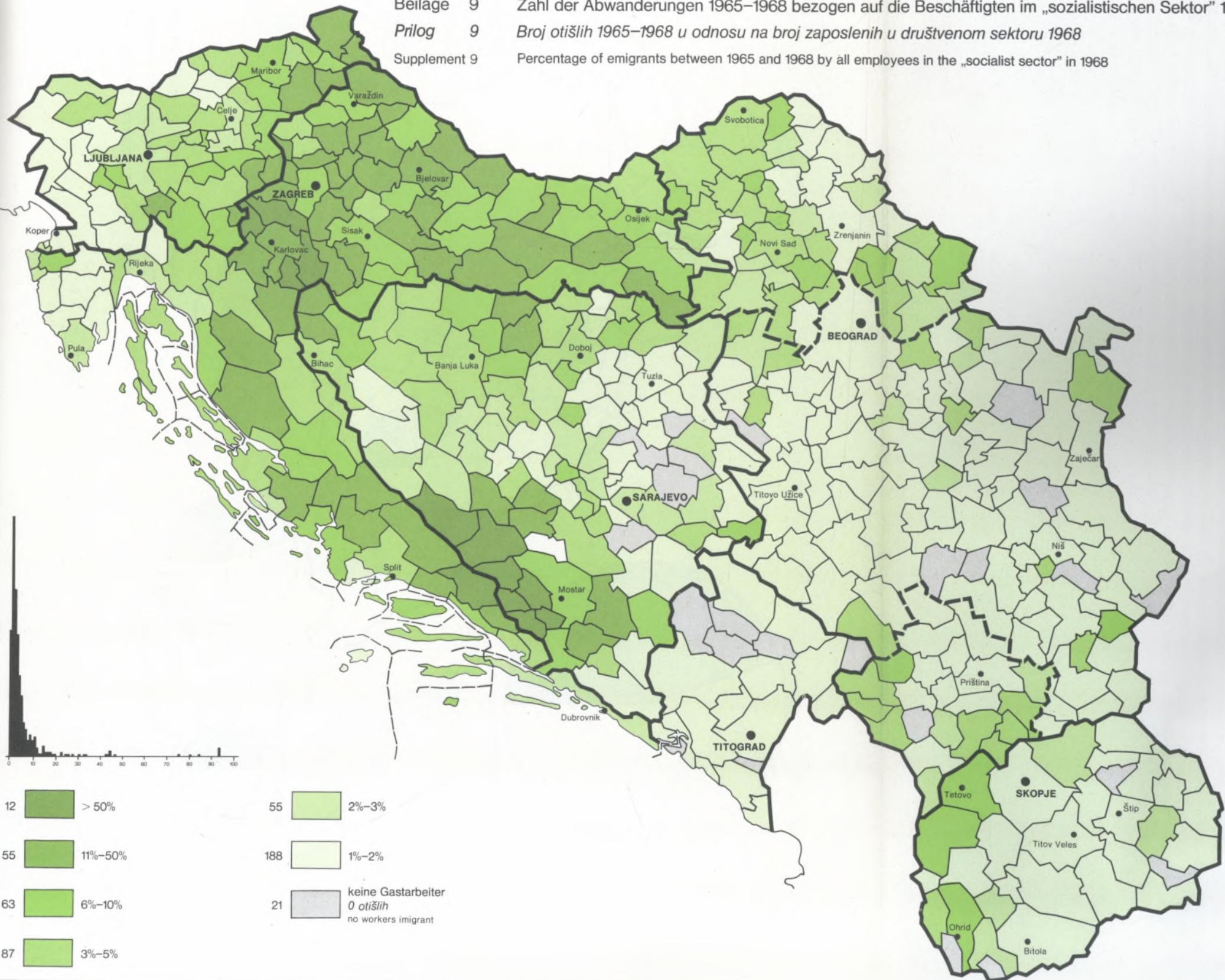
Općine SFRJ prema udjelu dnevnih migranata među radnicima i službenicima 1961

Supplement 8

Percentage of commuters by all employees in 1961 according to opcinas

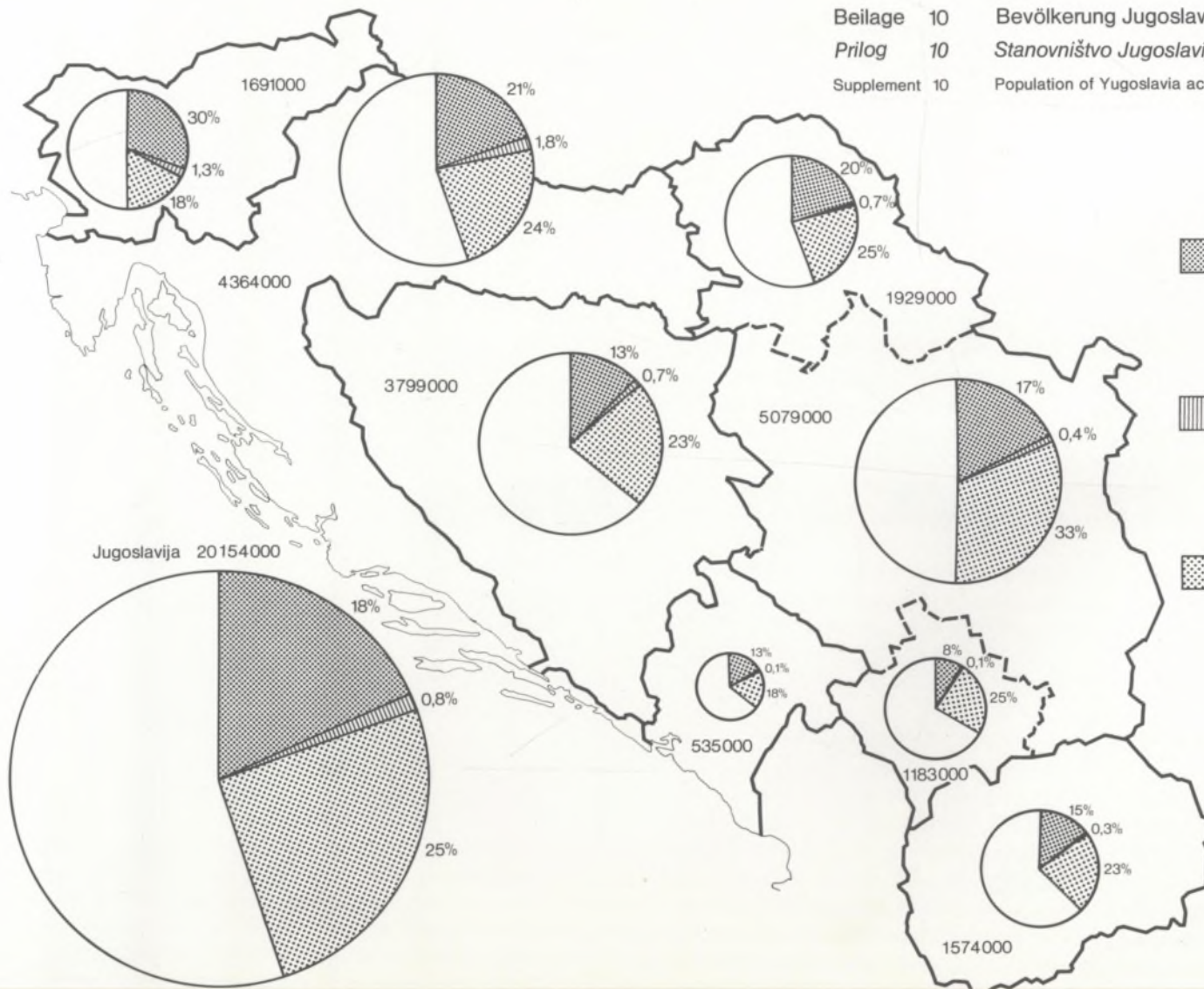

Beilage 9 Zahl der Abwanderungen 1965–1968 bezogen auf die Beschäftigten im „sozialistischen Sektor“ 1968
 Prilog 9 Broj otišlih 1965–1968 u odnosu na broj zaposlenih u društvenom sektoru 1968
 Supplement 9 Percentage of emigrants between 1965 and 1968 by all employees in the „socialist sector“ in 1968

12		> 50%
55		11%–50%
63		6%–10%
87		3%–5%
55		2%–3%
188		1%–2%
21		keine Gastarbeiter 0 otišlih no workers imigrant

Beilage 10 Bevölkerung Jugoslawiens nach Wirtschaftsbereichen
 Prilog 10 Stanovništvo Jugoslavije prema zaposlenosti
 Supplement 10 Population of Yugoslavia according to types of employment

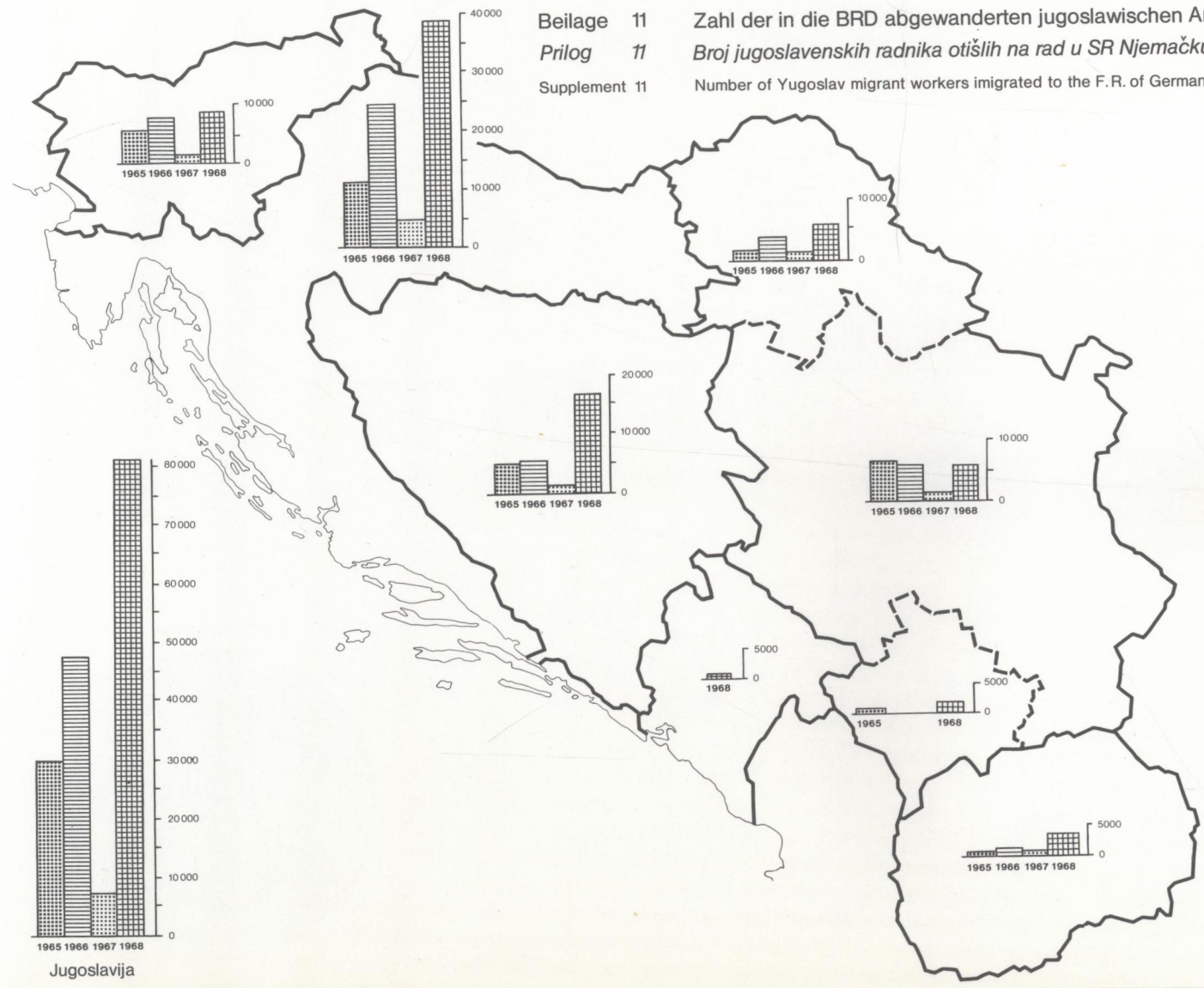

Anteil der Erwerbspersonen in Jugoslawien 1968
udio zaposlenih u Jugoslaviji 1968.
 percentage of employees in Yugoslavia in 1968

Anteil der zwischen 1965 und 1968 in die BRD abgewanderten ausländischen Arbeitnehmer
udio otišlih na rad u SR Njemačku 1965-1968.
 percentage of migrant workers immigrated to the F.R. of Germany between 1965 and 1968

Anteil der Beschäftigten in der Landwirtschaft 1961
udio aktivno zaposlenih u poljoprivredi 1961.
 percentage of employees in farming in 1961

Beilage 11 Zahl der in die BRD abgewanderten jugoslawischen Arbeitnehmer pro Jahr
 Prilog 11 Broj jugoslavenskih radnika otišlih na rad u SR Njemačku po godinama odlaska
 Supplement 11 Number of Yugoslav migrant workers immigrated to the F.R. of Germany per year

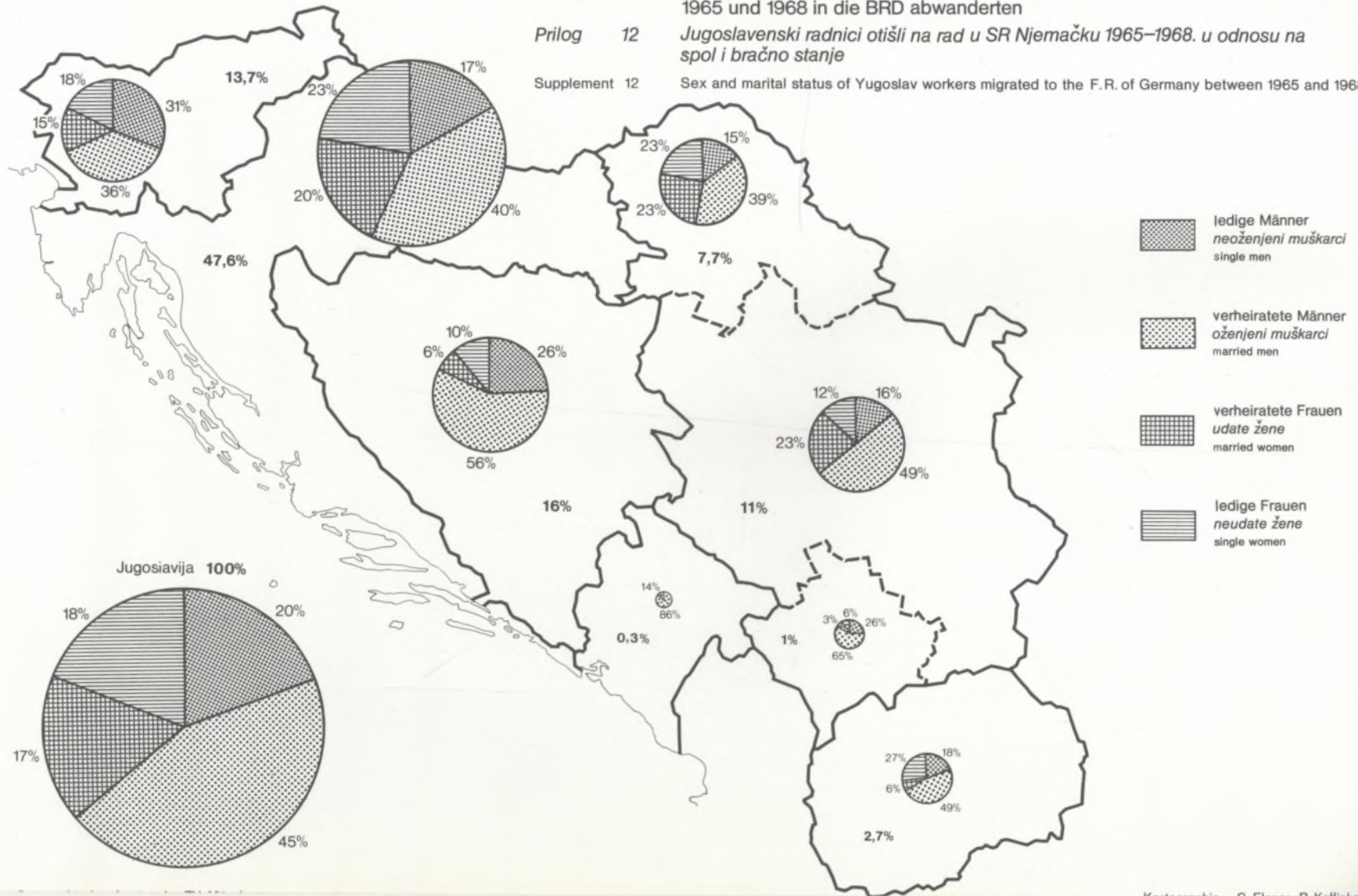

Jugoslavija

Beilage 12 Geschlecht und Familienstand der jugoslawischen Gastarbeiter, die zwischen 1965 und 1968 in die BRD abwanderten

Prilog 12 Jugoslavenski radnici otišli na rad u SR Njemačku 1965–1968. u odnosu na spol i bračno stanje

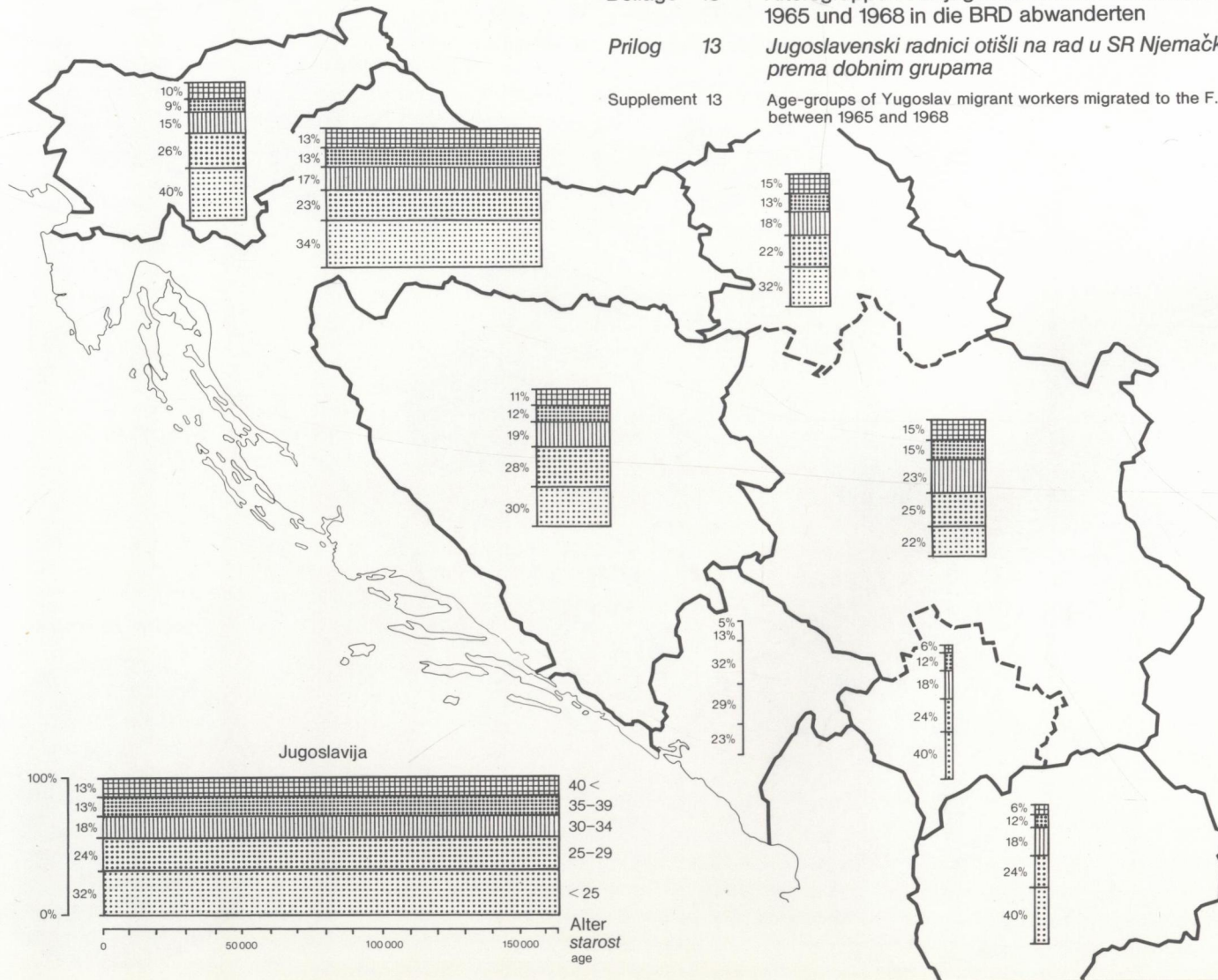
Supplement 12 Sex and marital status of Yugoslav workers migrated to the F.R. of Germany between 1965 and 1968

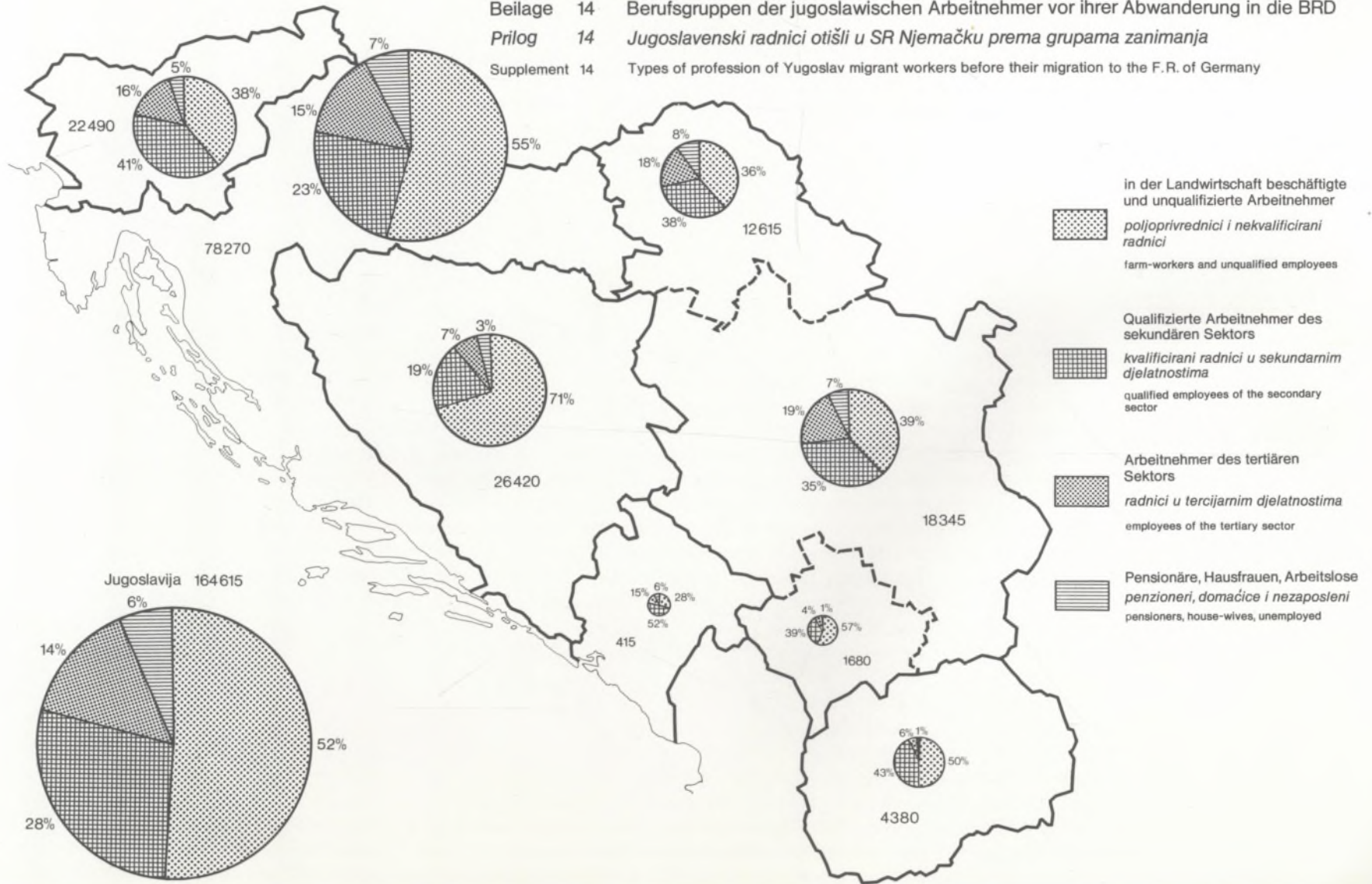
Beilage 13 Altersgruppen der jugoslawischen Arbeitnehmer, die zwischen 1965 und 1968 in die BRD abwanderten

Prilog 13 Jugoslavenski radnici otišli na rad u SR Njemačku 1965–1968. prema dobnim grupama

Supplement 13 Age-groups of Yugoslav migrant workers migrated to the F.R. of Germany between 1965 and 1968

Beilage 14 Berufsgruppen der jugoslawischen Arbeitnehmer vor ihrer Abwanderung in die BRD
 Prilog 14 Jugoslavenski radnici otišli u SR Njemačku prema grupama zanimanja
 Supplement 14 Types of profession of Yugoslav migrant workers before their migration to the F.R. of Germany

Beilage 15

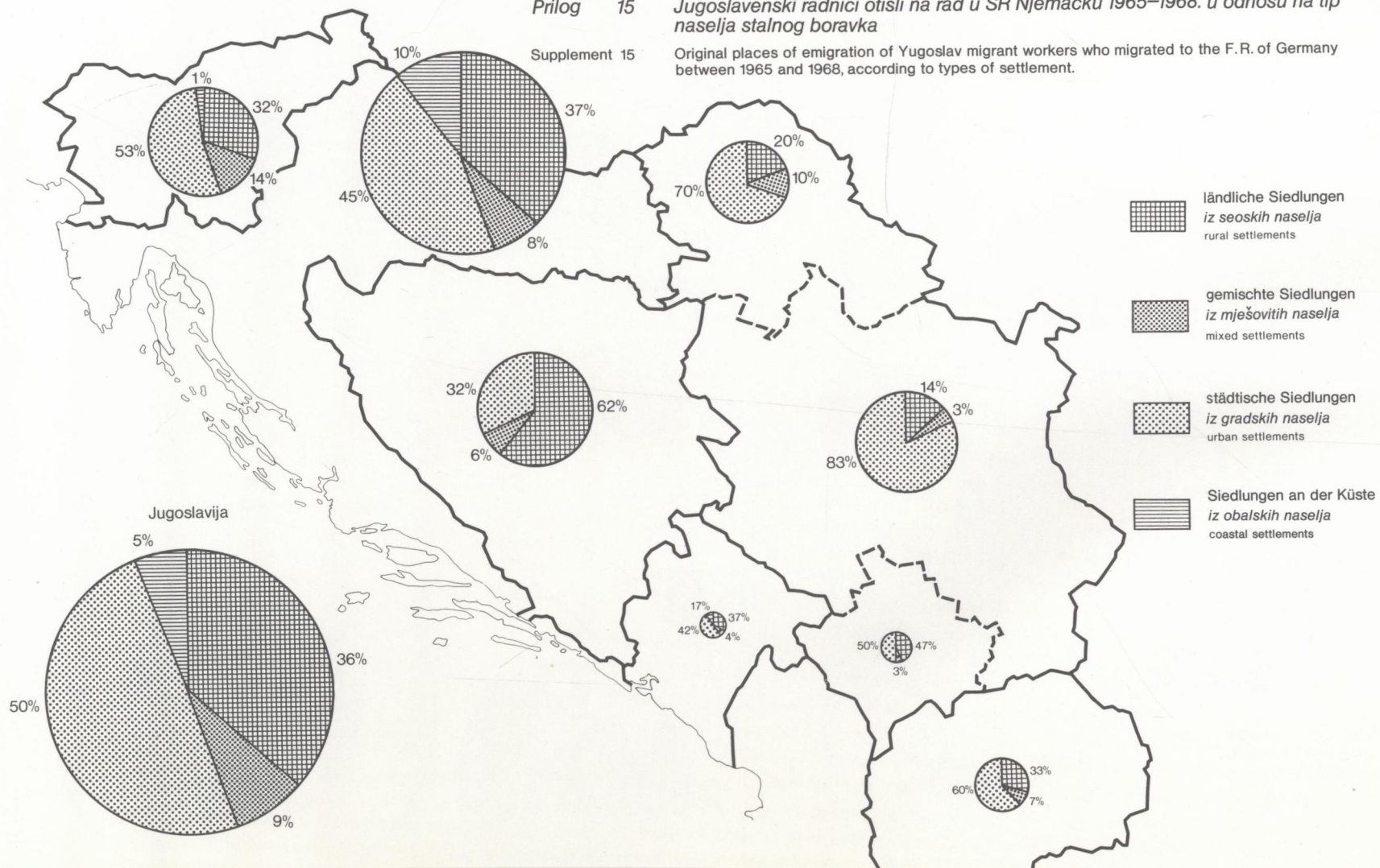
Herkunftsorte der jugoslawischen Arbeitnehmer, die zwischen 1965 und 1968 in die BRD abwanderten, nach Siedlungstypen

Prilog 15

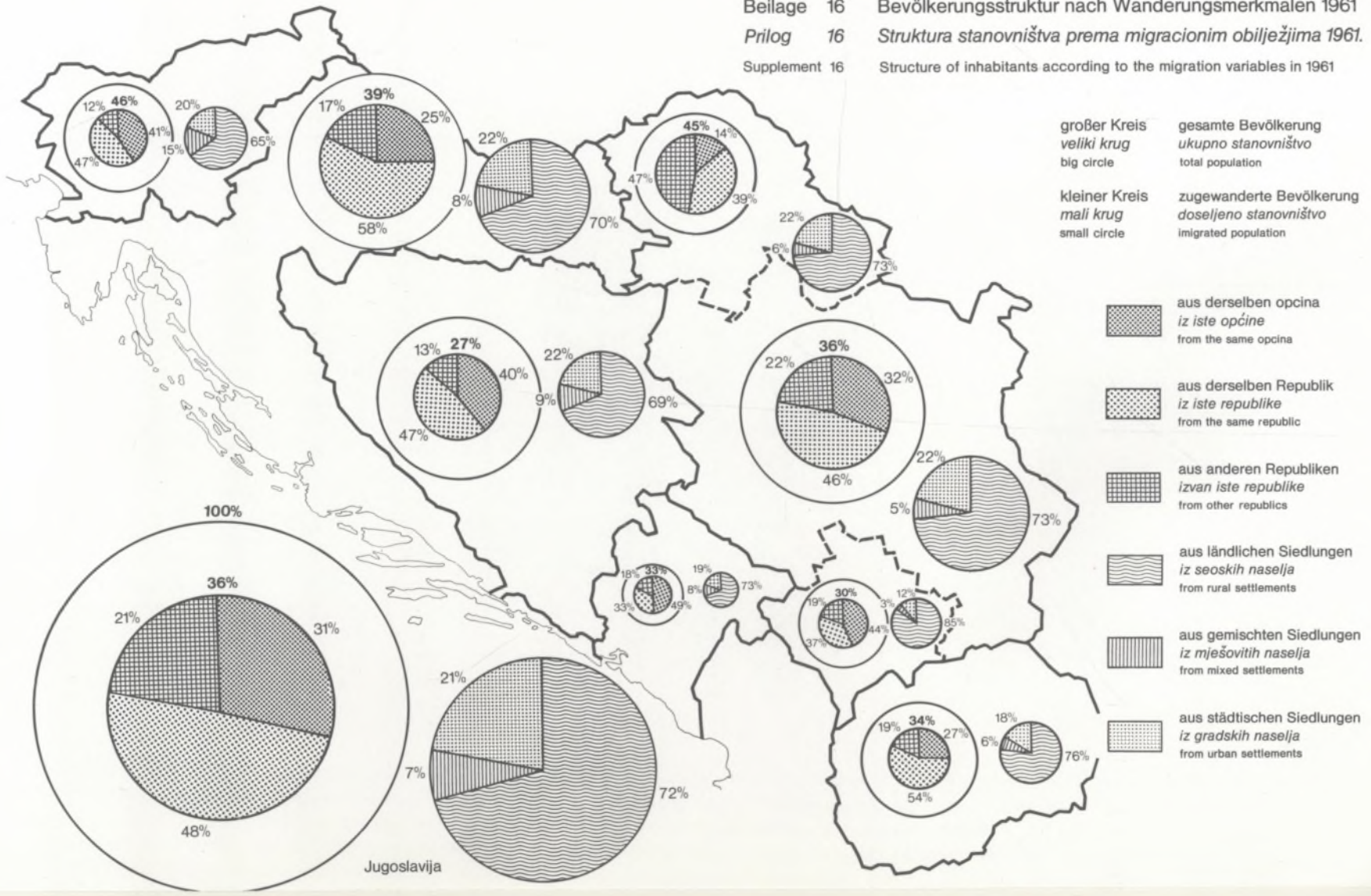
Jugoslavenski radnici otišli na rad u SR Njemačku 1965–1968. u odnosu na tip naselja stalnog boravka

Supplement 15

Original places of emigration of Yugoslav migrant workers who migrated to the F.R. of Germany between 1965 and 1968, according to types of settlement.

Beilage 16 Bevölkerungsstruktur nach Wanderungsmerkmalen 1961
 Prilog 16 Struktura stanovništva prema migracionim obilježjima 1961.
 Supplement 16 Structure of inhabitants according to the migration variables in 1961

Prilog 17. Jugoslavenski radnici otišli u SR Njemačku 1965 - 1968. po općinama⁺

Red. br.	Općina (grad)	Ukupno 1965-68.	Godina odlaska u %					Spol u %		Dobne grupe u %				Obiteljsko stanje u %		Tip naselja stalnog boravka		
			19-65.	19-66.	19-67.	19-68.	19-68.	muš.	žen.	25-29	30-34	35-39	40 i više	neož. neud.	ož. ud.	sko	mje-šov.	gradsko
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
BOSNA I HERCEGOVINA																		
		26 420	17	19	3	61	84	16	30	28	19	12	11	37	63	62	6	32
1.	Banovići	4	100	-	-	-	100	-	-	100	-	-	-	-	100	-	100	-
2.	Banja Luka	1 052	12	27	2	57	77	22	26	26	24	12	9	44	54	24	3	72
3.	Bihać	393	7	22	5	64	80	20	33	22	18	15	10	36	63	26	6	66
4.	Bijeljina	162	13	32	2	51	78	21	21	18	37	10	10	13	56	54	-	45
5.	Bileća	22	20	-	20	60	60	40	20	60	20	-	-	20	80	80	-	20
6.	Bos. Dubica	140	6	9	3	81	65	34	28	15	37	18	-	37	62	46	-	53
7.	Bos. Gradiška	314	5	16	2	75	63	36	36	18	15	15	15	41	56	61	1	37
8.	Bos. Krupa	179	31	21	-	46	80	19	24	29	34	9	2	39	60	59	9	34
9.	Bos. Brod	157	13	8	-	77	61	38	55	25	8	-	11	66	33	19	11	69
10.	Bos. Novi	131	50	10	6	33	86	13	26	43	10	3	16	26	66	63	13	23
11.	Bos. Petrovac	26	16	33	-	50	83	16	16	-	33	50	-	-	100	50	-	50
12.	Bos. Šamac	140	6	6	6	81	65	34	28	15	43	12	-	43	56	87	-	12
13.	Bos. Grahovo	44	-	-	-	100	20	80	60	20	10	-	10	70	30	70	30	-
14.	Bratunac	9	-	-	50	50	50	50	-	-	-	50	50	50	50	100	-	-
15.	Brčko	341	1	15	7	75	74	25	23	23	26	14	12	24	75	60	-	39
16.	Breza	22	20	40	-	40	100	-	20	20	-	40	20	20	80	60	40	-
17.	Bugojno	218	2	10	6	82	74	26	22	34	18	18	8	42	56	86	6	8
18.	Busovača	61	-	7	-	92	64	35	42	21	14	14	7	50	50	71	28	-
19.	Čazin	205	14	17	2	65	93	6	8	44	27	17	2	12	82	91	8	-
20.	Čajniče	13	100	-	-	-	100	-	66	33	-	-	-	66	33	-	100	-

+ Prema obradi "prijava" za rad u SR Njemačkoj, koje su pohranjene u diplomatskim predstavništvima SR Njemačke u Jugoslaviji.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
21.	Čapljina	367	21	28	-	50	80	19	33	34	11	14	5	48	51	80	2	16
22.	Čelinac	52	16	8	-	75	83	16	41	41	8	-	8	66	33	100	-	-
23.	Čitluk	1 009	24	17	2	55	84	15	29	31	14	14	10	34	64	95	-	4
24.	Derвента	170	12	2	5	79	82	17	20	38	17	12	10	38	61	58	-	41
25.	Doboj	323	5	4	4	86	77	22	35	22	20	9	12	44	55	40	2	56
26.	Donji Vakuf	35	12	12	-	75	100	-	-	50	50	-	-	50	50	37	62	-
27.	Drvar	22	20	-	-	80	80	20	20	20	20	40	-	20	80	-	20	80
28.	Duvno	2 144	24	15	1	58	90	9	38	23	11	8	16	32	66	84	11	4
29.	Foča	63	33	26	-	40	86	13	46	26	20	-	6	73	26	60	-	40
30.	Fojnica	26	-	-	16	83	50	50	33	16	16	16	16	33	66	66	33	-
31.	Gacko	39	44	-	-	55	77	22	33	33	22	11	-	44	55	100	-	-
32.	Glamoč	79	11	16	-	72	61	38	33	44	16	-	5	44	55	83	16	-
33.	Goražde	170	17	5	5	71	97	2	30	25	23	10	10	33	66	48	7	43
34.	Gornji Vakuf	179	12	17	-	70	85	14	21	39	21	7	9	36	63	65	34	-
35.	Gračanica	66	13	13	-	73	86	13	33	46	13	6	-	40	53	40	26	33
36.	Gradačac	118	-	14	3	81	77	22	40	25	22	7	3	48	51	96	3	-
37.	Grude	983	32	20	1	44	83	16	22	26	20	15	16	34	64	-	-	-
38.	Hadžići	43	10	20	-	70	90	10	60	30	10	-	-	70	30	50	50	-
39.	Han Pijesak	-																
40.	Ilidža	83	5	47	-	47	84	15	26	26	26	15	5	36	63	5	10	84
41.	Ilijaš	70	6	12	6	75	50	50	18	18	31	12	18	62	31	12	12	75
42.	Jablanica	44	10	20	-	70	80	20	40	20	20	10	10	60	40	40	20	40
43.	Jajce	135	9	12	-	77	87	12	45	32	9	6	6	35	64	51	-	48
44.	Kakanj	175	2	-	2	95	90	10	32	27	22	17	-	32	67	22	32	45
45.	Kalesija	13	-	-	-	100	100	-	33	-	33	-	33	33	66	100	-	-
46.	Kalinovik	13	-	33	33	33	66	33	33	-	66	-	-	100	-	66	33	-
47.	Kiseljak	39	-	33	-	66	88	11	-	44	33	-	22	44	55	100	-	-
48.	Kladanj	4	-	-	-	100	100	-	100	-	-	-	-	-	100	-	100	-
49.	Ključ	175	32	7	15	45	92	7	10	30	30	12	17	15	82	65	32	2
50.	Konjic	153	17	31	-	51	65	34	31	31	11	20	5	37	62	71	5	22

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
81. Srbac	188	4	2	2	90	72	27	18	20	23	16	20	23	76	41	58	-	-
82. Srebrenica	4	-	-	-	100	100	-	100	-	-	-	-	100	-	100	-	-	-
83. Srebrenik	9	-	50	-	50	100	-	50	-	-	50	-	50	-	100	-	-	-
84. Stolac	332	23	17	3	55	89	10	25	31	21	17	5	36	61	89	1	9	-
85. Šekovići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
86. Šipovo	35	12	-	-	87	50	50	25	25	37	-	12	62	25	100	-	-	-
87. Teslić	92	4	19	-	76	66	33	33	38	9	9	9	52	47	52	19	28	-
88. Tešanj	127	13	3	3	79	89	10	10	44	31	10	3	20	75	79	6	13	-
89. Travnik	153	-	5	8	85	91	8	42	20	11	17	8	40	60	20	20	60	-
90. Trebinje	70	6	12	-	81	75	25	43	31	18	-	6	68	31	68	-	31	-
91. Trnovo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
92. Tuzla	546	13	9	7	69	74	25	36	30	16	8	8	36	64	11	11	77	-
93. Ugljevik	9	50	-	50	-	100	-	-	100	-	-	-	50	50	50	50	-	-
94. Vareš	39	-	22	-	77	88	11	33	11	44	-	11	66	33	22	11	66	-
95. Velika Kladuša	196	24	20	-	55	86	13	15	26	35	17	4	22	75	55	44	-	-
96. Visoko	100	4	17	4	73	65	34	43	21	13	4	17	30	69	30	21	47	-
97. Višegrad	52	8	8	-	83	83	16	25	25	25	25	-	58	41	75	-	25	-
98. Vitez	70	-	6	-	93	100	-	50	12	25	6	6	18	81	18	18	62	-
99. Vlasenica	65	20	40	-	40	73	26	46	20	13	6	13	40	60	100	-	-	-
100. Zavidovići	79	11	-	-	88	83	16	33	22	16	27	-	50	44	22	77	-	-
101. Zenica	852	1	5	2	90	95	4	21	23	27	18	9	31	68	6	6	87	-
102. Zvornik	31	-	14	14	71	71	28	14	14	71	-	-	14	85	85	-	14	-
103. Žepče	57	-	7	-	92	84	15	30	15	46	7	-	38	61	23	23	53	-
104. Živinice	39	-	-	-	100	77	22	22	33	22	11	11	44	55	22	11	66	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
HRVATSKA	78	270	15	31	6	48	57	43	34	23	17	13	13	40	60	47	8	45
1. Beli Manastir	533		3	30	4	62	44	54	40	15	17	11	15	42	56	55	24	19
2. Benkovac	280		21	18	7	51	42	57	48	26	10	6	7	57	42	75	23	2
3. Biograd	39		-	22	11	66	77	22	44	11	22	11	11	44	55	100	-	-
4. Bjelovar	110		8	17	6	67	52	47	30	17	20	19	13	36	63	39	2	57
5. Brač	144		24	33	-	42	60	39	42	33	15	6	3	66	33	60	33	6
6. Buje	48		36	45	-	18	72	27	27	36	27	-	9	36	63	36	36	27
7. Buzet	13		-	33	-	66	66	33	33	33	-	33	-	33	33	100	0	0
8. Crikvenica	175		25	42	2	30	62	37	22	20	25	5	27	50	50	-	-	-
9. Čabar	22		-	40	-	60	80	20	20	40	-	40	-	40	60	80	20	-
10. Čakovec	3	057	12	28	4	55	51	48	36	21	15	13	13	33	65	69	14	16
11. Čazma	87		10	5	-	85	55	40	45	20	20	15	-	35	65	85	15	-
12. Daruvar	441		4	14	11	68	35	64	47	15	12	9	13	55	44	47	3	48
13. Delnice	179		7	17	7	68	68	31	34	26	19	7	12	36	60	34	19	46
14. Donja Stubica	389		19	32	2	46	68	31	31	25	20	16	5	35	62	59	39	1
15. Donji Lapac	57		15	7	15	61	53	46	30	38	15	7	7	61	38	61	38	-
16. Donji Miholjac	153		-	17	-	82	54	45	40	25	5	8	20	34	62	54	45	-
17. Drniš	686		26	26	3	43	58	41	32	22	21	14	8	36	58	63	17	19
18. Dubrovnik	358		12	47	10	29	59	40	34	28	9	14	13	52	43	18	8	73
19. Duga Resa	590		9	20	5	65	63	36	34	17	17	16	13	40	59	64	5	30
20. Dugo Selo	166		7	15	7	68	63	36	21	21	18	15	23	21	78	52	44	2
21. Dvor	114		3	34	3	57	53	46	46	11	26	3	11	53	46	88	11	-
22. Đakovo	1	319	4	17	2	75	54	45	35	22	16	14	10	37	62	44	-	55
23. Đurđevac	450		6	17	2	72	52	47	29	21	17	13	18	33	66	87	6	5
24. Garešnica	236		3	25	5	64	46	53	27	16	16	22	16	42	57	70	27	1
25. Glina	555		11	14	2	70	65	34	7	27	24	18	22	17	81	78	-	20
26. Gospić	1	026	18	13	6	61	55	44	38	24	17	13	6	48	49	45	19	35
27. Gračac	96		9	27	4	59	50	50	36	22	22	4	13	50	50	81	9	9
28. Grubišno Polje	118		7	14	18	59	44	55	48	18	18	11	3	44	55	88	11	-
29. Hvar	70		6	37	6	50	56	43	31	43	12	6	6	43	56	37	18	43
30. Imotski	3	219	26	24	2	46	69	30	41	23	11	10	14	43	55	87	12	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
31.	Ivanec	397	8	30	5	54	65	34	42	24	13	13	6	49	46	73	26	-
32.	Ivanić Grad	210	8	29	4	58	39	60	43	20	8	10	16	43	56	75	20	4
33.	Jastrebarsko	1 651	19	27	1	51	74	25	23	15	15	20	24	23	74	78	21	-
34.	Karlovac	2 904	10	22	6	60	61	38	20	16	20	18	24	29	70	36	-	63
35.	Klanjec	100	8	30	8	52	52	47	52	17	13	8	8	52	43	78	21	-
36.	Knin	808	31	20	4	42	42	57	42	17	21	12	5	45	52	66	21	12
37.	Koprivnica	742	7	26	4	62	54	45	30	25	20	12	10	33	63	45	-	53
38.	Korčula	131	16	43	3	36	70	30	23	26	20	10	20	36	63	10	56	33
39.	Kostajnica	183	11	14	11	61	69	30	38	9	26	14	11	45	54	76	23	-
40.	Krapina	258	13	23	11	50	62	37	33	30	15	8	11	45	50	54	18	27
41.	Križevci	515	13	18	2	65	52	47	44	23	11	14	5	46	52	44	1	53
42.	Krk	74	17	29	11	41	76	23	41	17	23	5	11	52	47	41	58	-
43.	Kutina	1 000	18	33	8	29	46	53	24	17	19	18	20	32	65	43	11	49
44.	Labin	148	23	41	8	26	52	47	32	32	29	5	-	47	50	17	17	64
45.	Lastovo	14	-	100	-	-	66	33	33	33	33	-	-	-	100	-	-	-
46.	Ludbreg	310	18	16	4	60	73	26	33	23	16	14	11	30	69	71	28	-
47.	Makarska	196	28	20	13	37	64	35	40	24	17	11	6	53	44	46	6	46
48.	Mali Lošinj	74	-	41	11	47	41	58	41	17	23	5	11	70	29	11	11	76
49.	Metković	284	7	23	1	67	63	36	38	27	16	9	7	50	49	33	7	58
50.	Našice	393	2	22	4	70	52	47	38	22	8	18	11	37	61	51	16	32
51.	Nova Gradiška	978	15	25	-	58	45	54	48	18	12	9	11	53	44	52	7	40
52.	Novigrad	22	-	80	-	20	60	40	-	60	20	-	20	40	60	20	80	-
53.	Novi Marof	244	16	16	8	58	82	17	32	23	25	17	1	35	62	85	10	3
54.	Novska	362	9	24	7	59	46	53	40	20	15	9	13	44	53	62	2	34
55.	Obrovac	109	24	24	12	40	52	48	56	16	12	8	8	60	40	72	28	-
56.	Ogulin	293	5	19	1	73	56	43	38	29	8	10	11	56	43	47	20	31
57.	Omiš	680	32	35	-	31	83	16	32	29	17	10	10	49	49	72	16	10
58.	Opatija	293	43	62	18	56	113	67	37	54	18	27	43	97	83	5	24	151
59.	Orahovica	201	4	19	2	73	69	30	41	10	19	17	10	52	47	73	23	2
60.	Osijek	2 218	10	40	5	43	43	56	35	22	15	14	11	46	52	13	14	71

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	20
61.	Otočac	644	9	13	-	76	66	33	30	18	20	18	12	40	59	72	8	19
62.	Ozalj	563	6	24	2	66	66	33	34	17	16	14	17	34	65	98	-	-
63.	Pag	26	16	33	16	33	50	50	66	16	-	-	16	83	16	16	83	-
64.	Pakrac	358	6	20	8	64	48	51	42	21	13	9	12	43	56	47	18	34
65.	Pazin	26	66	16	16	-	16	83	66	-	-	-	33	50	50	33	16	50
66.	Petrinja	511	17	19	5	57	58	41	18	21	28	17	13	30	64	53	-	45
67.	Podrav.Slatina	358	4	19	12	63	29	70	52	15	9	12	9	53	46	51	1	48
68.	Poreč	52	25	-	16	58	75	25	33	16	33	-	16	41	58	41	-	58
69.	Pula	393	22	42	3	32	55	44	34	26	17	8	12	43	51	3	3	93
70.	Rab	48	9	27	9	54	27	72	36	36	18	9	-	72	27	45	54	-
71.	Rijeka	1 891	23	44	4	28	63	36	26	29	22	9	12	50	47	-	3	95
72.	Rovinj	57	46	46	-	7	92	7	38	30	15	7	7	15	69	15	7	76
73.	Samobor	751	12	43	5	38	69	30	33	20	19	13	12	34	64	37	16	46
74.	Senj	214	14	14	8	63	69	30	48	18	8	24	4	2	-	10	14	75
75.	Sesvete	1 131	8	33	3	54	42	57	22	16	19	18	22	19	80	52	32	13
76.	Sinj	1 550	26	26	2	44	74	25	33	21	18	11	14	37	62	79	4	16
77.	Sisak	1 887	18	29	7	44	47	52	27	20	20	18	12	39	56	25	7	67
78.	Slav.Požega	1 087	6	19	3	70	48	51	42	21	18	9	7	45	52	39	12	48
79.	Slav.Brod	1 642	13	15	3	66	65	34	32	20	18	15	14	39	59	38	6	54
80.	Slunj	393	5	10	1	83	62	37	20	21	30	21	7	26	72	67	32	-
81.	Split	2 349	21	30	5	41	54	45	39	28	15	9	7	54	45	3	3	92
82.	Šibenik	991	17	26	7	48	46	53	51	23	14	6	3	56	39	34	18	94
83.	Titova Korenica	92	28	9	-	61	66	33	28	19	14	14	23	28	71	85	14	-
84.	Trogir	39	-	11	-	88	22	77	88	11	-	-	-	88	11	55	-	44
85.	Umag	57	15	46	15	23	53	46	15	30	23	7	23	23	76	7	-	92
86.	Valpovo	493	7	30	3	59	31	68	48	16	13	7	14	49	50	51	5	43
87.	Varaždin	1 153	14	31	9	45	69	30	38	21	20	10	9	40	55	32	3	63
88.	Velika Gorica	965	7	29	4	57	53	46	31	20	19	14	13	33	65	69	29	-
89.	Vinkovci	1 223	10	35	3	51	53	46	32	22	20	11	13	39	58	48	11	39
90.	Virovitica	825	4	14	13	67	38	61	43	21	19	6	9	35	62	40	10	49

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
91.	Vis	17	25	25	-	50	50	50	25	25	25	-	25	25	25	-	-	-
92.	Vojnić	231	24	5	-	69	66	33	11	20	22	32	13	22	77	100	-	-
93.	Vrbovec	201	8	26	2	63	50	50	47	8	15	8	19	39	60	91	8	-
94.	Vrbovsko	96	13	22	-	63	68	31	36	27	13	13	9	40	50	81	18	-
95.	Vrginmost	1 061	3	13	3	79	56	43	20	13	25	24	16	27	72	62	35	2
96.	Vrgorac	210	33	39	-	27	87	12	41	10	20	16	10	43	56	100	-	-
97.	Vukovar	476	9	41	2	46	66	33	30	19	17	13	19	32	67	31	12	55
98.	Zabok	240	9	38	10	41	63	36	30	18	20	12	18	41	56	61	38	-
99.	Zadar	886	18	28	7	45	40	59	56	23	6	7	5	64	33	40	11	47
100.	Zagreb	19 678	15	43	7	33	58	40	29	24	18	12	15	41	56	17	8	75
101.	Zaprešić	520	14	42	7	36	52	47	42	20	14	13	9	37	60	40	11	47
102.	Zelina	236	3	37	1	57	44	55	29	12	14	14	27	18	81	81	18	-
103.	Zlatar Bistr.	393	15	22	3	58	71	28	32	24	16	13	13	40	60	92	7	-
104.	Županja	642	9	32	4	53	36	63	39	15	18	9	17	36	59	62	10	27

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
MAKEDONIJA																	
1. Berovo		4	-	-	-	100	-	100	100	-	-	-	-	100	-	100	-
2. Bitola		279	14	14	1	70	29	70	56	14	12	10	6	64	35	28	71
3. Brod		4	-	-	-	100	-	100	100	-	-	-	-	100	-	100	-
4. Debar		58	15	7	-	76	100	-	7	30	30	30	-	7	92	46	23
5. Delčevo		8	-	-	-	100	100	-	50	-	50	-	-	50	50	50	50
6. Demir Hisar		22	-	-	-	100	-	100	60	40	-	-	-	100	-	100	-
7. Gevgelija		22	-	-	20	80	40	60	40	40	20	-	-	60	40	40	60
8. Gostivar		441	6	13	-	79	96	3	15	26	24	17	14	10	89	43	17
9. Kavadarci		52	-	8	-	91	66	33	50	25	16	8	-	50	50	25	75
10. Kičevo		70	31	12	6	50	93	6	12	31	25	25	6	6	93	18	81
11. Kočani		70	6	12	-	81	93	6	43	25	18	6	6	50	50	25	75
12. Kratovo		9	-	-	-	100	100	-	50	50	-	-	-	50	50	100	-
13. Kriya Palanka		39	-	-	-	100	11	88	77	11	11	-	-	88	11	66	33
14. Kruševo		4	-	-	-	100	100	-	100	-	-	-	-	100	-	100	-
15. Kumanovo		245	3	1	-	94	69	30	48	19	12	10	8	41	58	25	75
16. Negotino		4	-	-	-	100	100	0	0	100	-	-	-	-	100	100	-
17. Ohrid		380	10	5	-	83	77	22	43	17	19	12	6	51	48	36	55
18. Prilep		188	2	6	-	90	27	72	65	11	20	2	-	65	34	39	60
19. Probištip		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
20. Radoviš		48	-	-	-	100	45	54	36	27	-	27	9	54	45	45	54
21. Resen		48	9	9	9	72	36	63	27	18	18	9	27	27	72	36	63
22. Skopje	1	144	5	12	4	77	65	34	35	27	19	11	6	53	46	5	90
23. Struga		166	10	10	2	76	97	2	18	21	21	23	15	26	73	42	39
24. Strumica		118	-	-	-	100	29	70	74	14	3	7	-	88	11	55	44
25. Sveti Nikola		9	50	-	-	50	50	50	-	100	-	-	-	-	100	50	50
26. Štip		122	7	3	-	89	60	39	71	14	7	7	-	71	28	10	89
27. Tetovo		742	17	26	4	51	74	25	38	28	21	8	3	41	58	58	37
28. Titov Veles		61	-	7	-	92	21	78	50	42	-	7	-	64	35	-	100
29. Valandovo		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30. Vinica		17	-	-	-	100	100	-	-	25	75	-	-	-	100	75	25

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
SLOVENIJA																		
1. Ajdovščina	66	6	53	-	40	60	40	53	26	20	-	-	73	26	60	20	20	20
2. Brežice	485	25	31	5	37	56	43	37	24	10	8	18	51	47	74	6	18	18
3. Celje	799	30	34	1	32	63	36	43	22	18	7	9	51	47	23	15	60	60
4. Cerknica	148	29	29	2	38	73	26	38	23	14	8	14	52	44	44	55	-	-
5. Črnomelj	266	14	36	1	47	67	32	40	27	13	4	13	42	57	68	6	24	24
6. Domžale	280	21	42	1	34	56	43	46	31	10	6	4	56	42	34	48	17	17
7. Dravograd	65	13	40	6	40	53	46	26	26	20	13	13	53	46	26	6	66	66
8. Gornja Radgona	192	9	20	4	65	84	15	59	18	6	-	15	59	38	72	27	-	-
9. Grosuplje	170	7	41	-	51	69	30	41	30	15	7	5	58	41	69	28	2	2
10. Hrastnik	122	14	39	-	46	67	32	28	25	10	25	10	42	57	7	10	82	82
11. Idrija	17	25	25	25	25	50	50	50	-	25	-	25	75	25	50	25	25	25
12. Ilirska Bistr.	35	12	37	25	25	62	37	50	25	12	-	12	37	50	50	25	25	25
13. Izola	61	21	35	7	35	71	28	35	21	28	7	7	35	57	-	-	100	100
14. Jesenice	271	20	22	3	53	79	20	37	29	25	4	3	62	37	9	17	72	72
15. Kamnik	210	22	52	2	22	62	37	47	16	14	14	6	56	33	39	31	29	29
16. Kočevje	280	23	31	4	40	60	39	35	23	18	15	6	45	54	45	9	45	45
17. Koper	205	31	19	6	42	76	23	29	27	21	10	10	48	46	34	14	51	51
18. Kranj	611	15	33	2	47	73	26	31	36	15	7	8	65	35	12	10	77	77
19. Videm Krško	476	25	47	2	23	58	41	41	22	13	7	14	47	52	49	19	31	31
20. Laško	96	4	40	-	54	72	27	45	22	18	9	4	68	31	54	45	-	-
21. Lenart	105	25	16	-	58	75	25	20	25	16	12	25	33	66	50	20	29	29
22. Lendava	795	9	8	1	80	76	23	52	15	13	6	12	43	54	82	1	15	15
23. Litija	122	17	50	7	25	82	17	39	21	21	10	7	50	50	53	14	32	32
24. Logatec	48	-	63	-	36	81	18	36	27	18	-	18	45	54	-	100	-	-
25. Ljubljana (grad)	3227	22	41	4	31	71	28	32	30	18	9	8	54	45	8	6	84	84
26. Ljutomer	245	30	41	1	26	57	42	42	28	10	10	7	42	57	67	21	10	10
27. Maribor	5965	35	39	3	21	65	34	33	25	17	11	12	42	56	8	9	82	82
28. Metlika	179	29	31	-	39	65	34	46	14	14	12	12	58	41	68	29	2	2
29. Mozirje	87	20	40	5	35	80	20	55	20	15	-	10	55	45	70	30	-	-
30. Murska Sobota	1004	16	16	1	65	73	26	44	20	5	15	14	48	50	86	-	13	13

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
31.	Nova Gorica	131	23	30	-	46	50	50	50	23	13	13	-	66	23	40	40	20
32.	Novo Mesto	424	18	30	4	46	69	30	42	29	14	8	5	59	39	58	8	32
33.	Ormož	223	37	25	1	35	68	31	29	25	15	13	15	37	62	84	13	1
34.	Piran	109	32	32	-	36	80	20	20	24	32	16	8	40	56	8	28	64
35.	Postojna	61	-	28	7	64	57	42	28	28	21	-	21	50	50	64	7	28
36.	Ptuj	1328	28	30	1	39	67	32	36	23	16	8	14	41	57	57	5	36
37.	Bradlje ob Dravi	135	9	35	6	48	67	32	54	29	9	3	3	58	41	19	80	-
38.	Radovljica	293	13	34	5	46	65	34	44	25	13	10	5	64	35	16	46	37
39.	Ravne na Koroškem	79	16	44	5	33	61	38	33	22	22	11	11	55	44	11	66	22
40.	Ribnica	188	32	37	2	27	72	27	39	30	16	9	4	65	34	76	20	2
41.	Sevnica	197	20	26	2	51	62	37	44	24	8	8	13	53	44	60	11	28
42.	Sežana	39	33	44	11	11	55	44	33	11	33	11	11	44	55	44	33	22
43.	Slov.Bistrica	293	22	38	1	37	65	34	37	23	20	13	4	47	52	50	28	20
44.	Slov.Konjice	188	18	30	-	51	86	13	53	16	16	9	4	58	41	53	44	2
45.	Slovengradec	57	30	23	7	30	69	30	61	7	15	-	15	46	53	23	7	69
46.	Šentjur pri Čelju	70	6	43	6	43	81	18	37	18	18	18	6	56	37	75	25	-
47.	Škofja Loka	148	8	35	5	50	94	5	26	38	11	20	2	47	52	26	8	64
48.	Šmarje pri Jelšah	306	17	30	4	48	61	38	52	20	12	5	8	61	38	60	38	1
49.	Tolmin	70	12	12	6	68	50	50	56	18	18	6	-	81	18	43	50	6
50.	Trbovlje	498	8	40	6	44	60	39	52	27	9	7	3	50	49	2	-	96
51.	Trebnje	109	4	28	4	64	68	32	52	20	20	-	8	72	28	76	20	4
52.	Tržič	96	31	54	4	9	81	18	27	22	18	27	4	50	50	22	36	40
53.	Velenje	155	15	20	8	55	41	58	45	25	12	10	5	54	44	10	2	87
54.	Vrhnika	150	16	23	8	41	52	47	44	29	11	10	4	53	45	7	2	62
55.	Zagorje ob Savilo	5	16	41	-	41	83	16	37	33	12	4	12	66	33	16	33	50
56.	Zalec	275	14	36	-	49	73	26	31	36	15	4	11	55	44	46	44	9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
SRBIJA																		
1. Beograd(grad)	12	799	40	40	4	17	63	36	19	25	22	15	16	30	69	2	3	93
2. Aleksandrovac		17	25	50	-	25	25	75	75	-	-	25	-	25	75	50	25	25
3. Aleksinac		9	50	-	-	50	100	-	-	-	100	-	-	-	100	100	-	-
4. Aranđelovac		48	18	27	9	45	90	9	27	27	9	18	18	18	81	45	18	36
5. Arilje		9	-	50	-	50	100	-	-	50	-	50	-	-	100	100	-	-
6. Babušnica		22	-	40	-	60	100	-	40	20	20	20	-	60	40	80	20	-
7. Bajina Bašta		26	-	33	-	66	66	33	16	50	16	-	16	33	66	83	16	-
8. Batočina		44	20	30	-	50	70	30	20	10	40	10	20	20	80	100	-	-
9. Bela Palanka		9	-	-	-	100	50	50	100	-	-	-	-	100	-	50	-	50
10. Blace		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11. Bogatić		39	11	-	44	44	44	55	22	22	33	11	11	55	44	100	-	-
12. Bojnik		9	-	-	-	100	50	50	50	-	-	50	-	50	50	100	-	-
13. Boljevac		4	-	-	-	100	100	-	-	100	-	-	-	-	100	100	-	-
14. Bor		22	60	-	-	40	20	80	20	-	-	20	60	20	80	20	-	80
15. Bosiljgrad		9	-	50	-	50	100	-	-	50	50	-	-	-	100	100	-	-
16. Brus		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17. Bujanovac		13	33	-	-	66	100	-	66	33	-	-	-	33	66	100	-	-
18. Crna Trava		13	-	33	-	66	100	-	-	-	33	66	-	33	66	33	66	-
19. Čačak		170	5	23	7	64	58	41	38	23	17	15	5	48	51	46	-	53
20. Čajetina		22	-	-	-	100	80	20	20	40	20	20	-	40	60	80	20	-
21. Čičevac		4	-	-	-	100	-	100	-	-	100	-	-	-	100	-	100	-
22. Čuprija		61	21	35	14	28	64	35	28	14	14	21	21	21	78	-	-	100
23. Despotovac		44	10	40	-	50	80	20	30	30	10	10	20	20	80	20	-	80
24. Dimitrovgrad		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
25. Doljevac		26	16	33	-	50	66	33	33	33	-	16	16	16	83	50	50	-
26. Gadžin Han		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
27. Golubac		17	25	-	-	75	100	-	25	-	-	25	50	-	100	75	-	25
28. Gornji Milanovac		61	7	14	21	57	64	35	42	7	14	14	21	42	57	71	-	28
29. Ivanjica		22	40	-	-	60	80	20	60	20	-	-	20	80	20	60	-	40
30. Kladovo		57	-	15	-	84	53	46	30	7	38	-	23	38	61	69	23	7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
31.	Knić	26	33	16	-	50	66	33	16	16	50	16	-	16	83	83	-	16
32.	Knjaževac	31	71	14	-	14	71	28	14	28	-	28	28	14	85	71	-	28
33.	Koceljevo	13	-	-	-	100	100	-	33	33	-	33	-	33	66	100	-	-
34.	Kosjerić	4	-	-	-	100	100	-	-	100	-	-	-	-	100	100	-	-
35.	Kragujevac	319	27	20	2	49	72	27	17	30	26	17	8	32	67	4	1	94
36.	Kraljevo	162	21	13	5	59	83	16	24	21	32	21	-	48	51	40	-	59
37.	Krupanj	4	-	100	-	-	100	-	-	100	-	-	-	-	100	100	-	-
38.	Kruševac	79	11	38	5	44	72	27	11	16	27	33	11	22	77	27	-	72
39.	Kučevo	13	-	-	-	100	100	-	33	-	-	66	-	-	100	100	-	-
40.	Koršumlja	17	-	50	-	50	75	25	50	25	-	25	-	50	50	75	-	25
41.	Lajkovac	13	-	66	-	33	33	66	66	-	33	-	-	-	100	66	-	33
42.	Lazarevac	48	18	54	9	18	54	45	27	18	36	9	9	18	81	63	27	9
43.	Lebane	4	-	100	-	-	100	-	100	-	-	-	-	100	-	100	-	-
44.	Leskovac	131	13	33	-	53	73	26	16	36	33	10	3	30	70	40	3	56
45.	Loznica	179	21	24	2	51	53	46	31	17	24	19	7	26	70	12	4	82
46.	Lučani	13	-	33	-	66	100	-	-	33	-	33	33	33	66	100	-	-
47.	Ljig	17	25	25	-	50	25	75	25	50	-	25	-	25	75	75	25	-
48.	Ljubovija	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
49.	Majdanpek	4	100	-	-	-	100	-	-	-	-	100	-	-	100	-	-	100
50.	Mali Zvornik	13	33	-	-	66	66	33	33	-	33	33	-	66	33	66	33	-
51.	Malo Crniče	22	-	20	-	80	60	40	-	60	-	-	40	-	100	80	-	20
52.	Medveđa	17	25	25	-	50	75	25	25	25	25	25	-	-	100	100	-	-
53.	Merosina	9	-	-	-	100	100	-	-	50	-	50	-	-	100	100	-	-
54.	Mionica	9	-	-	50	50	-	100	50	50	-	-	-	100	-	100	-	-
55.	Mladenovac	118	25	29	-	44	77	22	37	22	11	18	11	29	70	37	3	59
56.	Negotin	249	-	1	-	98	49	50	26	19	15	19	19	17	82	84	-	15
57.	Niš	502	13	18	2	66	83	16	28	19	20	16	14	33	66	10	3	86
58.	Nova Varoš	4	-	-	-	100	100	-	100	-	-	-	-	-	100	100	-	-
59.	Novi Pazar	74	23	35	5	35	58	41	35	29	17	11	5	47	52	11	-	88
60.	Osečina	22	20	-	-	80	100	-	40	20	-	40	-	20	80	60	20	20

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
61.	Paraćin	92	19	19	-	61	71	28	23	19	38	4	14	23	76	19	9	71
62.	Petrovac	56	7	38	7	46	46	53	15	30	7	15	30	23	76	69	-	30
63.	Pirot	92	9	23	-	66	90	9	4	19	38	14	23	9	90	23	-	76
64.	Požarevac	240	14	12	1	70	67	32	29	10	25	16	18	29	70	12	-	87
65.	Požega	17	50	25	-	25	50	50	75	-	-	25	-	50	50	75	-	25
66.	Preševo	9	-	-	-	100	100	-	-	-	100	-	-	-	100	50	50	-
67.	Priboj	9	-	100	-	-	100	-	-	-	100	-	-	-	100	-	-	100
68.	Prijepolje	9	100	-	-	-	50	50	50	50	-	-	-	-	100	-	-	100
69.	Prokuplje	39	-	-	-	100	66	33	44	11	33	-	11	50	50	-	-	100
70.	Rača	13	-	33	-	66	33	66	+	-	66	-	33	33	66	33	11	55
71.	Raška	9	-	50	-	50	50	50	50	-	50	-	-	-	100	100	-	-
72.	Ražanj	9	-	50	50	-	50	50	-	50	50	-	-	-	100	100	-	-
73.	Rekovac	26	-	33	-	66	33	66	33	16	33	16	-	-	100	100	-	-
74.	Sjenica	13	-	33	-	66	100	-	33	66	-	-	-	66	33	100	-	-
75.	Smederevo	498	9	17	-	77	79	20	18	19	26	21	14	22	77	32	100	-
76.	Smed. Palanka	144	15	24	6	54	54	45	24	15	36	9	15	33	66	3	3	93
77.	Soko Banja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
78.	Surdulica	52	8	25	8	58	100	-	33	41	16	8	-	41	58	75	8	16
79.	Svetozarevo	96	31	27	9	31	59	40	27	18	22	13	18	18	81	36	-	63
80.	Svilajnac	96	18	22	13	45	63	36	4	40	27	9	18	4	95	77	-	22
81.	Svrljig	17	25	25	-	50	100	-	-	25	-	50	25	-	100	100	-	-
82.	Šabac	354	28	22	3	45	46	53	30	22	20	14	11	45	54	12	-	87
83.	Titovo Užice	70	18	12	-	68	87	12	18	25	12	18	25	37	62	6	-	93
84.	Topola	39	11	22	-	66	33	66	33	22	11	22	11	22	77	88	-	11
85.	Trgovište	4	-	-	100	-	100	-	-	100	-	-	-	-	100	100	-	-
86.	Trstenik	52	8	58	-	33	50	50	33	8	25	16	16	33	66	58	-	41
87.	Tutin	35	25	75	-	-	87	12	25	25	25	25	-	37	62	50	50	-
88.	Ub	17	25	75	-	-	75	25	25	50	-	-	25	25	75	75	25	-
89.	Valjevo	201	23	26	2	47	71	28	28	23	32	6	8	36	58	19	-	80
90.	Varvarin	8	50	50	-	-	50	50	-	50	-	50	-	-	100	50	50	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
91.	Velika Plana	92	-	9	-	90	85	14	28	28	4	38	-	9	90	57	33	9
92.	Vel.Gradište	44	-	-	-	100	80	20	50	20	10	10	10	20	80	20	30	50
93.	Vladičin Han	26	16	33	-	50	83	16	50	-	16	16	16	33	66	50	-	50
94.	Vladimirci	31	-	14	14	71	57	42	57	28	-	14	-	57	42	85	14	-
95.	Vlasotince	22	20	60	-	20	60	40	40	20	-	20	20	20	80	60	-	40
96.	Vranje	52	-	25	-	75	91	8	50	33	16	-	-	41	58	25	-	75
97.	Vrnjačka Banja	13	-	-	-	100	66	33	33	33	-	33	-	33	66	66	33	-
98.	Zaječar	31	-	28	-	71	71	28	42	14	28	-	14	42	57	57	-	42
99.	Žabari	13	-	-	-	100	100	-	66	-	-	33	-	66	33	100	-	-
100.	Žagubica	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
101.	Žitorađa	4	-	-	-	100	100	-	-	-	100	-	-	-	100	100	-	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
VOJVODINA																		
1. Ada		100	17	21	4	56	60	39	17	34	21	4	21	17	78	-	21	78
2. Alibunar		70	25	12	18	43	37	62	37	6	25	6	25	43	56	37	62	-
3. Apatin		511	6	28	3	56	45	54	35	19	16	11	17	52	47	22	2	75
4. Bač		113	11	34	-	53	69	30	19	15	15	19	30	19	80	53	46	-
5. Bačka Palanka		157	5	13	2	77	69	30	52	8	16	11	11	47	52	22	8	69
6. Bačka Topola		367	3	23	4	67	52	47	22	26	21	11	17	32	67	23	14	61
7. Bački Petrovac		17	-	-	-	100	75	25	100	-	-	-	-	100	-	50	50	-
8. Bečej		166	21	26	-	52	52	47	26	23	23	7	18	36	63	39	-	60
9. Bela Crkva		65	13	46	13	26	60	40	33	20	-	13	33	33	66	46	-	53
10. Beočin		48	-	27	-	72	36	63	81	9	9	-	-	72	27	18	-	72
11. Čoka		48	-	18	-	81	27	72	45	18	27	-	9	36	63	54	45	-
12. Inđija		493	17	41	6	34	53	46	29	24	18	15	11	38	61	28	2	69
13. Irig		35	-	25	12	62	75	25	-	37	50	12	-	12	87	50	-	50
14. Kanjiža		249	1	12	14	71	40	59	47	21	15	8	7	56	43	14	8	77
15. Kikinda		153	20	37	2	40	62	37	11	22	17	25	22	48	48	17	-	82
16. Kovačica		240	7	36	1	54	40	60	18	21	12	18	29	21	78	14	83	1
17. Kovin		100	21	26	4	47	39	60	39	17	17	13	13	43	56	69	4	26
18. Kula		445	13	19	1	64	51	48	28	15	21	13	20	43	56	4	27	67
19. Mali Iđoš		127	3	24	-	72	58	41	31	20	13	17	17	31	68	96	-	3
20. Nova Crnja		31	14	14	28	42	42	57	57	14	14	-	14	57	42	100	-	-
21. Novi Bečej		70	-	31	-	68	75	25	18	-	68	-	12	12	87	31	-	68
22. Novi Kneževac		13	-	-	-	100	100	-	-	66	-	-	33	33	66	-	66	33
23. Novi Sad		2432	12	33	5	49	63	36	23	24	19	16	15	39	60	4	3	92
24. Ođaci		210	4	4	4	87	47	52	50	16	18	8	6	58	41	25	22	52
25. Opovo		52	8	16	-	75	41	58	16	16	25	16	25	16	83	100	-	-
26. Pančevo		895	19	37	4	39	52	47	32	20	20	13	14	38	61	9	6	83
27. Pećinci		9	50	-	-	50	-	100	50	-	50	-	-	-	100	100	-	-
28. Plandište		83	21	21	15	42	68	31	47	21	5	10	15	47	52	-	-	-
29. Ruma		275	22	34	4	38	39	60	30	17	19	15	17	41	58	63	4	31
30. Sečanj		57	15	46	-	38	30	69	30	30	15	-	23	61	38	69	23	7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
31. Senta	175	12	22	17	47	52	47	37	22	12	12	15	35	65	2	-	97	
32. Sombor	742	8	18	8	64	44	55	32	26	16	12	11	50	50	30	14	55	
33. Srbobran	87	10	40	-	50	90	10	15	20	35	15	15	15	85	5	95	-	
34. Srem.Mitrovica	293	14	23	5	55	59	40	29	22	19	19	8	44	52	16	7	76	
35. Stara Pazova	166	23	28	7	39	65	34	26	34	18	10	10	26	73	23	2	73	
36. Subotica	1415	8	23	9	58	45	54	30	19	20	12	17	43	56	5	12	82	
37. Šid	170	20	33	5	41	64	35	28	20	28	15	7	41	58	64	-	35	
38. Temerin	148	2	35	5	55	55	44	41	8	20	2	26	32	67	2	14	82	
39. Titel	61	7	42	7	42	50	50	21	14	28	7	28	28	71	7	64	28	
40. Vrbas	354	8	20	8	61	54	45	29	27	13	13	16	40	59	11	12	76	
41. Vršac	620	15	32	5	46	42	57	30	17	14	15	21	36	63	28	-	71	
42. Zrenjanin	633	7	20	6	65	60	39	35	20	12	17	13	48	50	13	6	80	
43. Žabalj	48	-	9	27	63	45	54	45	9	36	-	9	45	54	63	36	-	
44. Žitište	65	-	20	6	73	53	46	46	26	-	20	6	26	73	100	-	-	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
KOSOVO																		
1. Dečani		43	-	-	-	100	100	-	-	40	30	10	20	10	90	90	-	10
2. Dragaš		13	33	-	-	66	100	-	33	66	-	-	-	-	100	66	-	33
3. Đakovica		231	-	-	1	98	98	1	35	37	20	3	1	50	49	26	-	73
4. Glogovac		13	33	-	-	66	100	-	66	-	-	33	-	66	33	100	-	-
5. Gnjilane		157	-	2	-	97	86	13	16	38	33	5	5	30	69	41	-	58
6. Istok		131	10	-	-	90	90	10	16	10	56	13	3	26	73	96	-	3
7. Kačanik		48	-	-	9	90	90	9	45	18	18	9	9	36	63	54	27	18
8. Klina		22	-	-	-	100	80	20	20	40	20	20	-	40	60	100	-	-
9. Kosov.Kamenica		39	-	11	-	88	88	11	-	44	44	0	11	22	77	66	11	22
10. Kos.Mitrovica		61	14	-	-	85	78	21	35	35	14	-	14	50	50	21	7	71
11. Leposavić		4	-	100	-	-	100	-	-	-	100	-	-	100	-	100	-	-
12. Lipljan		26	-	-	-	100	100	-	33	33	-	33	-	16	83	66	-	33
13. Orahovac		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14. Peć		271	3	1	-	95	87	12	29	32	12	19	6	37	62	27	-	72
15. Podujevo		22	-	-	-	100	80	20	40	20	20	20	-	20	80	100	-	-
16. Priština		135	32	9	6	51	80	19	29	29	12	22	6	38	61	19	3	77
17. Prizren		135	3	3	3	90	86	13	20	26	23	20	10	13	86	33	20	46
18. Srbica		4	-	-	-	100	100	-	-	100	-	-	-	-	100	100	-	-
19. Suva Reka		31	-	-	-	100	100	-	12	37	25	25	-	37	62	100	-	-
20. Uroševac		231	1	-	-	98	100	-	26	39	24	7	1	30	69	54	-	-
21. Vitina		39	-	-	-	100	100	-	11	33	11	33	11	11	88	88	-	11
22. Vučitrn		17	25	-	-	75	75	25	-	25	25	25	25	-	100	25	-	75